१ ईश्वरवादः १०
२ नीलीश्वरवादः १८
३ अख्यातिवादः २४
४ अन्यथाख्यातिः २९
५ आत्मख्यातिः ३०
६ असत्ख्यातिः ३१
७ अनिर्वचनीयख्यातिः ३७
८ वैनाशिकमिथ्यात्वनिरुक्तिः ४०
९ शून्यस्वरूपार्थिकशून्यवादिनिर्वचनम् ४२
१० सिद्धार्थवादः ४
११ कार्यतावादः ६७
१२ अखण्डार्थवादः ६८
१३ मुक्तिनिरुक्तिः ७७
१४ बौद्धाभिप्रायनिरुक्तिः ८४
१५ ईश्वरकर्मसमुच्चयनिराकरणम् ८९
१६ अविद्याश्रयस्य निर्वाच्यतानिरुक्तिः ९१

न्यायमकरंद

LIBRARY UNIVERSITY PENNSYLVANIA

१ ईश्वरवादः १०
२ नीलीश्वरवादः १८
३ अख्यातिवादः २४
४ अन्यथाख्यातिः २९
५ आत्मख्यातिः ३०
६ असत्ख्यातिः ३१
७ अनिर्वचनीयख्यातिः ३७
८ वैनाशिकमिथ्यात्वनिरुक्तिः ४०
९ शून्यस्वरूपार्थिकशून्यवादिनिर्वचनम् ४२
१० सिद्धार्थवादः ४
११ कार्यतावादः ६७
१२ अखण्डार्थवादः ६८
१३ मुक्तिनिरुक्तिः ७७
१४ बौद्धाभिप्रायनिरुक्तिः ८४
१५ ईश्वरकर्मसमुच्चयनिराकरणम् ८९
१६ अविद्याश्रयस्य निर्वाच्यतानिरुक्तिः ९१

न्यायमकरंद

LIBRARY UNIVERSITY PENNSYLVANIA

१ ईश्वरवादः १०
२ नीलीश्वरवादः १८
३ अख्यातिवादः २४
४ अन्यथाख्यातिः २९
५ आत्मख्यातिः ३०
६ असत्ख्यातिः ३१
७ अनिर्वचनीयख्यातिः ३७
८ वैनाशिकमिथ्यात्वनिरुक्तिः ४०
९ शून्यस्वरूपार्थिकशून्यवादिनिर्वचनम् ४२
१० सिद्धार्थवादः ४
११ कार्यतावादः ६७
१२ अखण्डार्थवादः ६८
१३ मुक्तिनिरुक्तिः ७७
१४ बौद्धाभिप्रायनिरुक्तिः ८४
१५ ईश्वरकर्मसमुच्चयनिराकरणम् ८९
१६ अविद्याश्रयस्य निर्वाच्यतानिरुक्तिः ९१

न्यायमकरंद

LIBRARY UNIVERSITY PENNSYLVANIA

॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥श्रीगुरवेनमः॥ ॥यत्कारुण्यादखिलकलितंविप्रयोयानस्वयंज्योतिर्योयस्यादुस्तुवनोऽवस्थितलयान्लीलामयान्स्तरयुः॥यंयोगेश्वरमामनंतिमनसोवाचोविश्वात्मनंतस्मैरुद्रसुखाहितीयवपुषेशश्वन्नमोविघ्नवे॥१॥निबंधपुष्पलालानिसमालोच्यप्रयत्नतः॥सन्न्यायमकरंदोनासेव्यतेमया॥२॥ ॥इहखलुप्रतिदर्शनंसेश्वरभेदमावेदांतेष्वेवस्थान्यथानुपपत्तिप्रमाणमावदन्ते॥तथाहि॥जन्मेदस्यैक

स्मिन्सुखिनि सर्वेपि सुखिनोहः खिनिवाहः खिनस्युर्नचैतदस्ति। तथा
चोक्तं परमर्षिणा नानात्मानोव्यवस्थातइति। यद्यप्येतदधीयतां यथैकस्मिन्न
वशरीरेयादात्मुपाधिनिबंधनावेदनादिव्यवस्थातथानेकेपिशरीरेषुस्वकस्ये
वदेहिनोवेदनादिव्यवस्थोपाधिनिबंधनोयंचतइति। नदसुंदरं। तथासति
यथानेत्रयादेमेवेदनाशिरसिमेसुखमितिसर्ववेदनास्वस्वकस्यवानुसंधा
नंतथानेकशरीरोपाधिव्यवस्थितानेकवेदनास्वकस्यवानुसंधानप्रसंगा
त्। नयेदंतास्ति। अन्यथाचरणंतत्तन्मर्कटस्कोद्धरणार्थंयाणितत्तव्यापारव

तत्रैव शरीरलग्नकर्मोद्धरणार्थमेव शरीरव्यापारप्रसंगादिति। अपरेपुनरेवमेवादुः। आत्माऽव्यतिरिक्तायरज्ञायाधारत्वेन नानाऽश्रावणविशेषगुणाधिकरणत्वात्। यदुक्तं साधनं तदुक्तं साध्यं यथा घटादि। किंचआत्माऽनेकविधयानानाशरीरात्मसंबंधसंबंधित्वात्। शरीरवत्। विवादपदानिशरीराणि। त्वसंख्यासंख्येयात्मनिरात्मवतिशरीरत्वात्संप्रतिपन्नशरीरवत्। न चैतदसत्कलमप्यागमविरुद्धमितिसांप्रतं। आगमस्यान्यार्थत्वात्। एकात्म्ययशास्त्रागमः। परमात्मनएवोच्यमानः। एकएवायंपरमात्मानेकपरमात्मानंइच्छं

तीति। अथवैकमपि तत्त्वमभिन्नदेशकालमात्मानोपि नित्यविनुनयाऽभिन्नदेशकालाइत्येवमु
पपद्यते। तदेवमागमस्वभावतस्तल्लक्षणकारणस्यानन्यथासिद्धानुमानाद्यपबाधनेसामर्थ्यसं
भवश्चादित्यवर्णादिघटगमनस्यवारुपत्वाद्यनुमानबाधनात्तूसिद्धमेतत्प्रतिसत्रंसेत्रज्ञस्त
दस्तित्वं। तदिदमसंमंजसं। तथाहि। यत्तावत्तव्यवस्थान्यथानुपपत्तिःप्रमाणमित्यतत्रेदं
तावन्निरूप्यं। कथंयंव्यवस्थेति चैत्रःसुखीमैत्रोदुःखीत्यवैक्वेत्कथंतद्धिचैत्रमैत्रयोर्नदा
सिद्धोएषासिध्यत्तत्तदेत्वनयैवसाधयतोदूरंपरस्परास्रयंसिद्धेदेव्यवस्थासि
द्धिःसिद्धेचव्यवस्थातत्सिद्धिरितिअथावधीरितोधारनदःसत्सुःस्यादिनदोव्यवस्थितासा

यिकर्थसंबन्धज्ञानेदमाक्षिप्येत। नहूत्वेकस्मिन्नेकधर्मासंभवोयेनाधारनेदः प्रतीयेत।
मानत्वदहनयवनाद्यनेकधर्मासंभवोवद्धेः। अथ विरुद्धानेकधर्मताव्यवस्थापरस्परवि
रुद्धौष्ण्यशैत्यादयइतिकोयंविरोधः सुखादीनांनतावत्सहानवस्थानात्। प्रखरतरदि
नकरकरव्रातपातनिर्दग्धार्धकायस्यत्रिशिरतरङ्गाह्वौत्सुक्यावगाढपरनागस्य
अपर्यायमेवसहस्वदुःखोपलंभसंभवात्। तथाहि। एकमेवत्वगिंद्रियमनेकदेशान्यो
ष्णीतोष्णान्यामयायंसन्निकृष्यते। तोयसन्निकर्षोस्पर्शनेंद्रियद्वारामनसाधिक्षी
यतेनयनद्वारेवतत्संनिकर्षोऽनादीनांनदधिष्ठितोयत्रितोष्णविषयाभिलाषा

मेवात्मेवाधियमादात्मेतिसावात्मनिनोगायतनदेहवर्त्तिनिमनसंयोगविशेषजबुद्धिज्ञानय
स्पर्यायमेवसुखदुःखेनेत्यात्मविशेषगुणानामपर्यायेणोत्पत्तिरितिवेदनानिय
मकोनावात्मलक्षणमपिस्यादात्मविशेषगुणबुद्ध्यादयोनयुगपदुत्पद्यमानाउपलभ्यं
तेगंधरसादिधियोपर्यायेणादयदर्शनादितितदिदमसुंदरंतत्कारणेंद्रियमनःसं
योगक्रमस्यकार्यक्रमदेतोरत्वसंनवात्इहहिशीतोष्णविज्ञानवदात्ममनःसंयोगस्या
पर्यायेणसुखदुःखोत्पादनसमर्थस्यसंनवाद्युपपन्नंसुखदुःखयोरंतःकरणेनसंयु
क्तसमवायनिबंधनेकोपलंनगोचरत्वादद्यलैंवंवादनाअस्तुवासुखदुःखयोप

नाम

र्यायेणोत्पादविनाशयोर्विनाशोत्पादयोरेकसमयत्वात् तत्रोत्पादविनाशयोरेकसमयत्वे सति गोचरत्वाद्वोधस्य प्रत्यक्षत्वमिति
न्यायात् । तथा हि । कायनागोपाधिकपुरुषप्रदेशसमवायिनो युगपदेकत्वभावः सुखदुःखयोरिति नरीदाम्पिदद्वत्वेदोपाधिकैकपुरुषप्रदेशविशेषाश्रयतयोपपन्नव्यवस्थानान्तवास्तवोधारत्नेदासेपकत्वासंभवः सुखादीनां योपिमन्यतेशरीरयोरिमागः खल्वात्मानेनास्यशरीरवद्भागसंभवात् तद्भागत्वेदवत्तिनोरेवसुखदुःखयोरेकशरीरेप्यसंकरः तथाचशरीरत्वेदप्यिपारमार्थिकसुखदुःखाधाधारत्नेदासेपदीत्व
न्नस्थापितत्वात्तन्नागएवसुखदुःखत्वेदनाऽऽत्मत्वयुक्तनात्मसंबंधनियमात्तु

स्वादीनां तथात्मनोगा अपि वेत्तृत्वं स्यात् तेषामपि चेतरेतरद्रव्येकस्मिन्नेव कायेचेतनावा
नेकइति स्यात् एवंचैतन्यात्मानि प्रायानेकचेतनाधिष्ठितमेकदेवदत्तादिक्रियंशरी
रमुन्मथ्यति अक्रियंवाप्रसज्येत अतश्चेतनावयवस्यात्मनएवचैतन्यमास्थेयं त
थाचतेवक्तृस्वादयइति कथमन्येषांव्यतिकरः अतः कात्स्न्येनैकस्यैवकायस्यासुख
स्वव्यवस्थितिः एवंचकायनेदेपिनपारमार्थिकपुरुषनेदासेपसन्नवतीत्यनिहित
मभ्युच्चयद्वयंचिदंवाद्यतेदहैक्यवेदकाख्यदहनेदेपिनागन्तुसंधानप्रसंगइति अ
त्रश्रुतानतावत्तेत्रापिप्रदेशाप्रदेशांतरेनागमनुसंधत्ते तथहापिनजीवोजीवांत

रक्तोगमनुसंदधातीतिसमानस्वरूपानुसंधानेचनकावनास्माकंकृतिः।अथैवमपिवर
णात्तलेलग्नकंटकोद्धरणायपाणितलव्यापारवत्खेत्रगात्रोपाधिकवेदनाहेतुपरि
हारायमेत्रगात्रव्यापारप्रसंगादुर्वारइतितन्नइहानुसंधानुरक्तोचावात्नोगप्र
योजकत्वाच्चवेदनाहेतुपरिहारस्यइहदिव्यलोकवर्षास्वरूपमनुसंधाटास्तेनिर
ज्ञातसमधिगतंनचतस्यरोगसंतवः।अनश्नन्नन्योनित्याकेचीतीतिश्नतेः।नचेदा
न्यत्वेनास्तुमत्तिप्रेतं।अपिचनाघविघांवस्यदमात्रापेक्ष्यंतत्वमसीत्यसकृदेका
त्म्यश्रुतेश्चनवास्याप्यनुसंधानंचत्वादवनागोऽजीवदितिसांप्रतं।आगमोयद्वाधि

तद्विषयतयास्यानुमानस्यानुत्थानात्। नरशिरःकपालशुद्धतानुमानवत्। आगमस्यानु
सिद्धत्वेपि तत्रैव प्रमाणत्वावसायादयिष्यामः। कथं सुखादीनां सहानवस्थानविरोधा-
धिगतेः। अधिकरणैक्यदर्शनं नियमोपलम्भादिनवत्। तत्किमिदानीं सिद्धोधिकरण
क्यदः प्रत्यक्षव्यवस्थायाः। तथावकल्पनमनेनव्यवस्थान्यथानुपपन्यासदुर्व्यसनेन। ऊन
न्यायप्रमाणत्वात्। न तावत्प्रत्यक्षात्। परपुरुषस्य परप्रत्यक्षागोचरत्वा
न्नव्युपगमात्। नाप्यनुमानकलापात्। तस्याप्यनिराकरिष्यमाणत्वात्। नवा
स्तिसंज्ञवशप्रमाणोत्तरस्य। अथवध्यघातकत्वेविरोधः। तथापिनाऽनेकोन्यैर्हन्यते।

नाप्यन्याधारः। तत्रैकाधारयोर्विध्यघातकत्वाभावेकथमसावाधारस्तेदंगमयेत्। अथनावाधाभावेकोविरोधः। तथाचसुखादयइतिनेषाप्यधिकरणस्तेदोषप्रदानायालं। एकत्रैवगगनेविदंगनदत्तावर्तेतेनात्र। अथकाल्पनिकप्रदानेदादोषः। सनप्रकृतेपिदंडवारितः। एतेनेदमपिपरास्तंयथादुरेकः। जननमरणकरणानांप्रतिनियमादयुगपत्प्रवृत्तेश्चपुरुषबहुत्वंसिद्धं। त्रैगुण्यविपर्ययाच्चेतिकिंचज्जननादयः। क्षेत्रसमवायिनः क्षेत्रज्ञस्यचनेदं साध्यतइतिकिंकेनसंगतं। अपसिद्धांतत्वाच्चेतः। ननुसिद्धेनव्यवस्थान्यथानुपपत्तिर्नेदंसाधकेति। यदप्यनादि। आत्माद्रव्यत्वव्यतिरि

कारणात्याधारणेदेननाना। अश्रावणविशेषगुणाधिकरणत्वात् यदुक्तसाधनंनतुनासा
ध्यंयथाघटादि। तदप्यसद्। हेतोरसिद्धत्वात्। नखल्वात्मकयवादिनो विशेषगुणाधिकरण
तामात्मनोंगीक्रियते। येनायंहेतुः सिध्यत्। नचवेद्यानांवेदनादीनांवेदित्रगुणत्वेनरूप
रूपादिषुनथात्मत्वात्तयत्वेनात्। नचनित्यगुणमेनित्यंपश्यामः। येनानित्याएववेदनादय
नित्यस्यैवचेदितुर्गुणानचयुः। नचनादगुणस्यापिनित्यतेतिसांप्रतं। तस्याप्यनुमा
नागमाभ्यामनित्यताध्यवसायात्। तथाहि। विवादपदमनित्यंजन्यत्वात् यदिजन्यंतत्तथा
यथाघटादिः। तथाचायमेवार्थापत्त्याहमतिः। आत्मनःकारणसंज्ञनइति। विस्तरस्त्वन्यत्र

पक्षेतेवियदधिकरणइत्युपरम्यते। एतेनपरमाण्वादयोपिव्याख्याताः। यदयीदमवादि। आत्मा
ऋविधयानानातदपिन्यूनत्वेसत्यादिनाहनैकोस्यात्। अथात्मविधसंबंधाधारत्वेऽपि
तथाप्यन्यथासिद्धः। कोयंनाकोयादेरपिधीनत्यात्। ऋविधयानानात्वस्यैवव्यात्ययेण
यंचेतत्। अन्यथालोकाग्न्यादेरपितत्संबंधाधारतयानत्यः परिहरत्यात्। यदप्यगादिवि
वादपदानिशरीराणिस्वसंख्यासंख्ययात्मनिरात्मकतिशरीरत्वादितिनदपिनविवक्षणपरीक्ष
क्षममीक्षामहेसिद्धसाधनत्वात्। तथाहित्यान्यवशरीराण्यकर्त्राधिकरणानितान्येव
परस्परायेदाप्तिसंतिपरसंख्याधिकरणानावंतइतितथात्वमीषामेकत्वसंख्यास्त्रकीया।

नत्वसंख्येयात्मत्वेवयरेषांसिद्धमितिकथंनसिद्धसाधनता।अथस्वसमवेतसत्वेकेसंख्यासं
ख्येयात्मवत्त्वंसाध्यंतथापिक्रमनाव्यैकपुरुषाधिष्ठेयानेकशरीरेरनेकांतः।अथवर्त्तमान
शरीरत्वादिनिहेतुःतथापिवर्त्तमानमृतशरीरैरनेकांतः।अथाधिक्रेयत्वस्यासाध्यत्वाद्दोष
दोषानेकांतयरिहारायवाजीवच्छरीरत्वादितिविशेषणाद्दोषइतिएवमपिनाशासिद्धता
प्रसंगःसुखदुःखनिद्रात्वादिशरीराणांविवादविषयाणामजीवत्वात्।अथजीवच्छरी
राणामेवपक्षीकरणंएवमपिस्वसमवेतसकलसंख्यासंख्येयात्मवत्त्वंसिद्धंसाध्यविकल
तादृष्टांतस्यापिचआगमाप्तबाधितविषयःसकलोप्यर्थोहेतुकलापः।श्रूयतेखल्वेकः

देवः सर्वतनुषु रुद्र इति नयतिवाक्यशेषः एक एव हि तत्तत्तनूते व्यवस्थितः इति एक
धा बहुधा वेवदृश्यते जलचंद्रवत् इत्यादिकाः नचैतासां परमात्मैकगोचरत्वेन युक्तीः
वत्ते दोषबाधसंभवः इति वाच्यं किंतु मणिवाक्यं जलचंद्रदृष्टांतावष्टंभेनैव प्रतिबिंबसमानपुरु
षत्वे दोषाकरणपरतया पर्यवसानात् एक एव हि सर्वतनुतां तत्तत्प्रतिबिंबभूतपुरुषत्वे दोषा
करणस्य स्यादुक्तत्वात् परमात्मनोऽन्यथा पारमैक्यपरतया वाप्रसक्तप्रतिषेधप्रसंगात्
सर्वावगतेस्तस्यायोगात् जलचंद्रवच्च परमात्मापि जीवात्मनस्तत्तदिंद्रियदेहेषु तत्तदुपाधि
द्वारैव चक्षादित्यवर्णवागमदृष्टांतः अप्रियत्वेऽणुपरिमाणत्वे सति निखिलशरीरस्थ

पिवेदनोपपत्तेश्च शरीरपरिमाणत्वेसावयवत्वनित्यत्वापत्तेश्च। परमहत्परिमाणस्यापि
प्रयत्नीयतत्रैकदेशावच्छेदेनेदमत्रैवेतिमतिर्भवति तत्रतत्रभोक्तृतोपपद्यतेतत्रतत्रभोगायतनानि
यवच्छेदकत्वद्वारेणात्मनोदस्यतत्रतत्रभोगव्यवस्थोपपद्यतेकिमनेकात्मकल्पनादुर्व्यसनि
नोयस्तुनरईकेनैवात्मनाशरीरेणसंयुक्तोयस्मात्तस्मिन्नेवशरीरेभोगायतनस्वामिनंस्वप्रयत्नपूर्विकांस्वशरी
रसमवेतत्वेनासमानवेशादर्शनादनुमानतःपरिच्छिन्नोनासौतंग्राहकेकरणेस्वात्मतत्व
तयाकिंतुग्राहकेतिनिविष्टमनात्मन्येवतंनप्रतीतिसिद्धत्वाज्जेदस्यअलमक्षमत्वेदात्मु
पगमेनेतिवचनमविचक्षणस्यहिपरायत्तेनस्वामित्वमनुमानमुदितुमुह्यतेयथामम्रशरि

मदीयप्रयत्नपूर्विकावेष्टा नथापरशरीरेपिमत्प्रयत्ननिर्वर्त्यत्वेनेतिप्रत्यक्षविरोधात् प्रत्यक्षेण हिस्वात्मनिसमवायिनःप्रयत्नउपलभ्यते नत्वपरशरीरवर्त्तिनः प्रयत्नस्यात्मनिपुरुषाणांप्रत्यक्षोन्नवर्त्ततीत्यपरएवप्रतिपन्नापरशरीरेऽनुमीयेतेति नदप्यसमीक्षिताभिधानं काल्पनिकपुरुषप्रदेशादेवयावद्व्यवस्थितिवत्प्रयत्नोपलंभानुपलंभयोरुपपत्तेर्वास्तवपुरुषभेदकल्पनस्यानुमानिकत्वात् यथाखलुस्वकर्मपरिच्छिन्नभोगसमवायिशरीरोपलंभेपिभोगोनरपरिवर्त्तिनादानुपलंभः तथाप्रयत्नोपलंभानुपलंभव्यवस्थेरपिपरिकल्पितपुरुषप्रदेशादेवकिंनाभ्युपेयते तत्

स्यादागगनवदिति। परस्तिह दृष्टान्तेनपरेषामनिष्टापत्ति॥ नवपरमाणूनामपिनिरवयवत्वा
दिसंप्रतिपत्ति॥ यनानैकांतस्यादित्यलमतितर्करसावसेकेन। इतिजीवस्वरूपवादः॥
प्रत्यक्षेपिप्रतिक्षेत्तेदं दूषणं प्रमाणतः प्रसेतव्यगतेतेदेनप्रमेयधुनोच्यते॥ इहखलुनी
लपीतादितेदाध्यवसायस्यप्रत्यक्षादिप्रमाणाधीनतामंगीकुर्वाणाः केचिदनिराकरण
परायणामागमवचसोगौणार्थतामंगीकुर्वतेतत्रेदंपर्यनुयुज्यते। कथंतावत्प्रत्यक्षेणतेदा
ध्यवसायः किंनेदनवगोचरयुतवस्त्वपि। यदिवस्त्वपितेदाकिंतेदप्रतिभासवत्तत्प्रतिभा
वाःतेदः। स्वपर्यायेणानयैवा॥ नतावदाद्यःकल्प॥ अनाकलितव्यवच्छेद्यव्यवच्छदावधेर्व्यतिरेक

विज्ञानानुपलंभानान्यायतएव वस्तुयदेपिनेदमूर्वकालङ्गुदश। नापिनसूर्वकोनेदंयदहरेवैकंक्षिपु-
लणनंगन्याविनेर्व्यापारत्वमानुपयत्नेश। येप्यादुश्नवयमिदमूर्वापेरनागविकलकालकलाव
स्थितिलक्षणादक्षणिकनामावेदमहेबोद्धव्यबुद्धेश। अपिचाहुतेरविनाशितालक्षणाअस्यां
त्रिद्विलक्षणावस्थायिन्यामास्थीयतइतिजन्मतनडन्मात्तिरेकिव्यापारसंज्ञवेविनेश्तु
जननातिरेकिव्यापारदर्शनानुपयनादिकारकाणांनवितथमेवासुष्याअव्यतिरेकेणेवव्यापार
णानचकेनचव्यापारसंज्ञवतिनद्विज्ञातस्यवाजनवेदज्ञातस्यवाजनावज्ञातस्याजस्यजन्मा
संज्ञवात्नोखलुज्ञातेजन्मनायुज्यते। नाप्यज्ञातस्यजन्मव्यापारश्व्यापारवत्संभवतादि

त्राश्रयः समसमयोरेवाश्रयाश्रयिभावनियमोपलंभात् इति मैवं। नखल्वस्यासत्वेऽकारकतो
मर्थावग्रहे संशयेतायनायमुपलंभः स्यात्। ऊर्णाहिकारयैकारकं। नवायमर्थोश्रयैऊर्णेकंबलातिन्त्रा
यैः प्रध्वस्तानागतयोस्तदयोगात्। नह्युक्तिसंभवः प्रध्वस्तेऽनुत्पन्नो बाधमीर्धर्मश्चास्यप्रत्यक्षत्वन्नइति।
तस्माद्रूपमेवास्यार्थावग्रहः। अन्ये दपिकथंचिदविवक्षायोलोकसंव्यवहारोपपत्तेः पुरुषस्य
चेत्तन्यरादोः शिरइतिवत्। रूपंवास्यजन्माधीनमितिजन्मैवव्यापारः। यथाकुंभलक्षणंगवादिनः
कृतिर्यैषाक्रियासैकवेकारकंसैववोच्यतइति। जन्मैवबुद्धेर्व्यापारः अर्थावग्रहरूपायाइति।
नाप्यपर्यायेणोभयग्रहोपपत्तेः व्यतिरेकविज्ञानस्य अवश्यवक्तव्यत्वादविधीजन्यतयासमस्त

मयसंबन्धानुपपत्तेश्च नन्वेवितंवक्तुंव्यवछेद्यादिवित्यपेक्षैवव्यतिनेकधीर्नपुनः
स्वज्ञानंतितत्रासत्यपेक्षार्थानिरूपणात्।व्यत्रहियस्यकिंचिदायत्ततत्तत
रपेक्षानइत्युच्यतेधीर्यत्।तुयत्रवनवेदमुख्याउत्पादस्तदधीनःश्रुतोस्या
स्तदपेक्षानवास्याःश्रमित्यर्थस्त्रियोस्तदपेक्षेत्यस्तोयायुक्ततामपिसंभ्र
तिपत्तिः।अविवासन्निहितव्यवछेदेसन्निहितेकाळबनायाअध्यक्षा
वछेदस्त्रियोऽसन्निहितव्यवछेद्यादिविषयस्तावोसावेनावश्याश्रयणीयेविनिन्न
तद्धीवरस्मरणापेक्षतेतनइहसतावद्धस्तत्वेवसन्निहितव्यवछेद्यव्यवछेदेपिविसिन्न
व्यवछेद्यादिवित्यपेक्षोव्यतिरेकविषेदुर्वारातथावान्यत्वेसत्यपेक्षमाणस्यावश्यस्तावा

मयसंबन्धानुपपत्तेश्च नन्वेवितंवक्तुंव्यवछेद्यादिवित्यपेक्षैवव्यतिनेकधीर्नपुनः
स्वज्ञानंतितत्रासत्यपेक्षार्थानिरूपणात्।व्यत्रहियस्यकिंचिदायत्ततत्तत
रपेक्षानइत्युच्यतेधीर्यत्।तुयत्रवनवेदमुख्याउत्पादस्तदधीनःश्रुतोस्या
स्तदपेक्षानवास्याःश्रमित्यर्थस्त्रियोस्तदपेक्षेत्यस्तोयायुक्ततामपिसंभ्र
तिपत्तिः।अविवासन्निहितव्यवछेदेसन्निहितेकाळबनायाअध्यक्षा
वछेदस्त्रियोऽसन्निहितव्यवछेद्यादिविषयस्तावोसावेनावश्याश्रयणीयेविनिन्न
तद्धीवरस्मरणापेक्षतेतनइहसतावद्धस्तत्वेवसन्निहितव्यवछेद्यव्यवछेदेपिविसिन्न
व्यवछेद्यादिवित्यपेक्षोव्यतिरेकविषेदुर्वारातथावान्यत्वेसत्यपेक्षमाणस्यावश्यस्तावा

त्राकूतावस्य। अयोगाद्ययोगपद्येनोत्पादस्य प्रत्ययानां। नाप्यपर्यायेणोत्पत्तिः। नच
वित्तेतरसिद्धमेवव्यवच्छेद्यमध्यक्षधियाव्यवच्छेद्यतइतिवाच्यं। नखल्वस्मदादेर्व्यवच्छेद्यं
व्यवच्छिन्नमवैति ज्ञानं। विवक्षेदमात्रंहिनदास्यात् नपुनर्विवक्षेद्यविशेषस्य। नचेच्छमस्ति
सत्त्वं। नच वित्तेतरसिद्धव्यवच्छेद्यविशेषस्यैवव्यवच्छेदात्नव्यवच्छेदमात्रमितिवाच्यं। पर
स्परंवार्तानभिज्ञत्वात्तूष्णीम्भूतयोर्विदुषोः। योप्यादृष्टेश्चमेवाविकल्पकमेकाकारंप्रतिनि
यतविधिव्यवच्छेदविकल्पद्वयंचसेवेतु। तथाहि। नीलाकारमालोचनं नीलेपरिछि
न्नीलालम्बव्यवच्छेदनत्वि। तदव्यवच्छेदतत्परिछेदोचुपपत्तिः। स्वालम्बव्यवच्छेदरूपत्वात्
सर्वस्यवानां। तदस्यावा विनाशा विनश्चपीतादयइति। नीलाकारेकधीनियतताननिश्चये

धिव्यवच्छिन्नत्वात्तदिदंनीलाकारतयानीलमिदमितितन्नियतत्वाच्चनान्यदितिव्यवच्छेदकत्वेन
प्रवृत्तेतदनध्यवसायेतुतदर्थितानुपपत्तेश्चतुर्थंतत्परिच्छिन्नत्वात्तोन्यव्यव
च्छिन्नत्वात्तीयप्रकारत्वंचस्वयंतस्यापिस्वेनविषयीत्वेतत्सिद्धमकारोवि
क्काकारकारणंएवंहिनीलमात्रेविधिस्तदात्मतयापीतादेर्व्यवच्छेद्यत्वे हिनीला
त्मावाव्यवच्छेदइवतदव्यवच्छेदेपिस्वात्मनपडत्वात्तथायमर्थोत्तरसंसर्गोव्यव
च्छेदइवापहास्यतिस्वात्मंस्यान्मतंतदत्यंतायमन्योव्यवच्छेदस्वात्मंतथाहिनीलात्मावावि
नात्मनिपीतादयस्तेचनव्यवच्छेद्यत्वंतथासतिनीलात्मावोपिनव्यवच्छेद्यतातदव्यव

देवतत्र स्वरूपेन परिच्छेत्तृतदनेननीलाकारं विदधदेवतदन्यावस्तुन्येवव्यवच्छिन्नाङ्गि
त्तदप्यसंप्रतेतथाहिनीलज्ञानव्यवच्छेदेननीलरूपपरिच्छेदाभिधत्तेस्वज्ञानव्यवच्छेदस्य
ज्ञानरूपपरिच्छेदादन्यत्वेनानिरूपणात्नह्यस्तिसंबन्धस्तत्परिच्छेदस्तत्ताव्यवच्छेद्धत्ति
अस्तिचेत्संबन्धःतन्मात्रपरिच्छेदस्तुतोन्यावेवच्छेद्धतिसूक्ष्मात्रपरिच्छेदेपितत्सन्निकर्षणाग
धरसादीनांव्यवच्छेदात्तन्मात्रपरिच्छेदस्तद्ज्ञानव्यवच्छेदीतद्ज्ञानाविनाभावेनतदात्मत
यातुज्ञानोत्तराणांव्यवच्छेदकएवेतिचेन्नातर्हितन्मात्रपरिच्छेदादपितुतद्ज्ञानाविनाभावात्
नखलुधूमविज्ञानंप्रत्यक्षमपिधूमेधूमकेतनाविनाभावोवगमसहितंधूमकेतनंविदधत्

प्रत्यक्षतामङ्गीकृत्य किंतु मानांतरमेवैतदभ्युपगमनीयमनुमानाख्यं तथा चायमनुभूय
मानत्वाद्भावाविनाभावेनान्येषामेतदात्म्यव्यवच्छेदमन्यथयमानोनानुभवमात्रेण
माणयितुमुत्सहेतानयमानामात्मदनुभवोतदन्यव्यवच्छेदावगतिस्तद्भावाविना
भावादवगम्येतिसोप्रतीतदभावाविनाभावस्यैवतदन्यस्यासिद्धेश्नीलता
दात्म्यनपीतादीनांकदाचिदप्यनुलभ्यसिद्धिरितिवेन्नस्वयंस्वेकस्वभावेविश्रांतस्य
नकथंतादात्म्येनोपलंभनश्नयदिनीलतादात्म्यनपीतादयोप्यनुभूयंतेनतस्तद्विश्रा
न्तिनियमस्तदर्थिनामितिसोप्रतीतदसिद्धेश्कस्वलक्षणंप्रतिनियमेनीलार्थिनापीतप

रिहारेण नीलप्रवृत्तिर्निवेत्र अदोषतास्यस्वदृष्टियसयातोयदसिद्धमसिद्धेनसाधयि
तुमुद्यतश्चतस्माद्व्यवच्छेदपुरस्सरस्तद्भावाविनाभावोभावेनयणमेषितव्यश्चतथाचव्य
वच्छेदपुरस्सरस्तद्भावाविनाभावबोधस्ततश्चव्यवच्छेदइतिनिवारयंपरस्पराश्रय
मापन्नश्चकिंचैकाकारप्रतिनियमादन्यव्यवच्छेदचित्रादिष्वनीलादीनामेकदर्शनजातौ
तेदोनसिध्येत्नाएकज्ञानसंसर्गादेकज्ञानस्यानियमात्नसिद्धमेतन्नैकाकारप्रतिनियमा
दन्यव्यवच्छेदसिद्धियोयाद्वाचेदस्वभावासर्वभावास्तोस्तथाविधानविदधदेवप्रत्य
क्षंपरस्परव्यावृत्तिविषयंव्यावृत्तिस्वभावाद्भावायथायथंदर्शनेषुनिर्भासतेनस्व

नुनीलस्यसत्तायामप्यंतरेणानुनवमस्त्रिव्यवस्थापकंनचायंनीलसत्तांव्यवस्थापयन्नपीत्यादि
रूपामेवनीव्यवस्थापयतीत्यनुनवमार्गोगतोनचनेदंस्वभावांतरेकीर्त्तेदोनिरूपणपद्धतिमध्या
स्तेतथासतित्कंदस्यनेदांतरत्वेद्यत्वेनानवस्थापातात्अथनेदोनेदांतरत्वेद्यःतस्यस्वभा
वतोनेदात्इहनास्तावस्त्वेवतथालक्ष्यवाच्यात्अप्राणिकत्याद्यहरनीयस्येतितेनाप्यायाते
रमणीयमेवोत्तरंनचेत्खलुनेदंस्यभावस्वभावतासंतंविनीतस्यहिविदारणात्मनोव
स्तुस्वरूपस्यनिर्वचनंकिंचनेकंवस्तुस्यात्अनेकार्थसमवायेकतायानेदविरोधात्नयैवंपर
माणुरप्येकइतिनत्तस्माद्रूपंनकोपिस्यात्नवास्तिप्रकांतरंनद्यकतानेकत्वेप्र
तिस्यद्विप्रकारांतरवतीतयोरन्यतरानिरोधान्यतरव्यवस्थानात्नित्योनित्यवत्तेवै

स्यैवनात्मिकीविघ्नस्याप्यत्त। स्यादेतत्पीताद्यपेक्षमेकंदंनीलरूपंभ्रमेनपुनर्नी
लापेक्षमेवयोयंदोषः प्रसज्येत नीलांतरात्मनात्वयैकएवनीलांतरापेक्षयाविघ्न
इतिनकाचनदोषकलंकितंदर्शिस्वरूपंतरागोधीरतानिधनेनखलुस्वरूपेणस्मा
सादितस्वभावभावनाभावात्मनोनेदस्यात्मायेहानिरुच्येत तदपेक्षायांतन्निरपेक्ष
भावस्वभावतायाव्याघातादविरुद्धमध्यासस्यैकात्मनुपपन्नेयथाह अयमेवहिते
दोनेददेवनामहिरुद्धमध्यासकारणंतदस्यति परस्परापेक्षायांचभावव्यवस्थि
तेनकस्याप्यात्मलाभः तथाचनप्रतीतावस्यन्योन्यापेक्षासंज्ञाविनीसामान्यापर

श्रीः
११५॥

स्यराश्रयस्यादोषस्य अर्थक्रियायांवान्योन्यापेक्षानियमोनास्त्येवनीलादीनां अन्यथानी
लायादिसिद्धिनिखिलोपादानप्रसंगश्चनचापेक्षायापुरुषधर्मस्यायेननेष्यतेसंजनयेयुना
मीपरस्परापेक्षानवेयुर्नावाशंक्यसिद्धमेतन्नज्ञानात्मनायान्यापेक्षान्नेदस्यन्ति किंवनील
नेदयोरेकोनीलंनिर्नीलस्यनेदइतिविरोधेविरोधाभावसंबंधवक्तासेत्सदप्रयो
ग्यनीलनेदयोर्व्यवहर्त्तव्यस्तस्माज्ज्ञानस्वभावतानावाकेदस्यनविधायकमध्यक्षंव्याहतिगा
वरमितिसिद्धंयत्किंचिदेकमित्युच्यतेनक्रमाद्वयंनाज्ञानस्वभावंतेनैनिर्नमत्वमुन्नादनास्युपग
मश्चनचैवंनेदानींदनीनेदीनरान्न्यूयगमादनवस्थादोषइत्येकंमूलक्षयाभावाद्यनवस्थाने
दोषःयथाकुमूलक्षयकरीजाकुरनवस्थादिदूषणमितिनचात्रानवस्थितेर्दोषीकरेऽस्तिमूलक्षय

श्री:-
1256

त्तप्रयोजनत्वयः। नवैवाव्यधर्मयदोपिधर्मिणोनेदेन प्रतिपन्नस्य प्रतियोगितायां तुल्यश्चर
स्यरा प्रयदोषः। स्तंभावेऽपि तस्यनेदसिद्धेः कुंभात्स्तंभस्यनेदसिद्धिरिति। अप्रतिपन्ननेदस्य
तु प्रतियोगितायां दुःपरिहारः स्वात्मनापितत्र संगइतिएकस्यानेवनिर्विकल्पिकायां संव
विदिनेदस्यनेदिनोरव्यवगमदशायांलिंगयवदवनासेसत्येकनिदिनमवधिकृत्याइतरस्म
दर्थनिन्नइतिसविकल्पकनेदोयुक्तः। सविकल्पकज्ञानएवप्रतियोग्यादिप्रतीतिरूपं
कनेदावनासालंबयगमात्। निर्विकल्पकबोधेतुतुगयदवनासेापपन्नेइतरेतराश्रया
नावात्। अंतरेणहिप्रतियोग्यादिप्रतीतिभासरूपंनामयत्नस्याङ्गिनइत्यभिधान
विरोधस्मरणानुपपत्तेः। प्राग्यीयतेनसूवनासविकल्पकायांसंविदोनिर्विकल्पको

कायास्तुननस्त्रर्वनायानिबंधनंकिंचिदुत्पद्यमानइतिनदव्यविस्मृयमानसुंदरंतथाहि
यन्नावश्कदनोदनेदमूलस्यानावान्नानवस्थादोषइतिनदव्यपर्योलोचितातिधानं
सतांहिउक्तोनिलइतिवाऊँनस्थलेदइतिवाविशेषणनावेनविशेष्यनावेनवानेदावनासिद्धे
ष्यादिवत्नेदावनासमंनरेणविशेषेणिनावानुपपन्नोश्रादिनएवनेदांतरंत्रद्रणस्यावश्यश्र
यणीयत्वात्नतुनेदांतरस्यवसमानन्यायतयानेदांतरसिद्ध्यपेदात्नत्रवृवासिद्धेउत्तरो
त्तरासिद्धेनचमोलिकस्यापिनेदस्यसिद्धिरितिमूलक्षयकरित्वान्नवस्यदूषणमनवस्था
योप्ययंपरस्यराश्रयपरिहारोऽिहितश्चाथमिकप्रतियोग्यापत्तानासनपेक्षायामायानं
जायासंविदिनेदस्यनेदिनोग्रग्रयथयिणावनासस्यैकस्मादपरस्यनेदमनुस्मिरंतीसविकल्प

कासम्बिदुसम्बन्धइति चोद्यं विचारितरमणीयं। निर्विकल्पकापि प्रतीतिर्न ज्ञाथमिकप्रतियोग्या
दिवन्नासमुत्तरक्षणेदाध्यवसायिनी प्रसक्त्या वस्तुविकल्पकवदित्यत्रोदमनुमानोपयुज्यते।
एवंवन्निर्विकल्पकायास्तु संबिदोनतत्रैवकतायां निबंधनं किंचिदुत्पश्यामइति परास्तं। प्रमाण
निबंधनत्वात्तस्याः तथाचप्रागुक्तप्रतियोग्यादिवन्नासाधीनः परस्पराश्रयस्तदवस्थ एवसिद्धमत
न्नप्रत्यक्षेनेदावगमायालमिति। असत्यिप्रसक्तेगोवरत्वादेतदस्यन्नाध्यक्षव्यापकत्वादि
दोषलेशाधीनस्यानुमानस्यागतस्यवाऽनिधानान्निषेधयन्तेदावन्नासान्नबंधनस्यन्नादावन्ना
सदन्तेऽलौकिकप्रमाणेऽर्थापत्तिरपि तिलेत्यएवतेलेपसएवदध्यीत्यर्थक्रियाव्यवस्था
व्यथानुपपत्तिप्रभवान्नोत्तरेणतिलादिकारणेदावन्नासंव्यवस्थासिद्धेरन्योन्याश्रया

न हेतु फलानेदावनासेमानभावेनइनेमानांतरावसितवस्तुद्वयावछिन्नसादृश्यमात्रगोव
रंवोपमानंनेदावनासेनमानेप्रमाणोपिव्यवछेद्यव्यवछेदावधिवित्तागाधीनसङ्गावान्न
वनेदावगादीपरस्पराश्रयप्रसक्तेश्तत्सिद्धमेतन्नप्रामाणिकोनेदनिर्नासइतितथाय
प्रयोगश्विवादपदंनेदसंवेदनेन प्रमाणनिबंधनंअनिरूपितप्रमाणकत्वान्नेदसंवेदन
वाक्यस्यनेदावनासवेदितानवैंजियान्वयवैय्यतिरेकानुविधायित्यात्कारणतानिरू
पणादघटेतरसिद्धिरितिसाप्रतीधर्मिमात्राध्यवसायतनेतत्कारणतोपपत्तावन्वयव्यति
रेकयारन्यथासिद्धेश्तत्वात्कारणतासंतरेणापरोक्षतासंनवोनेदाध्यवसायस्यतिसं
भतीस्वप्नध्याननयोरिवतत्संनयाद्विनिलावनहदापरोक्षनइदाध्यसोदंडवासितश्तस्मात्सर्वम

वदातो। इत्थं निरस्तनिखिलप्रतिकूलतर्कादिदोषतया वाक्यनिकरात्निरवद्योद्वैतपिनेदः प्रत्यक्षा
निषेद्धुमितिसिद्धमनाद्यविद्यातद्धासनाविरचितत्रयमात्रसिद्धं। इतिनीलपीतवादः। १२।
अथ कोयंचित्रमानाम। केचिदाहुः विवेकाग्रहमात्रंचित्रज्ञानानांतदपेक्षयानीचचित्रमः तत्
यथाहदमितिनयनघटितशुक्तिकारजतसाधारणाकारावग्रहेनेत्रदोषविशेषवशाच्छु
क्तिकात्वादावंशेवक्ष्यविशेषावग्रहेशुक्लत्वास्फरत्वादिसादृश्यसंदर्शनसमुपजातसंस्कार
कारणकंस्मरणमुपजायतेरजतंगोचरं। तद्यद्गृहीतग्रहणस्वभावमपिमानसदोषविशेषव
शात्संदेहप्रमोषाद्ग्रहणस्वरूपमवगच्छत्तत्तथावरजतगोचरस्मरणस्यग्रहणस्यचसाधारण
ग्रहणस्यस्वमिथःस्वरूपतोविशेषमनवगच्छदनवगतविधकलधौतबोधसारूप्य

णेदमिति निरञ्जनमिति निवृत्तेऽपि प्रदीपस्मरणेऽभेदव्यवहारः सामानाधिकरण्यव्यपदेशवत्
नयतः स्मरणरूपतावद्रञ्जनवेदनस्य परिशेषनः प्रसिद्धेः। तथाहि नावद्रञ्जनेनयनसंप्रयोगा
त्समुद्भूतमेतदिति संप्रतीतिर्जातिविप्रकृष्टविषयसंनिकर्षसंनिवादसाध्यो नच दोषदूषितसं
निकर्षशुक्तिकाराकलनवत्कलधौतनयाबाधयतीति संप्रतीतिर्नखलु रञ्जनसंनिकर्षशुक्ति
कालंबनोयुक्तः प्रतीतिविरोधात्। यद्धि यस्मिन्नविज्ञाने वक्ष्यमाणेतन्नदालंबनं नच रञ्जनविज्ञा
नेशुक्तिकायत्नासनइति कथमसावस्यालंबनं। तत्रासनात्यग्रमेवाकर्थनानुभवविरोधः॥
नचसमीक्षणेनसंवेदनसाधनादक्षसंनिकर्षादन्यथावनासोयुक्तः। कलमबीजादपिकदल्यं
कुरोत्पादप्रसंगात्। दोषसहकारिसमवधानादेवदोषइतिचेन्नादोषाणांकार्योपजननेनसामर्थ्य
विघातेमात्रहेतुत्वात्। नखलुशालिबीजंतैलक्लुप्तमपिसंपादयतियवांकुरं किंतुनकरानिरा

स्वात्मज्ञ॰ किंच विषयव्यतिरिक्ते विज्ञानानां सर्वत्रानाद्यसंसर्गप्रतिभासमानाकारस्य
बहिरर्थलोपे विज्ञानाकारैकाभ्यमाश्रितः स्यान्नतथा चमादायानिरूपदानुप्रवेशो
दुर्निवारः तस्मान्नतु क्षिकाश्चक्षुरभेदरक्तात्मनावभासते किंत्वसंप्रयुक्तरक्तत्व
योगस्मरणेनेत्तदास्थेयं असतिचलिंगाद्यपलंभेजायमानस्यानुमानादिनावो
न्नीकृतमपिन्नाक्षं तथाचसादृश्यसंदर्शनसमुद्बुद्धसंस्कारकारणतोपपन्नेऽपरि
स्फुटस्मरणंतदाश्रयाणीयं अस्तिचेदंस्मरणं ज्ञानेत्वसतिअनाकलितरक्ततस्यज्ञा
नस्यधर्मानेत्यादिकंतन्नथा मथानयाद्यविवादास्पदंस्मरणं नवेदमस्मरणंतद
बाधेध्रुवोन्नसंप्रतिपन्नग्रहणवदितिसाधूतंनेदन्नतल्लिंगंनहिसन्नुल्लिखितन्नदास्यापि
स्मरणस्यापगमान्नतयसोपपदाभ्रयदाथस्मरणानामनुल्लिखितदेशानामेवोपलंभान्न

श्रीः
॥१९॥

तदेवमुक्तं तत्र कोमेरयस्य दृष्टान्तविवेकनायन्नसिद्धिति रूप्यद्वयसारूप्यद्वयसम्प्र
त्यसिद्धिनेष्वार्थनिष्ठरोवर्त्तिनिव्यवहार इति कश्चित्सुनयद्वयेष्वलब्धदीनान्योन्य
नेदेनयथार्थव्यवहारमायादयतःयथापीतःशंख इति अत्रादिविनिर्गलनयनरश्मि
वर्त्तिनःपीतधातोःपीतिमाऽव्यरेदितोयत्तेशंखापिनयनदोषवशादनाकलितशुक्ल
गुणःस्वरूपमावेनासत्तेतदनयगुणगुणिनोःसंसर्गयोग्ययाःअसंसर्गायद्वसारूप्या
त्पीतज्ञानतरुयशंख प्रत्ययाविन्नाषेणानेदव्यवहारश्चनेदायद्वयसंसिद्धिनानेदव्यवहार
बाधनाज्ञानेदमितिविवेकेप्रत्ययस्यबाधकताप्युपपन्नातदुपपन्नोयज्ञानीनव्यवहारप्र
सङ्गकस्यचोक्तिचमत्कारसिद्धं सिद्धं तथावसर्वेविवादास्पदीभूताःप्रत्ययाःयथार्थाः
प्रत्ययत्वात्समीचीनप्रत्ययवदितिप्रयोगेनुमानमितिसिद्धं तदिदंसिद्धांतश्रद्धामात्रवि

ज्ञानिनमिति दृष्टा ॥ तथाहि ॥ यत्ता वाद्यज्ञानानीतत्र ज्ञेयानीत्र विवेकायदमार्थं विन्नमइत्य
नाप्तात दध्येनीनायेशोलो तथाहि विन्नेदस्वनावात्यगमसर्वनावानांस्वयंग्रनेवृत्तेनस्फुट
तरावनासयाःसंविदोस्तदधीनप्रकाशयोर्ग्राथयोःकथंविवेकायदवावोयेनक्रियेकिमतो
नखल्वअवनासमानेनावस्वनावस्येवानवनास्तेदस्यनिर्सर्तोअवनासानवनासचिरुद
थर्मसंसर्गस्यैकस्मिन्नसंनवाद्॥ अथायमसंसर्गोयदनवसंसर्गयोग्ययोःसामान्यविशेषयोः
विवेकायदेज्ञयात्र॥ तदपिनिरुक्तंअसंसर्गोहिसंसर्गोनावःस्वेदमितिनिरुक्तमितिनासमान
नावमात्रान्निरेकीनवतीतुनपश्चात्तस्यागमात्रान्निरेकीवर्तुनानावश्चतथावकथंग्रतिनासमा
नतावान्निन्नस्तदसंसर्गोग्रह्यतेनतथावसाधारणाकाराकलितपोरस्यवस्तुनिरुक्तंतविन्नेद
काकारानवनासाऽज्ञानस्यस्वरूपंतोविवेकाकारविधुरेस्मरणविपरिवर्त्तिनिविन्नेदानवनासइतिस्व

राङ्गनरागश्रीतीकृतस्वीतानां अलाप्रमात्रमिति सिद्धं। अस्तु वा यस्तुनो रत्नस्य विदो वा विवेकानवका
रत्थापि कथं तन्मात्रादिदंकारास्यदीत्तिमुखीरत्नतार्थिनः प्रवृत्तिरुपपद्यते। यदृणनिबंधनादिवेतन
व्यवहारोनायदृणमात्रात्कुतश्चिद्धि। अतिप्रसंगात्। अथ यदृणमात्रान्नवेतनव्यवहारोपिनुय
दृणमेवसन्निहितसाधारणकारणंवरं अनाकलितविवेकंरत्नतत्स्मरणात्सन्निहितसमीचीन
रत्नतावनाससन्निहितयातनोविधित्वेनुविनेमेवव्यवहारप्रवर्त्तयतीति। नदृष्टत्वात्कल्प्य
सहस्रेणतथादृष्टसन्निहितसमीचीनरत्नतावनाससन्निहितास्यनासमानाप्रवृत्युपयोगिनी।
किंवासन्नामात्रेणनासमानतायामपितत्सन्निहितमेतदितिनासेतत्तरत्नतावनासाक्षात्स्वरूपतोवि
षयतश्चानाकलितनेदमितिनतावत्सन्निहितसमीचीनरत्नतावनाससन्निहितमेवेक्षासा

दुचितव्यवहारकारणं। नोखलुगोसन्निधानंवयुद्दश्यवनासेगवार्थिनांगवेव्यवहारका
रणंतावन्नडलेरजतावभासादनाकलितत्वेदमित्थंवनासएवप्रसादतः।नखल्वेतिनावु
त्तेदोरजतावभासादनाकलितत्वेदमित्थंवाध्यवसातुंशक्यं। तस्माद्दसन्नामाद्दणासेकित
दायदरुपासन्निधानव्यवहारहेतुरितिवाच्यं।तथावानेदायदरुपोयाअपिनेदयदस
न्निधानायत्तदुचितव्यवहारहेतुप्रसंडकतावारा।नखल्वस्तिवस्तोषेनेदयदरुपतायत्त
स्तदुचितव्यवहारहेतुता।नेषुनूनेदयदस्वरुपतायाइति।तथावायमुनयसरुपाव्योअतितः
आलक्ष्यमाणःअतिपन्नानवचेतनाप्रिनिवचेनेनिकसंबन्धवत्रामापन्नश्चकिवइदंकारा
स्पदानिसुखीरजतार्थिनःप्रवृत्तिरुदिक्षानिचैधनायुक्तोन्यथाऽन्यदिक्षनिअन्यत्रव्यवह

रतीतिव्याघातः। नथायन्त्वेदिदंकारास्यदेरजतावनास्गोचरःकथंरजतार्थीनादिकेऽप्रवर्त्तेत।अथ
अरजतेतावद्ग्रहणादिसन्निधीयतादंततदिरजतेताग्रहणात्कस्माद्यंनापदेतंतिसायमपा
दानापदान्यौपुस्तःदृश्यतेतस्माद्दृश्यमाणःपुरुषोनरजतसमारोपमंतरेणापादानव्यव
स्थास्यतीत्यकामेरप्यसावश्रयणीयः।नथानेतदायदादिदंकारास्यदृश्यमारोप्यनहिधर्म्यो
पकारद्वेउतावमनुस्थेतज्जातीयतावेनास्यापितमतोमायनदर्थेप्रवर्त्तेतइत्यकैतदटस्थ
ज्ञानस्मरणेकथमिदंकारास्यरजतस्योपकारद्वेउतावमनुमापयेत्।रजतत्वदेतारूपदोधर्म्यो
नात्तस्मादिदंकारास्यदेरजतातिथिनःप्रवृत्तिस्त्वदादेवेतिरजताकारारोपःसमाश्रयणीयः।
तत्रसिद्धमेतद्विवादाध्यासितंरजतविज्ञानंपुरोवर्त्तिवस्तुविषयंरजतार्थिनस्तत्रानियमेनप्र

वर्तते कल्पाद्यनुभयवादविवादास्पदरजतरजतविज्ञानवदितीयमनुपलक्षणोऽस्मरणरूपतो
प्रसाधनं तदप्यनाद्यविद्याविजृम्भितरजतज्ञानालम्बनविषयविज्ञानालम्बनत्वेनानुपाख्यनिर्निरूप
विध्यमाणत्वादनुपलक्षणोऽसंनवेनासाधनं एवं चास्मन्मतेऽवज्ञासमानरजतज्ञानालम्बनत्वेवालंबन
त्वमुपगमादनालंबनत्वाद्यनुभयविरोधवेदनाकारसंगात्तुदूरपराहतवकाशासंवेदाकारो
कलितस्यानिर्वाच्यत्वमुपगमेत्यनुभयविरोधेनानिरूपणप्रस्तावएवनिराकरिष्यामः। अन्य
थाख्यात्यनुपगमेशुक्तिकाकारस्यदरजतमितिज्ञानप्रत्यनालंबनत्वाभिधानेतदनुपगमप्र
युक्त्यावाद्यनुभयविरोधाभिधानेऽनेनानुपगमएवपरिहारः। द्वयमात्मस्वसंवेदनज्ञानस्वरस्यरजत
ज्ञानालंबनत्वेबुद्धेरपिस्यात्तदेवाद्यनुभयविरोधः। रजतमिदमितिखल्वनुभवन्नाद्यनुभविता

पुरोवर्त्तिवस्तुव्यावर्त्तनं तत्तु दोषाणां कार्योपजननसामर्थ्यमात्रविघातविधेयत्वेनानित्यद्रव्यस्तुतेर्न्यो
दोषदर्शनेदृष्टेनित्यज्ञानाकीर्तावेवबीजानांकदलीकाण्डजननसामर्थ्यस्यतुल्यकक्षदोषक्षयेसत्यवश्यंभावज्ञा
नवेदसोबहुतरकारदाहेदेनोपलंभनान्नदावेदादोदस्तुवेत्तीत्युपरादोदोषनाकदलीकाण्डादेरु
पलभ्यवएवेतिदृष्टाधिकमलादेरप्यभ्यूह्यज्ञानेदृषकतानिष्याज्ञानेतुसाधुनेवेस्तोऽवश्यंयदपि
विषयव्यक्तिचारेविज्ञानानांसर्वत्राश्वासग्रसंडनेनतद्बाधकत्वेनस्वतःप्रामाण्येनाव्यभिचारे
णेतिव्युत्पादयद्भिर्दृष्टेपरिहर्तुमुच्यमानोऽश्वासःसुखमनुमानेऽपिऊह्योयमितिबोधोदयेकि
मसौस्मृत्यविवेकस्यकिंवानुभवरूपइतिउर्व्याख्यास्त्रायावतारस्यानवद्यदोषलवानावाव्योऽ
न्यतरानभ्युपेयानास्मन्मतेप्यसौदंडवारितापदवीतिपरिशुद्धव्यवसायात्मानुमानादपीदंरूपमेवल

नाकलितरजतस्यानुसंधीयमानत्वाद्दिय वादितदध्यवरोधावभासतयास्मृतेरस्मरणत्वेदोषत्वेना
दध्यक्षबाधितोऽनेकांतिकंचेरजतेबोधाधेयसंस्कारेकारणासतिसंवेदनत्वेइतिविरोधणादोषा
इतिचेन्नतथाहिरजतास्पदसमीहितसाधनानुमानेनानेकांतितातदवस्थायदध्यवार्यकदेशो
यानीतंतदंशावेधुर्यादिस्मरणसाधनंनदूषणायनिकाचनास्माकंपक्षक्षतिश्चएतेनपीतः
रोखादिविन्नमोऽपिसमारोपरूपाव्याख्यातोऽत्रत्वनेनविरोधिकल्पनाकलिमवेलदृश्यत्वे
नातिस्वछतयानन्निरोधिचित्तपीतिमत्रहणसुपपादयन्नहोरसनापतंतंतन्मात्रानतिरे
कितदसंसर्गयहनजानोनोमधुपत्रयसीस्वादणाकोविषयता
मयनातिवर्त्तेतास्वछतानिर्भवन्तार्थानेजोपरिस्वारणोस्वनीरवीदोरधिनरीक्षण

मापद्येत प्रसरन्नयनरश्मिसंबंधश्च प्रसाध्यो भिन्नदेशयोरविशेषात् तस्माद्
माध्यस्थ्यात्तूनदेकुचोरग्रहणमेवालयोरितयुक्तमुत्पश्यामः। तदुक्तं तत्रैवोपपत्तिं
तिहुरादितिसामीप्यादिंद्रियद्वारा तत्रोनवस्थानात्सौक्ष्म्यात्तद्व्यवधानादक्तिनवा
समानाभिहारादितिचेदुच्यते इंद्रियप्रणालिकानेदनिवारणादविवेकवेदनस्यबाधक
त्वकल्पनेदमनुचितं। नह्यसन्निरूपतेसंवेदनमनैरन्तर्यमतश्चिरेणोत्पद्यमानं
मिति विवेकवेदनस्याबाधकताप्रसंगात्। व्यवहारयोग्यतायोगादेवाधकं
वयावायुक्तं। समर्थानरयिरजतविवेककृतस्तत्रैवव्यवहारदर्शनात्। योग्यतायाश्च
यावद्द्रव्यभावितयातूच्छेदान्नसंबंधोनाधकस्यास्युक्तं। विवेकवेदनेत्यादिना

लाभादेवफलाभावसिद्धेः प्रतिबंधककल्पनायोगात् एवंचनदुस्तरोऽनवस्थादोषः प्राचीनव्यवहारप्रसंगश्च
स्यात्तदिदमपि लोकसिद्धं इति प्रत्युक्तं । यश्चायं प्रयोगो यथार्थः सर्वविवादास्पदीभूतः
प्रत्ययाप्रत्ययत्वाच्च समीचीनप्रत्ययवदिति सोऽप्यसाधुः विवादास्पदत्वान्नानुपपन्नविरोधाच्च । अनुपपन्नं
तु प्रमेयं प्रमाणेन विना सिद्धयाद्धेतोः । प्रतिभासमानार्थयत्नपूर्वकाद्व्यवहारात्सिद्धसाधनाच्च । अबाध्यतायाश्च साध्यत्वे बाधकप्रत्ययविरोधादित्यलमतिप्रपञ्चेन । इत्यख्यातिवादः ॥२॥ अपरे पुनरन्यथाख्यातिं प्राहुः माध्वास्तेतथाहि रजतावविवेकनिबंधनार्थक्रियोपरम्यवस्तुविषयाप्रवृत्तिः प्रविहायासन्निकृष्टयोरसन्निकृष्टयोर्वा रजतयोरर्थक्रियोपरम्यवस्तुविषयाप्रवृत्तिवत् असतोऽर्थस्य प्रतिभासासंभवाच्च बाधधीविरोधाच्च सत्यत्वेनोपपत्तावतद्रूपाख्यातिरेवास्तु तत्र

शुक्तिरजतकलभेवकामलादिदोषदूषितलोचनालोचितमर्थान्तररजतात्मनावगतंतद्ज्ञानबाधनेदंरजतमितिबाधावबोधवशादसत्तैवार्थक्रियाकारित्वरजतस्येतिसांप्रतंनास्तिखलुसन्निहितेदंकारास्पदतादात्म्यनिषेधादसन्निहितत्वमेवास्यार्थादापादयतानपुनरास्तिक्रीमसत्ताप्रतियोगित्वमसतोनेत्थंचयोत्सर्गिकीन्यायःअन्यथानावस्तुस्थबलवद्बाधकोपनिपातवशादप्रयोगीयोऽसंदेकारास्पदतादात्म्यनिषेधात्मापन्नःकुतःपुनरस्यप्रसक्तप्रतिषेधपरिशेषितःप्रसिद्धोदेशान्तरसत्तौपपद्येतानथमानिव्यवधानादसंप्रयुक्तरजताकारस्यापरोक्षप्रत्ययगोचरतानानुपपत्तिरित्यपिरूपवचनायुक्तिःशुक्तिरजतस्येवानाकलितनिजाकारस्यानेनदोषवशादेवरजताकारेणापरोक्षप्रतिभासगोचरतावाप्युपगमात्तस्यरजतात्मनाप्रतिभासगोचरत्वेप्रमाणमनुमानंविवादपदंरजतता

कारणाभावप्रसङ्गेनेतदर्थिनोनियमेनप्रवृत्तिर्विषयेत्वत्रयदिलक्षणयायथोक्तयाधिवादास्पदंरजत
मित्येतद्रजतमित्यबाधोदयसमनन्तरंसमुपजातमेतावत्तंकालमिदंरजतमित्यनादिप्रत्यक्ष
ज्ञानमनुमेवार्थंअसत्त्वावेदयतीति॥ एतदपिवातुरीनधत्ते॥ यत्रावदर्शनात्सतःप्रतिभासा
संभवाद्बाधधीविरोधाद्वयथाभासत्वानुपपत्तेरुक्तिरेवार्थान्तररजतादिनावभासत्वइति।तत्र
यसतोनप्रतिभासःकथंतत्रेदंकारास्पदस्यरजतादेःप्रतिभासते।तन्हिनस्यरूपेणनापि
नदाकारनामतात्त्विकीयेनतदीक्षमनुभवगोचररूपतामापद्येत।अपरथाबाधधियोनिरालंबन
तापातात्।प्रायश्चजन्यंयस्यप्रतिभासमानार्थसत्कावाभासमाप्यं।परायश्चतदभावादभासमाप्यं
इतियबाधकंवातिकविपर्ययापातात्।अथेदंकारास्पदस्यरजतादेर्यावद्विज्ञानंसत्तायोसं

नवसेयोपलब्धगोचरज्ञानोनपुनरर्थनासत्तायामाकाङ्क्षानलिनायमाग्नस्यरज्जुतादेरवज्ञासंसनवइससु
रख्यातिअनंगीकरणं। अथासोरज्जुतत्तदात्मनाचेदंकारास्यदस्यअन्यत्वेसतीकिमज्ञाप्रियायद्यावक
व्यःकथनार्थनासतःअतिभासःनहिरूपांतरसत्ताव्यवहारनिरूपांतरस्यासत्तिकीमसतीमारु
ऋनलिनसत्तामाज्ञानेनानलिनमप्यसद्विजदर्शिनोऽत्तरास्मिन्नपिकथनप्रावीनदोषानुषंगः।
यद्यप्यत्तनाज्ञानोनामज्ञायादन्यकस्मिंदप्यनुभवेनाधिष्ठानेनाज्ञानंवापथोक्तंतत्रे।
ज्ञानांतरमज्ञानंहिकयाचिद्व्यपदेशयाज्ञानांतरमज्ञानेन्येनकस्मिंदनिरूपणादितिनथाचअ
सतोपिसदात्मनाख्यायतेयायुक्तएवापलब्धगोचरज्ञानेनपुनरर्थनासत्तानिरूपाख्यस्येति।
तत्किमिदानींनिरूपाख्येवज्ञानुभवगोचरःस्फुरतिरज्जुतत्वज्ञानंकिंसोपाख्यवायदेवमनुभव
गोचरतामवजेवतेअद्वैतमेवेदंहेनैवंनादादोस्यावस्तुसासामान्यतयासदेवविषयीकुर्वाणःस्वसंवेद

इतिनविचित्रमोऽपिवाध्येन। सर्व। यथोन्योन्याभावात्मनोरनयोरयमिदंकारास्यदरक्तनयोस्तदा
सनेवामूगोवरयेदन्योन्यात्मनोत्रमूगोवरयन्नकथमसोसोपाख्यगोवरोपिसमीक्षनतयानविचित्र
नाप्रिवाध्येतइतिचेन्नैवंअन्योन्याभावात्मनोरनयोरन्योन्यात्मता किंस्वयंनैवसोपाख्या किं
मसत्वेनानभावस्वेनअन्योन्याभावात्मकयोरनयोरेकान्यविरोधात्रकाधाक्षीनुपपत्तिप्रस्व
गाद्धानाप्यसत्वेनाचस्वेतरमेववस्त्वंतरस्यासत्वमाख्यतेनवारोपितयमन्यात्मतावस्त्वंतरं त
हीदंकारास्यदमेववाच्यंवेदरक्तनंवाउतयातिरिक्तंवाअन्यकुतादिप्रवेत्रवानिस्यचस्यानपुनरु
क्तमितिपरास्मिंस्तुकानाकरादावेनरक्तमितिनिस्यानपुनरुक्तदिमितिप्रदेशाभेदास्मिंस्तो
विरक्तमितिस्यवस्यान्नपुनरुक्तदानितीयंचिदंरक्तनमितिप्रतिभासाइरानरक्तावकाशोनचास्ति
प्रकारांतरेणाख्यायतेसंज्ञनवातसंज्ञनवावुनिवारमानत्वात्तस्यनेभाजलेशेणत्वात्

अत्यंतासंगविरोधेपितादात्म्यस्यैवावस्तासोपपत्तिर्नपुनरुक्तादेरपिधर्मिणइत्यत्रकोपा
नमवशारणं।यदिचात्यंतासतःप्रतीतिसानुपपत्तिरुथापिकथंयथाप्रतीतिस्तासमेवत
त्सत्तानत्युपगमः।ननूक्तबाधविरोधात्।सखल्विदंरजतास्तावमावेद
यतीति।नैतादृदंरजतमित्यपितत्रैवस्तावत्वेदनात्सापिदिनाश्रीयते।विरोधादिति
चेत्।अथकोयंविरोधोविरोत्वेदुस्तयमावेदयतः।रूपरसवत्।अथकत्रस्तावात्तात्रोए
कस्यविरुद्धोऽन्यत्रानुपलंभात्।तत्तिमिदानीमनास्थयलीयमेवान्यत्रानुपलंभात्।
स्तीयस्यामपिप्रकृतोजाकारद्वयं।तत्रैवनुपलंभादास्थयेप्रकृतेपिसमानं।तथास्त
तितद्देवसहोपलंभसंगइतित्वेदमेवं।विचित्रसामग्रित्वेनापितदस्तावोपपत्तेः

स्यस्वल्पातपाकुलिकामलादिदोषदूषितमालोचनेऽनुपयोगवत्त्वासनं। अमलस्यो
चनस्यैतदसावावत्त्वासनमित्युपपद्यतएवव्यवस्था। रक्तोचितार्थक्रियानुपलंभ
स्तत्सामर्थ्यस्यैवाभावमावेदयन्नपुनरपरोक्षावत्त्वासिद्धस्यापिरक्तस्यवि
रोधमिच्छावएवकिंनाश्रयणीयोऽसावावत्त्वासविरोधात्। प्राबल्यान्नूपरागः प्रत्ययस्यैतेन
नावावत्त्वासस्याधिपरागोदर्शनादस्यैवास्मादपिनावावत्त्वासइत्येतेनाऽसंज्ञानबाधानो
नपिनिश्चनोपलंभनादयदपिशुक्लिकाद्योऽकलमेचकामलादिदोषदूषितालोचनोल्लिखितमर्थं न
रक्तनाभिनत्तिनचनासतइति। तत्रयद्यर्थोनरक्तनामसदेनरक्तासाधुरुक्तो। नहिसतेत्रवायुष्मतोप्य
भिप्रेतो। नवान्यत्रसाधुकासारल्यनुक्तवाद्वाऽव्यवस्थाप्यतेऽनुपपत्तेः। एवंवाऽनुक्त

वेति सत्तावतासेवानवेद्यदिवाबाधकाभावः अन्योवानतावद्घटः सहृदयसंवेदनारूढस्तदेतज्ज्ञाना
नावमावेदयन्निन्द्रियसन्निकर्षोनसंभवति अन्यस्यापिरजतादेर्नवेद्यमात्रमिदंतास्वयंनानुभूय
तेनपुनरस्यान्यत्रापिसत्तांनेवानुभवोनरमन्यत्रसत्तांअस्यावेदयदावेद्यतेयपुनरन्यतर
ज्ञानराबाधोनतःकरणेरनिकावलोकितेनकोनाकरकलधौतावभासीकालांतररजतप्रत्यक्षि
ज्ञानुभवःसोपिपरित्यक्तपुनर्जातुनैतत्कलधौतादधिकांशतासादयेदन्यथाहेस्वभावबुद्ध
नोनसंपद्यवस्तुनिविषयस्यान्यत्रानुपपत्तेः अनुपपत्तिरपिनतावद्रजतज्ञानस्यास्यसत्यत्वस्यैव
नास्यमेवालंबनमंतरेणानुपपन्नोनपुनरनयोस्तमानामन्यत्रसत्तांनाप्यसत्ख्यात्यनुपप
त्तिरन्यत्रसत्तावेदिकानसंनिधेयदन्यथास्तिहि नापिबाधाबाधस्यांतरेणान्यत्ररजतस

न्नामनुपपत्तिः। सत्यं खलु प्रसक्तप्रतिषेधरूपतयाप्राप्तिमेवरजतस्याक्षिपेत्। असतश्चतदनुपपन्नोसन्नामप्यत्रैवनानुनरत्यत्रदेशादौ। तत्रानुपयोगात्। अथान्यत्राप्यन्यावेक्षयेमिदमन्यन्नापिनबाध्यतइत्येवनदपबाधनात्। अर्थादन्यत्रसत्तोपपत्तिरितिचेन्मैवं। अप्राप्तयाप्यन्यत्रअबाधोपपत्तौनअसत्ताध्यवसायायोगात्। अथनेदंरजतमितीदंकारास्पदस्यतेरजतादात्म्यमाजनिषेधाद्बाधानवोरजतन्नमर्थात्रूक्तापिविद्यानष्टीनित्तदपिबाधदृष्टौनानिश्चस्यनापितेबाधावबोधोहीदमितिप्रतीतपन्नरजतानुवादेनतद्रूपमेवविलापयनुपलभ्यतेनतुनादात्म्यमात्रंयत्रहितादात्म्यमाजनिषेधस्तत्रवचनस्त्यारिवस्यादेवानरस्तेणेष्टुनयावेत्यत्रौनाचिदनथेतिस्वरूपामधर्षाएवाध्यवसीयन्ते। नचनेदंरजतन्नमित्यत्रबाधावबोधस्त्ययेनिरूपयिष्यामः। यदपिनेदंरजतमितिबाधावबोधवै

त्रादपि नात्यंतासत्त्वाद्रजतस्येक्कैकत्वापि नादात्म्यमात्रेणनिषेधरूपत्वाबाधावैधर्म्यदेतुत्वानुपपत्तेः
रजतरूपनिषेधात्मतामात्रस्यानंतरमेवावेदितत्वात्। अथैवमेदंरजतमित्यस्यैववाधकत्वान्नयुगपदपिनर
जतस्यात्यंतिकमसत्त्वंतथाचवयमनिर्वचनीयवादेवदेष्यामः। यद्वियथाप्रतिभासंनानात्वेवेद्यावधिरुद्धमे
वास्माकंसवेदकारस्यदनादात्म्यनिषेधात्मोपपन्नइत्यादुष्कमेवंनादात्म्यमात्रनिषेधपरित्यागप्रसंगः
प्रागेवप्रतिषिद्धत्वात्। यत्पुनरसंयोगेपिरजतस्यशुक्तिनाकलस्येवनाकलिनानाकारस्यनेत्रदोष
वशादेवरजतोल्लेखेनप्रतीतिरितिप्रतिभासगोचरत्वान्नयुक्तमनद्यनिनदवनासानुसारेणरजतनाकारानाप्र
मेयेनदात्मनाशुक्तेरप्यपरोक्षप्रतिभासगोचरत्वानुपपत्तेरयुक्तं। नखलुस्वरूपसत्त्वंसप्रयुक्तस्या
प्यसंप्रयुक्तसंबंधकारणंवलासेऽसन्नख्यातिमतिक्रांतंसंप्रयुक्तस्यतुसत्तायाप्यप्रतिभासितत्वेकिंवि
क्रियत्वान्नास्त्येवेदमित्यपिप्रतिभासंनवेत्सर्वंतावदेवस्यान्नपुनरजतमितिनिषिध्यतेतस्यासंप्र

त्रादपि नात्यंतासत्त्वाद्रजतस्येक्कैकत्वापि नादात्म्यमात्रेणनिषेधरूपत्वाबाधावैधर्म्यदेतुत्वानुपपत्तेः
रजतरूपनिषेधात्मतामात्रस्यानंतरमेवावेदितत्वात्। अथैवमेदंरजतमित्यस्यैववाधकत्वान्नयुगपदपिनर
जतस्यात्यंतिकमसत्त्वंतथाचवयमनिर्वचनीयवादेवदेष्यामः। यद्वियथाप्रतिभासंनानात्वेवेद्यावधिरुद्धमे
वास्माकंसवेदकारस्यदनादात्म्यनिषेधात्मोपपन्नइत्यादुष्कमेवंनादात्म्यमात्रनिषेधपरित्यागप्रसंगः
प्रागेवप्रतिषिद्धत्वात्। यत्पुनरसंयोगेपिरजतस्यशुक्तिनाकलस्येवनाकलिनानाकारस्यनेत्रदोष
वशादेवरजतोल्लेखेनप्रतीतिरितिप्रतिभासगोचरत्वान्नयुक्तमनद्यनिनदवनासानुसारेणरजतनाकारानाप्र
मेयेनदात्मनाशुक्तेरप्यपरोक्षप्रतिभासगोचरत्वानुपपत्तेरयुक्तं। नखलुस्वरूपसत्त्वंसप्रयुक्तस्या
प्यसंप्रयुक्तसंबंधकारणंवलासेऽसन्नख्यातिमतिक्रांतंसंप्रयुक्तस्यतुसत्तायाप्यप्रतिभासितत्वेकिंवि
क्रियत्वान्नास्त्येवेदमित्यपिप्रतिभासंनवेत्सर्वंतावदेवस्यान्नपुनरजतमितिनिषिध्यतेतस्यासंप्र

र्गोसत्याङ्ग। अथानरेगगिरजनतत्प्रयोगेगुडेन्द्रियसंप्रयोगादिदंकारास्यदस्यसंविदेवरजतका
कारज्ञायतइतिन्यायात्। अहोबतायंमहतिमोहसागरेनिमग्नोयदुत्तरान्वेषणकानरतयामाद्या
यिकेपक्षेनुप्रवेत्रादोषमन्यात्मनःकाम्यमनोन्वेतयतेयदयंदमनुमानंविवादपदंरजतका
रणावज्ञासनेनदार्थेनोनियमेनप्रवृत्तिविषयत्वाद्दिलज्ञतथायथोनेयवाद्यविवादास्पदंरजत
मितिनदयंदंकारास्यदस्यनिर्वाच्यरजतावज्ञासगोचरत्वात्पुरोगमात्रसिद्धसाधनं। अविद्य
मानरजतात्मनात्वज्ञासगोचरतात्प्रसाधनेसाध्यविकलतादृष्टांतस्य। बाधोदयसमनंतरंस
जायमानमेतावंतंकालमिदंरजतमित्यक्षादिप्रत्यक्षज्ञानमस्मन्मतेपिनानुपपन्नमिति
प्रसंगेन। ४। इत्यन्यथाख्यातिवादः। केचिदिहानाकारस्यैवबहिरवभासोवि
भ्रमइत्याहुः। तथाहि। असंतासतोगगनारविंदादेरप्रतिभासनान्नयथाप्रतिभासनेनतथैव

स्वोत्सर्गिकत्वेऽन्यथात्वेनुबलबाधकप्रत्ययोपनिपातवन्नात्रेदंरजतमितित्वबाधानुभवस्येदंता
मात्रबाधनोद्युपपत्तेरिदंरजतगोचरत्वाच्च। तथासतिरजतस्यधर्मिणोधर्मस्यवेदंतायाअपिबा
धेगोरवंतथानप्रतिषिद्धदंकारास्पदत्वमथादोत्तरज्ञानरूपमवतिष्ठतेनवेदंताप्रतिषेधस
त्पदिदंतत्तयाबहिरधिष्ठानवस्तूपपद्योऽनोस्यसंविदाकारतेतिसोप्रतः। अतिव्यवधानेसत्यप
रोक्षानुपपत्तावपरोक्षत्वंभ्रमधियिलादपरोक्षस्यैवेदंत्वयस्थिति। तदपिनश्चद्वयं। तथाहि
यत्तावदसतोसतःप्रतिभासायोगान्नरजतेनदोत्तराकारतायामपिरजतस्यअवस्थाभेदायोगा
त्सत्यएवबाध्यतायाःप्रतिभासस्यानुत्पत्तायुत्पद्यथेत्याद्यभिहितंतत्तावत्तुल्यमनवद्यंयत्पु
नरिदंतामात्रादपिवाधोपपत्तेरजतगोरवंचित्तेगोरवादितितदप्यसारंकुल्यनार्यो
द्गोरवंदोषःनवेहरजतोपबाधःकल्प्यइदंरजतमितिप्रतिपन्नरजतानुवादेनेतितदपबाधा

मनोबाधानुभूस्वसंविदितत्वाद्। उपपादितन्यायमर्थं प्रागेवन्पुनः प्रपंच्यते। एतेन प्रतिषिद्धेदंकारास्य
भावमर्थादंतरेणाकारमवतिष्ठत्यसतोयोप्यनिर्वाद्यस्यासो। सतानुपपत्तेरनिदंतयैव
बहिरवस्तुनः प्रतिषेधःसोप्यनुकूलएवास्माकं। यदप्यवोचत्यात्मयथाख्यादपरोक्षसंविदेकरूपात्
तदपिप्रागुक्तन्यायपरास्तं। नवाच्यथापरोक्ष्यानुपपत्तेः। बाह्यतावद्घटादयस्तेपरोक्षसंविदाकारा
संप्रयोगमंतरेणापरोक्षाःसंवेदनवदितिसव्यभिचारात्। तस्मादात्मख्यातेस्वीकरणेप्यज्ञानमक्षत्वे
नसिद्धं। इत्यात्मख्यातिवादः। १५। अन्यथात्वेनासतोर्थस्यवक्तुंसर्वेतीसंविदेवाधिकृ
मइत्यसदेतन्नथादिनेदमितिनाभावोधर्मत्वादसत्त्वेतीतिकीदृशस्यासतोनवासुतो
नरविषाणवदप्रकाशोतिचतुरस्रंनखल्वजस्रंयसामर्थ्यमाद्यामदोयेनेषसमस्तसामर्थ्यवि
रहिणोसतिनस्यादित्यन्यतोपिष्टस्यप्रत्यासादनादसौनसिद्धस्वभावेदंविज्ञानमेवासतः

प्रकाशनेनातथात्वास्वासत्वप्रकाशनस्यानिरविद्योतनीयतेनरवैदिस्य-विषाण-पिसाध्यसमूरवद्
ज्ञातृतत्स्यापितज्ञप्तिप्रकाशमानत्वान्नाप्यविज्ञप्तत्वेनज्ञप्तिनाशः कथंतर्हिबाधानुभवोयुज्यतात्
त्रहिनेश्मित्यसङ्गमेवाक्यात्तेएवंसंज्ञवसेवासतेपिस्वरूपेणवेनासोनुसङ्गमेनियुक्तायु
स्मात्सदाकारकलितस्येवरजतस्यतत्त्वतोऽनङ्गपनाधाधियावेध्यतेयथाप्रतितास्मर्थसङ्गा
वेनतिबाधानुपपत्तावबन्ध्याभ्यामयोगियिसंसनासतएवोनाविशेषस्यारोपणीयतावेजज्ञेषमात्र
निबंधनोयमसदख्यानंगीकारइति। नदपिबालबिनीषिकामात्रमितिमन्तिमंतोमन्यंते। नथाहि
यत्तानङ्गाधादसत्तेवावनातरजतस्योवघनइतिनतत्तादरजतमित्यनावबोधस्यलौकिकपरमार्थ
रजतताभावविषयतयाबाधकत्वाभावोपपादनेननिराकरिष्यमाणयदपोद्गदनेनतरणापेक्षाय
सामर्थ्यअसियलोपाख्यविरहिण्यसंविज्ञानमवस्थमत्ययासादनादृष्टानसिद्धस्वभावनेदमुपलक्षणं।

धारत्वानुपपत्तेः। तथाप्यसदर्थनरेणाप्रत्ययोत्पत्तिप्रयत्नः क्रियते। अतो नास्त्यत्र प्रमादोपदर्शनाद्
रतदात्मा च प्रत्ययस्तदविनाभूतस्य तस्य निश्चयात्। तस्मादर्शनात्तत्प्रतिभासस्तिन्निरर्थकावभासो युक्तः।
यत्तु ननु विषाणदर्शनोपसाध्यस्मरणेनास्यापि तदभिधानादेकत्वसमारूढादिदिनेतद्व्य
पेक्षोपदर्शनात्। अनाद्यविद्यानिर्मितकल्पनाकारूढिकल्पज्ञानमंतरेणाविकल्पमर्थविरहि
णोऽसतः सद्रूपप्रकाशगोचरत्वानिरूपणात्। तथानवगृह्यमाणानुमानविकल्पस्योविकल्पज्ञा
नाद्विदः प्रकाशगोचरत्वायेष्टिनायमपरोक्षप्रतिभासमायरथा यथोक्तनदिनेश्वरगोज्ञानादिविवेक्ति
यद्यप्यसत्यो घटयोनिर्हि तथाप्यतोऽनेनखलुनेदृशजनमितिनिरूपाख्यगोचरंप्रत्ययमायदर्शने
यनेषासिद्धयुपपद्यते। अनाद्यविद्याविलासस्यैवसोपाख्यतयाज्ञानानिधानाकृत्स्नावप्रत्यय
गोचरत्वानुपगमाद्। यदप्येवंसंज्ञत्वयेक्षयनिधायितदप्यनद्। अवगतरूपतावेलायां गोचरतो

प्रतिषेधादनावविज्ञानस्य यदपि यथाप्रतिज्ञासामर्थ्याद्घटाभा-
वस्तदप्यनेरेणापि यथावन्नासमर्थः
सद्भावमनिर्वाच्यानुपगमेनान्यथाख्यातिमङ्गीकुर्वतेव बाधोपपत्तिरनन्तरमेवाभिधास्य
तइति सिद्धं। अतोऽसत्ख्यातिपक्षेऽप्युपेक्षणीयएवेयं परिदेवकैरिति ॥ इत्यसत्ख्यातिवादः ॥ ६ ॥
आचार्यः पुनरनिर्वचनीयार्थसंस्थावविचममाचष्टे। केयमनिर्वचनीयता नाम। नतावन्निर्वचनं
नहेतोरसत्कीलावज्रसंगात्। नापिसदसत्प्रकारविलक्षणतावैकल्पासहत्वात्। तथाहि। इदं
वक्ष्यमाणदोषाद्यदि। किमेकैकप्रकारविलक्षणत्वेऽनिर्वाच्यत्वं उतोभयप्रकारविलक्षण
तेति। तत्राद्यः सदसद्विलक्षणत्वेऽसत्प्रकारवैलक्षण्येऽसत्त्वसत्यं सत्प्रकारवैलक्षण्येऽसत्त्वं
नः अनिर्वाच्यतापक्षान्नापिद्वितीयः साधीयान्। एकैकस्याप्युभयवैलक्षण्यापपत्तेरनिर्वाच्य
तापक्षान्नः अथोभयप्रकारविरहलक्षणेनकाणस्यापत्तिः। तथाहि पुनरुभयप्रकारवैलक्ष

ण्ये। निर्व्याख्यलक्षणेनैकैकस्यानिर्वाच्यनाप्रसंगाइत्यन्ति धीयेत। अथ तत्राप्युनयाक्षिविरहव्येत्रलक्षण
कस्मान्नुनः काणोऽन्धो नस्यात्। अथ नास्यत्रलोकिक प्रयोगइतिक्रया। अहो खल्वयमहानुनावो
लोकप्रयोगमेव प्रमाणीकरोतीत्यलं नानानुनिजनसाधारणमपिकुंडमगस्त्यकुंडमेत्याख्यायमानं
रहीवरादिसाधारणेव नीरानिज्ञनेनेतामरसमवनीरजाक्ष्यं नाक्षिनजानातिम्पदिवार्थलोकप्रयोग
नार्हलक्षुनामेकैकप्रकारक्षणविरहाक्षिन्नरेवोनयाक्षिविरहोलक्षणांतरमधोपि। अथात्राप्येकैक
प्रकारवेलक्षण्याक्षिन्नसुनयप्रकारवेलक्षण्याक्षिन्नलक्षणांतरमाश्रीयेतेनानाप्रसंगाच्चसंगा
क्रियन्तिधीयेतास्य। देतदेवयद्यतारत्नावस्तुप्रमाणंबहुनिमध्यास्तेयद्वयेतास्येवप्रमाणमर्थापत्तिः।
तथाहिनार्थतासतोदृष्टेगदेरकनासनाप्यर्थनसनुष्टिदात्मनोबाधकेश्वरतानिर्दहोनयान्यथानुपपत्त्यो
यक्षिलक्षणोरजनादेरावेद्यतइति। हंतासाक्षिलक्षणस्यबाधकस्याक्षिलक्षणस्यचाप्रतिसंधत्तव

चिलक्षणत्वेऽपि कस्मान्नानुपपत्तिः स्यान्मतं सदसत्त्वेवाधानवाप्रतिज्ञानप्रयोजकेनपुनस्सदसद्वैलक्षण्येऽपि
न रूपित्ववत्तेनियामकानुपलंभान्न अनुभवविरोधाद्व्यभिचारोनिर्वाच्यत्वमपगमोनघटिसदिदंरजतमितिस्फु
टानुभवोनेदमिक्यंरजतस्यासत्त्वलक्षणंसदसद्विलक्षणतायांविरुध्यतेएतेनान्यथेवोपपत्तिःस्यानिनार्थ
योरुक्तासदसद्विलक्षणतायांसतस्यानाघनंतुत्वेसर्वदोपलंभादबाधाभावोकदाचिकतायांतुनकी
रणंनार्थअथाविद्येवकारणमितिचेन्नयाद्व्यतिरिक्तंतदनुपपन्नोअविद्याहिमिथ्याज्ञानंवामिथ्याज्ञानंवानवस्थ
स्यात्पुपादानकारणमावंनजहातेद्रव्यस्यैवतत्रतत्वसंभवोपलंभान्नअद्रव्यत्वाद्वानमिथ्याज्ञानयोःअथा
नावयविरूपीजनाधानंवाव्यविचारसताद्युपादानमित्युच्येतनदपिमनोरथमात्रंएतादृश्याअविद्या
यास्वाश्रयभ्रमाविकल्पतयागगनकमलकल्पत्वात्नतस्मादनिर्वाच्यार्थवक्तासाधिनमप्यप्युक्तमेवेतिसि
द्धं अत्रप्रतिविधीयते यत्तावन्निर्वचनानर्हत्वेवानिर्वाच्यतेसन्निधायितत्रानभ्युपगमायतुना

।तपि सदसत्प्रकारविलक्षणेत्यादि। तत्रय एवैकेकप्रकारवैलक्षण्येऽनयप्रकारवैलक्षण्येवा स्तित्वव्याप्तिया स्त्वाव्याप्तेरेकप्रकारवैलक्षण्याधिक्ये।नयप्रकारवैलक्षण्यस्यलक्षणाभावेनकेवलदोषपत्त्यामःअनुनरत्रानिर्वचनीयो दर्शेवस्तुप्रमाणप्रसिद्धमिध्यासद्वतिनतदवद्धीअस्त्यवस्त्वत्यप्रतीतेःतथादिनायंनासतोनरविषाणस्यप्रतिभासगोचरता।नाप्यसत्यंतसत्तास्फिदात्मनोबाधसंतवस्तुदिदानयान्यथानुपपत्त्यनयविलक्षणनारब्धनादराध्यवसीयतेयदिदंगादिनअसद्विलक्षणस्यबाधःसद्विलक्षणस्यबाधप्रतिभासस्तुनयविलक्षणत्वेकस्मान्नोपपद्यचिरितिनदबुद्धिपूर्वाविधानेसदसत्वेदिबाधानानाप्रतिभानप्रतीयेतकेरनुनरसत्सद्विलक्षणाकिंतुनिर्वाच्यमनिर्वचनीयरजतादेरुपपद्यतइतिनिर्वचनीयख्यातिरेवोपपत्त्यंतरान्नोद्यसंगानितिवदामःतथादिअसद्विलक्षणस्यअसदधीनिरूपणस्यअबाधप्रयोजकत्वमस्युपगम्यनवनिगीरणानुनःसन्मात्रस्यतथासद्विलक्षणस्यअस्यसदधीनिरूपणस्यअबाधप्रयोजकत्वंनैवनिगीरणानुनःसन्मात्रस्यतथानेयंबाधानरूपणाधिक्यानिरूपणादयिदुराक्योशक्यते

सन्मात्रस्यबाधप्रयोजकत्वेसन्मात्रस्यबाधप्रयोजकत्वेसदसत्त्वकारवैलक्षण्यलक्षणाविधीतरा
श्रयणेनसोपपादयिष्यते।तदपपादनायचायुष्मतापिप्रयुक्तलक्षणेकलक्षनिर्वचनेपश्चात्तेनाविरोधः।
सदिदंरजतमितिनिश्चयोनेदमित्युल्लेखासंभवीसदसद्विलक्षणत्वंनार्थोविरुध्यतइत्युदितोनायमस्ति
तथाहि।शुक्तिकेदंतासंसर्गवत्त्वेतत्संसर्गस्यापिनिर्वाच्यस्यैवावभासनात्।अन्यस्यास्यरजतसंसर्गस्य
अनुपलब्धाल्लिंगिरूपप्रमाणेनाऽनुभवकेचित्परमार्थसत्यैवलक्षणमायाघटितक्रियासामर्थ्य
मेवरजतविधयाघटितंरजतमदःसत्त्वेविध्यमर्गऊचुषांपरमार्थसद्विलक्षण्यान्नप्रायेणचा
निर्वाच्यलक्षणमाश्रयनोऽनुभवविरोधमापादयेत्।साधीयानेवायमपिसमाधिः।अथैवमप्यनुभवा
नुभवविरोधइत्युच्येतक्रियतामवधानेनराद्धांतरहस्यमायुष्मतानेदंरजतमित्यर्थकालत्रयेलौ
किकपरमार्थरजतप्रतियोगिनोमत्रासंसर्गमात्रावलंबनेतत्तएवप्रतिपन्नमित्येवरजतमितिपरामर्शस्य

नोनस्ववाच्यैनलौकिकस्याऽप्रसङ्गस्य प्रतिरोधोरञ्जनस्य प्रसङ्गयतइतिरञ्जनाभासप्रसङ्गस्येवमप्रति
षेधनिमित्तत्वात्। नस्वलुयत्रयत्रसाक्षाद्विज्ञानप्रसंजिनंतत्रनप्रतिरोधोयुक्तिमान्। अतिप्रसंगा
त्। किंवतिनाऽत्रप्रयुक्तस्यप्रतिषेधान्नातिप्रसंगइत्येवमेवाविकल्प्यासदत्यात्। किंनातिरिंद्रिय
वत्स्वलक्षणविज्ञानंवस्तुप्रसज्यतेननोऽवस्तुतरावस्तुनमेघनदनावंप्रतिषेधोगोवस्यात्। किंवातद्वस्तावि
ज्ञानमेवंविधंप्रावीनपक्षेतुप्रागत्वरञ्जनमन्नाधुनाइतिस्यात्। पश्चात्वीनिनुप्रावीनानुनवरोधात्।
मुष्यात्मलाभश्चनयपरावीनानुनवविरोधात्। सेवानिस्यानालंबनतेनिश्चैःस्वगोचरस्यात्स्वानुभ
वनामप्रस्थातिप्रसंगात्। उक्तंहि। जन्यथेयमनालंबालमनोदयंकथिन्। हन्यादकस्मात्स्व
बाह्यार्थपरिकल्पनामितिनास्यानुनयाविरोधइतिषपतिनमधस्तात्। किंवातिनाध्यस्तात

विषयापहारेऽनिर्वाच्यगोचरत्वेवोपपन्नायदप्येतेनअन्यथैवोपपत्तिः ख्यातिबाधयोरेकैकेति
नदप्येतेनोपास्तंयदपिसदसद्भिन्नलक्षणोयोरज्जुतत्त्वानाद्यनिर्वचनीयत्वेसर्वदोपलब्धादबाधा
नइतिनदप्यनंगीकारपरास्तंयच्चुनःकादाचित्कत्वंयोत्कारणंवाव्यभिचारिसत्यएतदेवाविद्यालक्षणम
वकारणमाश्रयतेयदिदंगदितंअविद्याहिभिविद्यानावोमिथ्याज्ञानंवानेनानेयंकश्चित्समवा
यीकारणंअङ्गीक्रियतादिति।नदप्यसङ्गतंअनाद्यनिर्वाच्याविद्यास्वाश्रयणात्।तस्याश्चकार्यानुरूपाः
कारणलक्षणलक्षितत्वेनसूक्ष्मउपपत्तेः।नचास्याअप्रामाणिकेतिशुक्तं।कार्यवशादेवनसिद्धेः।कादाचि
त्कत्वंहिकारणनियतंनचैवंनियतोपादानंनिमित्तकारणमात्रात्कार्योपपत्तेः।प्रध्वंसाभिरेकिणः का
र्यस्योपादानकारणस्वनियमाच्चतथासत्यस्यसाक्षात्सत्योपादानतायुक्ता।तथासतिदुःखादिवत्सत्यता

पातान्नवार्थनासतोनिरस्तसमस्तसामर्थ्यस्योपादानमयुक्तमनर्थकंतथाचानुपपद्यमानायांसद्
सदुपादानन्यायांतद्विलक्षणमेवैकारणंपरिशेषतःकार्यमनुमापयेन्नसुखादयइवसिद्ध्यदि
ह्यनुपपद्यमानाअसद्व्यतिलक्षणआत्मानंतस्थवसादितयातथाविधोपादानपरिकल्पनप्र
सङ्गान्नाध्यवसायकंसाधनायालंचनदुःखमानंत्वंअत्रप्रयोगःविवादपदंजनाद्यनित्यो
पादानंविपक्षेबाधकोपपत्तेःसत्यांकार्यत्वात्यथाकुसाधनंननवानित्यथोत्पत्तयाचानित्वा
दास्पदंवस्तुयदनाद्यनित्यंरजनाद्युपादानंसेवास्माक
मविद्यासिद्धातिरजनाद्युपादानंयेवंप्रमाणसिद्धतिरजनादेस्तूपादानंनायमग्निर्वि
दितव्यंनदेवमुन्नीयतेत्यासदसद्भेदलक्षण्यप्रतिवाक्यस्वरूपेनकाचनदोषकलनासिद्ध।

अपरेपुनर्बाधोत्तरभावमनिर्वाच्यलक्षणमावहतीत्येवमनिर्याणिः निर्वाच्यस्यात्मादेरबाधाद्वानाप्य
व्याद्वा अनिर्वाच्यस्यरङ्गालुङ्गादेर्बाधनियमात्क पुनरयंबाधो नामानतावद्ग्रहप्रसंजनव्य
वहारनिवारणमिनिप्रपंचितमधस्तद्वानापिविज्ञानविषयापहारः तस्यसमानगोचरनिन्नगोत्करार्थ्यो
असंतवाद्यनदिनावत्समानगोचरत्वेनवांतरविषयापहारःसंतवा॥धारावाहिकंपित्रसंगात्ना
पिविनिन्नगोचरेणसंतालुनवेनापिकुंतालुनवगोचरापहारप्रसंगात्तस्तिरोधृतिचिन्नाणात्व
दोषइत्तिचेन्नमेवंस्वगोचरस्मरणबाधानोचिरबाधावस्थानेदिनत्यात्॥विज्ञानविषयापहारस्वनि
रालंबनत्वापत्तेः॥तस्मात्सविलासविद्यानिहनिरेवबाधइत्यसायंलथायुक्तंगोचरनेवानिर्वाच्यं
तिस्वयंमवदन्तेअपरेत्वतिपल्लोपाधोनिषेधमुखबाधनंकुर्वन्नेवबाधकंप्रत्ययंवदनीयम
निर्वाच्यलक्षणमावहतीत्येवमनिर्याणिःसंतोविदांसःप्रतिपन्नोपाधोप्रतिषेधानुपपत्तेः॥

अत्यंतासतश्चाप्रादुर्भावादेरप्रत्येवनदनुपपन्नेः। नचास्तिसदसद्रूपंवस्त्वित्यत्रव्यभिचारः शंक्यते।
यदिकथंचित्सत्त्वंतिरोहितमावस्तुनोवस्तुनेरूपतोऽक्रियाद्रूपेणचयथासन्नवस्तुमथ्यस
भावकथंनोतिवाधाविनिवर्त्तिष्यतेसदसद्रूपस्यनद्रूपेणप्रतीतिः। तिरोहितत्वेनतत्किंसिद्धं।
असत्कल्पनोपलब्धिरवकाशोतिः। तथासतिसर्वोपलंभोनविच्छिद्यतेरावस्त्विदंकनाचि
दप्युपलंभेनसर्वात्मनाग्रहीष्यतेयथाऽसर्वात्मनाग्रहणेनकेनचिन्नेवग्रह्यतेइति। नचैत
त्सत्त्वंनोतिवाधाविनिवार्य्यं। तत्सिद्धिविरोधात्। सान्योनिरतिवेदितव्याधावाच्यः। तथातासु
मतेवंनोतिवाधावाप्तिः। विनिर्मूलंकनिबंधनः। तस्मान्नसन्नासन्नापिसदसद्रूपंचनाद्य
निर्वाच्यंविद्याक्रीडितमलीकंनिर्मूलंविन्मालंवनमितिसिद्धं। एतेनयेवादः ३।
सतिवेशपंचापिस्यादविद्याविनिमितः। ज्ञाज्यदद्वयंचदेहेन्यैरजस्रंस्यन्नदद्वयंवत्र। इहेकेविदाहुः

धर्म्मिग्राहकप्रमाणापबाधितविषयत्वस्यानेदमनुमानमात्मानंलक्षयतेयदि पुनरयंनप्रात्मिकः प्रपंचः कथंतद्धर्म्मयासिद्धेनसाधनेनाश्रयदृष्टान्तः अनैकांतिकश्चात्मनोहेतुश्च अपराधीनप्रकाशत्वादात्मनोनानैकांतइतिचेन्नमेधानारथमात्रत्वात्। तदेतन्निखिलमपि मनसिकृत्य। यत्रावद्धर्म्मिग्राहकप्रमाणापबाधितविषयंसाधनमितितदनिर्म्मद्दं॥ नेदंप्रपंचस्यप्रत्यक्षादिगोचरत्वाभावात्। यदिदंआश्रयासिद्धंसाधनमितितदप्यनालोचितभाषितं नखलुनस्तल्लक्षमत्वायमानंप्रपंचमात्मत्वेनवयमाश्रयेमहि नचैतावतैवात्मासिद्धोभवति नचैतावतैवाश्रयानुपपत्तिरित्यप्यकुशलधर्मः असिद्धतामात्रेणहेत्वनुपपत्तेश्चिरंघपावैफल्यात्। असिद्धिश्चप्रपंचगोचराघाप्तन्मात्रवृत्तिनीतिकथनायमाश्रयः नथाचाश्रयदृष्टांतइत्येषदोषोयदप्यात्मनोनैकांतिकत्वमुक्तं

नदप्यप्रेक्षावत्प्रवृत्तमाशिंकते। अपराधीनप्रकाशत्वादात्मनः। न्वेतन्मनोरथमात्रं। अनुमानागमा
भ्यामनुपपत्तेः। यथाहि जिज्ञासितावन्मात्रमनुवृत्तं प्रति कर्तृत्वाविज्ञायानुकूलेऽवर्तमानं प्रतिकूलेषु
निवर्तमानं लौकिकपरीक्षकाणां संजानते नित्यस्य विज्ञानमवबोधकाप्रकाशनाधीनं
अथचिन्नप्रकाशत्वान्नयदुक्तं साधनं नदुक्तं साध्यं यथादृष्टप्रकाशाधीनादृष्टप्रकाशश्च
चायमात्मप्रकाशः पराधीनतयानिरूपणाचरनामाचरतीतिप्रसक्तप्रतिषेधप्रतिपरिहृतत्वं
यप्रकाशनासिद्धिः। कथंपुनः प्रसक्तप्रतिषेधमानसप्रत्यक्षप्रवेदनीयनयाप्यस्यप्रकाशनापपत्तेः।
तथासन्निधानधारणिस्तानहिव्याप्यत्वादात्मनः कर्मत्वेस्वात्मनिक्रियाविरोधप्रसंगः कर्तृकर्मणोरेका
स्यानुपलब्धत्वात्। नोखलुअंगुल्यंगुल्योस्तरतोछिद्यतेवाअसिधारयावासिधारा। तथावाक्यनस्वा
त्मनिस्वक्रियाव्याप्यत्वमुपादत्तेसिधारावत्इत्यप्रत्यक्षहेतुमानादयमानसप्रत्ययो

रूपथापिना पराधीनप्रकाशा इंद्रियार्थसंविदधीनाः सुखसर्वार्थसंविन्निष्ठसुखरूपान्न स्वतंत्रस्य क्रियाफलत्वं
ज्ञोपि कर्मनामोपयतः स्वात्मनिष्ठक्रियाविशेषध्यानात् परसमवेतक्रियाफलशालिहि कर्मेति कर्मविदः तथा सविन्
मनःकर्मनामोर्गच्छत्वन्न यथा खलु गौरगत्यागत्यैवंगतव्यनगराधिकारेणायमपि आत्मा क्रियमाणार्थेन
वैवस्वतुःकर्मता तथाजनस्वात्मनिष्ठक्रियाविशेषोनगरस्थवत्तुचैत्र समवेतगमनजनितफलशालिनः कर्मनामः
नवेनन्मानसप्रत्यक्षसंवेदनीयतायाम्प्यात्मनः समानामनिर्मनर्थ्यं ज्ञानात्सदासकर्मतयाकर्मणाव्याप्त
स्यतन्निष्ठोनिष्ठत्वेनस्मादर्थसंविन्निष्ठत्वात्मनोऽात्मप्रकाशरूपप्रकाशाइतिनकिंचिद्वद्यः । तस्याप्यविचारितरमणीयवचनासंविदधीनप्रकाशनादिसंवेद्यतायाम्ज्ञानादेःसत्वाप्रकाश्यावर्तमानत्वव्याप्यामपि संविदधीनप्रकाशनासन्विसंज्ञितुःसंविदन्यावर्तयतिरिक्तेवश्यावर्तमानास्यव्याप्यमप्य
र्थिरूपालोकप्रयोगः संवेदनानसंविदधीनप्रकाशासंविक्रमनामनेनपराभवत्वन्न संवेदनवदिति ।

नदेयंप्रसिद्धः प्रसक्तप्रतिषेधः तथाचपरिशेषप्रसिद्धापुरुषस्यापराधीनप्रकाशताकथमयक्रियेत
क्रियतेचात्मनःस्वप्रकाशता अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिः आत्मेत्यस्यज्योतिरित्यादिविज्ञानस्वरूपश्चाय
मात्मावेदांतेषुगीयते विज्ञानमानंदंब्रह्मप्रज्ञानंब्रह्मेत्यादि स्वप्रकाशंचविज्ञानमितिकथंसक्रियस्यात्मनो
नात्मप्रकाशता यःपुनर्विज्ञानमप्यनात्मप्रकाशमितिधत्ते सखलप्रष्टव्यः किमप्रकाशमानमेवान्यप्र
काशंनभवति स्वित्प्रकाशमानंविज्ञानमितिनतावदप्रकाशमानंविज्ञानं तथासतिघटोयंमया
ज्ञातोनवेत्यनेनतुरंतरेणसंदेहायोग्यतापत्तेरनवकल्पिदप्यज्ञातंदुर्घटंस्यात्तथाचानिर्मोक्षप्यनंतरं
दिष्यकिमज्ञातमहंवेतिकिंतुनिश्चितमित्यवादमज्ञातमितिनसिद्धमनतुविज्ञानंज्ञायप्रकाशसमय
प्रकाशतेतदुपाधावनंतरंसंदेहायोग्यत्वादर्थवदिलिप्रकाशमानतास्युपगमेतुयदिविज्ञानंनतराधीन
मस्यप्रकाशनंतदेवतत्रापिविज्ञानांतरमवश्यंतावदिष्यनवस्थाप्रसज्यते नस्वात्मकंदेवानेतविज्ञानप्रति
भासः किंतु विज्ञानविषयंविज्ञानांतरमानसंदृष्यतेत्यतएवयेनमनःसंयोगेनविषयविज्ञानमुत्पद्यतेनैवविज्ञा

नविषयमपिविज्ञानंजन्यंउत्संयोगांतरेणेतिवदंतोवदंतिमःकल्पःकरणस्यप्रत्ययपर्यायेसामर्थ्यो
नस्यपगमान्नअसमवायीकारणंतेदानुरोधादेवतदुपपत्तेःअन्यथात्वपक्षणीयोनरासंतवेनस्म
रणादियोगपद्यापत्तेश्चअक्रमाच्चकारणान्नकार्यक्रमानुपपत्तेःबाह्यसामग्र्यवछिन्नाचेतनायुगपदु
त्पत्तिप्रसंगान्नानार्थत्वंनचाहिकंचिज्ज्ञानोत्पत्तिसमकालमनस्क्रियाततोविनाशःतत्इवसंयोग
विनाशानतोऽनंतरसंयोगोत्पत्तिस्ततोऽनंतरमितिबहुतरकालकलायत्तेविनैकस्मिन्क्षणेवर्त्तमानेऽ
कलयेहिज्ञानंजनयतिव्यवसायात्मकंअव्यवसायात्मकंअतीतनिमित्तपरिच्छेदनःस्वप्रकाशतेवाव्ययणो
यात्किंचनोदयोऽस्त्यान्नखलुप्रकाशतेनाप्यन्योन्यप्रकाश्ययोःतत्रसंवेदनंवेद्यंकेनाधिक
मवधारितंनचनयनादिवन्नजडात्मनेपिस्वानाद्रेणस्यार्थप्रकाशनाविकल्प्यासद्भावान्नथाहि
किंविज्ञानादन्यदर्थप्रकाशनंअर्थस्वभावःततोर्थांतरंवास्यान्नतावदर्थस्वभावोप्रवक्तव्ये

योरिवज्ञेयप्रकाशयोरैक्यविरोधाद्ज्ञेयेनांगिनश्चप्रकाशस्यप्रकाशकत्वानुपपत्तेः नाप्यर्थान्तर
मर्थधर्मविज्ञानाधेयमर्थप्रकाशनमिति युक्तं प्रसक्तानुपपत्तेरयोगाद्व्यवस्थानायोगाच्च अस्त्वनयोरप्यवनाधेय
योरन्तरमेवार्थप्रकाशनमाश्रीयतेविज्ञानांतरमेवतत्सुखांतरेणार्थं। तद्भेदज्ञानमेवप्रकाशनं नाप्यर्थकर्तृ
कः अनात्मप्रकाशत्वाद्दृश्यात्मकत्वाच्च। तस्माद्विज्ञानमेवस्वपरप्रकाशचैतन्यं प्रकृ
तिरूपवद्व्याख्येयं स्वात्मनिवृत्तिविरोधान्नस्वसंवेदनविज्ञानमिति चेन्न मेवंविधस्यनस्वीकरणात्। दृश्य
कवन्नयथाकश्चिल्लोकेसमंपदटलघटेनवस्त्वराध्यायकल्पनेनवा घटादिनिस्वप्रकाशेनायापेक्षो
तेनवालोकेनस्वप्रकाशायाश्चक्षुरालोकानेरनवास्यस्वात्मनिवृत्तिर्विरुध्येत। नस्वल्वस्यस्वनावनेवालो
कांतरानधीनप्रकाशादन्यावृत्तिर्यस्वात्मनिवृत्तिर्विरुध्येत तथैवविज्ञानंयोनिसर्वमनवद्यं। अथास्मद्दो
षोंगिनःकथंनित्यास्वसंवेदनावृत्तिरेवंविधविज्ञानस्यविरुद्धांगिनः। सिद्धंनवनीलसंवेदनंसमयंप्रति
संवेदनानुपलंभाद्दोषांगसिद्धेः नीलोपाध्युपहितस्यनिश्चयानुपलंभेपिस्वाभाविकस्वरूपोपलंभ

स्यदुर्निवारत्वात्। नखलु नीलसंवेदनपीतसंवेदनमितिसंवेदनव्यक्तयएवोदयंतेव्यर्थमेतेनेतिसूत्रितं। तत्रोक्तानतीतेदानुपलंभात्। नचान्यस्यनीलादेर्दोषोपलंभस्तत्संवेदनस्यदोषोपादानायालंनीलादीनामन्योन्यस्यदोषित्वकथनिरूपणाइतिनिषेधितं। तस्मात्सर्वविकल्पतयामनोनाशपर्यंतयोगः। सायंतत्रकात्रानिनाशस्यात्मनःस्वप्रकाशता। तथाचनतेनोनेकांतप्रवादेसाधनमितिसर्वंनिर्मलं। इतिप्रपंचमिथ्यात्वनिरूपणं। १८। सत्यामयंसिद्धोवप्रपंचस्यप्रमाणतोऽस्यस्वादिप्रमाणतोऽप्रामाण्यव्यावहारिकं। १। अद्वैतागमवाक्यानांतत्वावेदनलक्षणं। प्रमाणत्वंनेऽतत्तोधर्मधर्युक्तिहेतुनष्टं। २। इदंखलुनिखिलप्रमाणानांमायाद्वारीरताऽधिरोपितत्वेनाविषयबाधत्वसाध्यावहारिकंप्रामाण्यमेवनपारमार्थिकं प्रत्यक्षादीनांअद्वैतागमवाक्यानांतुतद्विपर्ययान्नेतिचिकमयप्रामाण्यमितिसांप्रतंतद्दृष्टत्वमायाद्वारीरत्वान्यथानुपपत्तेरन्यथानुपपत्तिर्वर्णदीर्घत्वादिन्यायतोदीर्घत्वाद

योऽन्यधर्मोऽपि समारोपितात्मत्वप्रतिपत्तिदेतवः नखलु लोकिकानागनगइतिवापदान्हंजरगिरि
वाप्रतिपन्नाः नवेनिश्चिताः प्रतिबिंबस्यबालैकस्यविवादमापकत्वादृष्टेवान्यतत्वविज्ञानमात्र
स्वरूपसत्तः प्रामाण्येनहनविषयस्याप्यलौकस्यतिसाप्तेविज्ञानांतरेणसंसर्गान्नलौकालंब
नत्वदोषेणान्यस्येवनिषेध्याव्याप्तयानतिप्रसंगइतिचेन्नः कथंतर्हिनदवेन्द्रियस्याव्याप्तयानस्याप्रमा
णतानदेवमस्याशरीरेतोविरोधेपिकस्यचिद्विवादोऽप्रामाण्यस्यविज्ञेतिनकिंविदवधारकंकि
मपिप्रदीपप्रभामणिबुध्यादिधावनोमिथ्याज्ञानेविरोधेपिविरोधाभावेनप्रतीतिरेवंवेदम
प्यपास्तंयथाहुः प्रतिक्षिप्तप्रामाण्यआर्षेनप्रत्यक्षादिविरोधेआम्नायस्यतदपेक्षस्याप्रामाण्यनि
तिसोऽयंवदारिकप्रमाणलक्षस्यप्रत्यक्षादेःस्वरूपसिद्धावाम्नायेनापेक्षमाणत्वात्तत्रकिंकारणबाधने
विरोधाभावात्नार्षेनप्रतिक्षिप्तस्योपिहेतुनाज्ञानस्यप्रसंजकेतयाक्षस्वरूपसिद्धावपेक्ष
माणस्योपिनदरेतनमितिपरायत्तज्ञाननबाधदरेनाऽऽम्नायस्योपिस्यतःसिद्धप्रमाणत्वस्य

श्रमितावनपेक्षतालभ्याद्युक्तंपरस्यैववक्तीयस्यचानुक्रमविधा। पूर्वापर्यप्रवृत्तेर्वाक्यप्रकृतिर्दितत्
तथाचाप्तवाक्यस्मरणेनैवस्यतत्रनामप्रतीयते। अन्योन्यनिरपेक्षाणांयत्रजन्मार्थयानवेदितयपुनर्म
यात्रारतोऽविद्वांषपिनवेदवाद्यागमयोर्विद्वांषस्त्वत्रतेनार्थासर्वसत्यतायामपिसमानप्रयोग
पुरुषाधीनविरुद्धनानाविधयवेदनाधिकयेनानातेद्वेषहितनया। विसंवादेनकयावानप्रामाण्यनि
श्चयः। चेदपुनरपोरुषेयतयानिरस्तसमस्तदोषाशंकेस्वतएवकिंप्रमाणेनप्रतिपद्यलक्षनतइतिचे
सदृशांतरेपिसमानेइर्यासुविद्वांसः। औपनिषदपुरुषाधिगमस्यकर्माधिकारविरोधितयातत्रपुरुषा
देवकर्मविधयस्त्वात्मधिकारिणमविद्यावंतमाश्रित्यव्यवहारेनिवर्तकाःनहिस्यात्सर्वलोकानी
तिसाध्यात्रानिषेधाविद्यानादिविधयइत्यन्यामूढपुरुषापत्तेः। तत्तदर्थानस्तुविदितक्रियारागाद्य
प्रतिषेधनिश्चयवंतइवेत्यनादिविधिनाकर्मविधिनिरपिनानुद्दिश्यंतेनचैवंपरस्परपरिहतिः क

मज्ञानाभ्यां विद्याऽविद्यावत्पुरुषभेदेन व्यवस्थापयतः सर्वस्याप्यर्थस्य मायया नानारीत्याध्यवसाये
पि परमार्थतत्त्वसाक्षात्कारविषयो सन्निबंधनव्यवहारानुच्छित्तिरिष्यते वाधुर्यथा खलु रूपस्य माधुर्यनिश्च
येपि चित्तोपरक्तेंद्रियाणां तिक्तादिवासनानुवृत्तेरास्वादथक्यं न त्यजति तत्त्वसाक्षात्कारेऽपि जीव
न्मुक्तस्य प्रारब्धकर्मवशात्तदवासनास्तस्य मायातत्त्वमपि विषयसत्यतया प्रमाणतो विषयीकुर्वतो
विद्याविद्यावासनासमुच्चयविरोधितया स्वयमपि प्रवर्तयतो यथाकथंकारं रागादिदोषसंपर्ककलुषितस्फटिकस्य रागादिविषयत्वं स्वयमपि प्रवर्तयन्नस्मिन्नविद्यासंस्कारं दृढयति तथा परमार्थतत्त्वसाक्षात्कारोप्यविद्यासंस्कारं विद्यावासनांतराणि संदृढयन्स्वयमपि संदृश्यमाणः परिशुद्धस्फटिकेनेव व्यवस्थापयतीति न किंचिदद्यं एवं प्रमाणोपपत्तेरद्वैतविद्यातत्त्वस्य कीदृशो बाधोसदद्वैतानुपगमादलीकाकारेणाप्रमाणादविद्यानाद्विद्यातत्त्वं अलीकाकारस्य

न तत्त्वोरत्नयो प्रमाणनावस्योपपदिनत्वात्प्रमाणोपपत्तौ प्रमेयादुपपत्तिरित्यप्युनाधिते नस्मा
यामपत्त्वेपियुक्ताप्रत्यक्षप्रमानता अहेतोगम्यवाक्यानामिनिनावत्समर्थितं ॥ इतिन्यायस्यपा
रमार्थिकप्रामाण्यनिर्वचनं ॥९॥ सिद्धतत्त्वेमाननावोनयुक्तोवेदानांनतत्संगत्यर्थोगा
त्रानत्संविन्निर्हेतुवेहेकलिंगाकार्यसाचेत्याहकश्चिन्नविपाश्चित् ॥ इहखलुसंगतिसंवेदनायेत्ता
सकलपदानामभिधेयधीजनकत्वंविवादमखिलवादिनोविद्वव्यवहारोधीनेचतत्संवेदनं
व्यवहारश्चकार्यावबोधनिबंधनइतिनसंगत्यैवसर्वपदानांसंगत्यंगनिः तथाहिमाणवकस
मिधमाहरेत्यादिवाक्यंवाक्यंवाक्यसमूहंवासमिधाहरणप्रवर्त्तमानंमाणवकमुपलभ्यान्यश्चेत्य
वृद्धस्तत्रस्थितमवधारयति ॥ बुद्धश्चेवंयमस्यप्रवृत्तिःस्वतंत्रस्यदृष्टिश्चेत्तत्संदृष्टयर्थंप्रवृत्तिश्चेत्र्यथाहं
बुद्धाएवंचरूथायमितिमदीयोपदेशोऽदृष्टंकार्यमवबुध्यप्रवर्त्तोनायमपिनदवबुध्यप्रव

नः। तदवबोधश्चास्यार्थवचनानंतरमुपजायमानस्तन्निबंधनश्चेति कार्यान्निधायकर्तृवाक्यस्य कर्त्यनंतरं
चलितादेः मासात्कारगोचरतामिनरस्य वदंजातस्यतन्निबंधनस्वार्थपरतामवापद्यान्यमध्यवस्यति। तदेवं सा
त्रपरंपरयावाक्यकलपदानां कार्यमरतेनदृष्टव्यवहारवन्नानुत्पन्नात्तत्रकथमनवसितेसंगतिकेन्यपदेन्यस्मिन्
र्थमात्रगोचरार्थोपस्थानवेश्यास्मर्तविनाविव्यवहारसिद्धार्थपरादपिनोकिंचिदवनात्सनवत्येवव्युत्पत्तुः। तद्यथा पु
त्रस्नेहानंतरनिपदनिवेशश्रवणसमनंतरंवदनविकसनादिनाशोद्दर्षोत्पत्तिमनुमायतस्योच्चैर्वदेत्युमंतरेणासंभव
मधिगम्यप्रियार्थप्रवृत्तेरुच्चैर्वदेत्युनावस्यात्सदर्शनेनाधिगम्यतस्याश्चकारणविशेषकांक्षायांपुत्रस्नेहानंतरनिवे
क्यस्याश्चयव्यतिरेकान्वयावुच्चैर्वदेत्युनावमध्यवस्यति। पुत्रजन्मेवास्यप्रियंप्रमाणांतरेणावगतमितितदनिधायकर्ते
त्रादृष्टस्याश्रीयतेतत्रवत्रनिपदमवापोद्यापोद्यास्वार्थविरोधसंभवेध्यवसायःतथावदेवदत्तःस्थौल्यादृष्टेःस्थूल्या
नोदनपचनीतिवर्तमानार्थनिश्चयिप्रत्ययेष्वसत्सुतरपदविनाऽन्यथाऽसत्सत्काष्टादिपदकार्थःप्रसिद्धार्थपद
समभिव्याहारेणयत्याकेकरणीतत्काष्टादेनत्रनिपाद्यतरनिश्चयगम्यप्रसक्तेष्वकाष्ठादीकरणत्वमवगच्छन्का

नः। तदवबोधश्चास्यार्थवचनानंतरमुपजायमानस्तन्निबंधनश्चेति कार्यान्निधायकर्तृवाक्यस्य कर्त्यनंतरं
चलितादेः मासात्कारगोचरतामिनरस्य वदंजातस्यतन्निबंधनस्वार्थपरतामवापद्यान्यमध्यवस्यति। तदेवं सा
त्रपरंपरयावाक्यकलपदानां कार्यमरतेनदृष्टव्यवहारवन्नानुत्पन्नात्तत्रकथमनवसितेसंगतिकेन्यपदेन्यस्मिन्
र्थमात्रगोचरार्थोपस्थानवेश्यास्मर्तविनाविव्यवहारसिद्धार्थपरादपिनोकिंचिदवनात्सनवत्येवव्युत्पत्तुः। तद्यथा पु
त्रस्नेहानंतरनिपदनिवेशश्रवणसमनंतरंवदनविकसनादिनाशोद्दर्षोत्पत्तिमनुमायतस्योच्चैर्वदेत्युमंतरेणासंभव
मधिगम्यप्रियार्थप्रवृत्तेरुच्चैर्वदेत्युनावस्यात्सदर्शनेनाधिगम्यतस्याश्चकारणविशेषकांक्षायांपुत्रस्नेहानंतरनिवे
क्यस्याश्चयव्यतिरेकान्वयावुच्चैर्वदेत्युनावमध्यवस्यति। पुत्रजन्मेवास्यप्रियंप्रमाणांतरेणावगतमितितदनिधायकर्ते
त्रादृष्टस्याश्रीयतेतत्रवत्रनिपदमवापोद्यापोद्यास्वार्थविरोधसंभवेध्यवसायःतथावदेवदत्तःस्थौल्यादृष्टेःस्थूल्या
नोदनपचनीतिवर्तमानार्थनिश्चयिप्रत्ययेष्वसत्सुतरपदविनाऽन्यथाऽसत्सत्काष्टादिपदकार्थःप्रसिद्धार्थपद
समभिव्याहारेणयत्याकेकरणीतत्काष्टादेनत्रनिपाद्यतरनिश्चयगम्यप्रसक्तेष्वकाष्ठादीकरणत्वमवगच्छन्का

स्याप्युसन्नेर्व्यवहारनिबंधनस्युसत्युत्तरकालनयाकर्थंचनतदानुरूप्येनैवसंनयान्नूनंवेदानामपि
सोज्ञानव्यइत्युनरावृत्तयेसमानोम्नातेनविधिनैकत्वमाश्रित्यकार्यपरत्वेवर्णनीयेनिसिद्धं असत्वासि
द्धार्थसंज्ञानिष्पदानीनयापिनाद्धनानंदादिरूपेअल्पिमानोवेदानांअमाणांतरविरोधेआ
सादिअल्पासत्वादेकारास्पदनयासकलप्रतिपत्तिषुप्रमाणस्यानूनात्मप्रकाशात्मनुनरद्वैतानंद
हेरूपेणानवस्थस्वप्रकाशस्यकेनचिदावरणाक्षपपत्तेर्येनयथावत्प्रकाशेनात्मतस्मादद्वैतानं
दरूपंअल्पवेदांतप्रमाणकमितिमहानर्थव्यामोहोअल्पवादिनामितिसिद्धं अत्रानिधीयते ७
स्नानदर्वयदिसिद्धाअर्थावरापाथमिकीरादृष्ट्युत्पत्तिरापादयितुमपित्रोक्षाग्रहणतनुसापुनस्त्रजानरस्ना
दोप्रणीतन्यायेनआपादयितुंयस्यनरत्नानिहितंपरिग्रहावधारणानुपपत्तिरितिनदसाधुअमा
णांतरावसितनुअल्पमल्पलेपाहर्षकारणलक्षणसंवेदनस्यतायरिदंभूतनवेद्यद्वैमानादीनांहर्ष

देवदत्तो कल्पनानुपपत्तेः परिशेषाच्चावधारणायाः सुकरत्वात् । योहि प्रतिपन्नदेवदत्तप्रमेयदेहेनुपुत्रेजन्मा
तदाशीर्वादेण सह देवदत्तस्यारामागतस्येवसंबंधबोधनायुक्तमस्यते । सकथंपरिदृष्टतन्मेयकारणपु
त्रजन्मानिरवयवकारणकारणांतरंपरिकल्पयेन्नखलुसंनवत्सेवदृष्टदेहावदृष्टकल्पनायुक्ता । अतिप्रसंगात्तस्य
देवोत्पादावाद्यावावत्स्यति । एवंविधेपिविषयेदृष्टहेत्वंतरमाशंकमानाजननीजारशंकेयात्कीयमपिआल
स्यंप्रतिसंदधानानाधिकारनाजोआलस्यंचितोसुक्रियास्वनिकृतमीमांस्यासपरिश्रमेणतेषामिति
यदपिकेनचिदिष्यतेकोनत्वाधिगततोन्यत्रहीतिस्तेवलेकस्यसंनवात्रसुतोजातःप्र
सुतोनेसुखंजियेयादेरिति । तत्रसमाधिःसंनवउक्तोमियासुखंप्रेमवाधिगतत्वरमवलेकोनथापितत्रवा
न्यत्रमाविषयाग्राकिरध्यवसायतेनतत्रान्यत्रमस्यपरिशेषावधारणंसंनवः । तत्रप्रतिपद्यमवापोद्वापाभ्यां
पुत्रादिपदानांतत्रतत्रतनयाद्यर्थेषुसंबंधाध्यवसायेस्तिपदार्थानामेवान्वितानांवाक्यार्थत्वाज्जातिपुत्रस्तो

जानातिपदनिश्चयेनतुत्राद्यर्थएवपरस्परान्वितःप्रत्यपादिनतुततःक्रियाद्यर्थप्रतिसुवचत्वात्प्रतिरोधावधार
णायोगःनयपुत्रमानयेत्येवमादिप्रवर्तकवाक्यश्रवणापेक्षाकारणेदेनपुत्रादिपदानांनानयाद्यर्थविरो
धसामर्थ्याधिगमसंभवात्रआप्तवाक्यापेक्षाकारसिध्यर्थमपेक्षमाणःप्रवर्तकवाक्यानुसरणेनैवपुत्रस्तेजा
नक्षस्त्रापिकार्याध्याहारोलक्षणयाकाऽध्यवसातुंयुक्तोनिमंत्र्यंपुत्रस्तेदेशांतरादागतःपुत्रस्तेनि
रामयोजानइत्यादौहर्षादिहेतोस्तिङन्तेप्यावापेक्षापसंभवात्रपुत्रस्तेजानक्षस्त्रात्रतीयमानकार्या
ध्याहारलक्षणत्वान्मुख्यानुपपत्तयोर्यत्नाचयस्यैवपदसामर्थ्यप्रयोजकत्वायुक्तंयाद्ध्यवसातुंयो
ग्यवात्रकिंचयेनापिकार्योचितोनिधायिर्तुंशक्योनामतुपगम्यतेनेनात्युपगम्यतएवतावदथोतरोचि
तोनिधायिर्तुंनावनापिकार्योचितोनिधिर्नस्यापुपपत्तेर्नतरक्यंकार्यस्यापिसकलपदसमर्थ्य
प्रतियोगिनाकर्त्तव्यंयदुतोसाइस्यान्मलुसनिदंनार्यसर्वत्रकार्योचयोव्यभिचारात्रलक्षव्यवहार

जानातिपदनिश्चयेनतुत्राद्यर्थएवपरस्परान्वितःप्रत्यपादिनतुततःक्रियाद्यर्थप्रतिसुवचत्वात्प्रतिरोधावधार
णायोगःनयपुत्रमानयेत्येवमादिप्रवर्तकवाक्यश्रवणापेक्षाकारणेदेनपुत्रादिपदानांनानयाद्यर्थविरो
धसामर्थ्याधिगमसंभवात्रआप्तवाक्यापेक्षाकारसिध्यर्थमपेक्षमाणःप्रवर्तकवाक्यानुसरणेनैवपुत्रस्तेजा
नक्षस्त्रापिकार्याध्याहारोलक्षणयाकाऽध्यवसातुंयुक्तोनिमंत्र्यंपुत्रस्तेदेशांतरादागतःपुत्रस्तेनि
रामयोजानइत्यादौहर्षादिहेतोस्तिङन्तेप्यावापेक्षापसंभवात्रपुत्रस्तेजानक्षस्त्रात्रतीयमानकार्या
ध्याहारलक्षणत्वान्मुख्यानुपपत्तयोर्यत्नाचयस्यैवपदसामर्थ्यप्रयोजकत्वायुक्तंयाद्ध्यवसातुंयो
ग्यवात्रकिंचयेनापिकार्योचितोनिधायिर्तुंशक्योनामतुपगम्यतेनेनात्युपगम्यतएवतावदथोतरोचि
तोनिधायिर्तुंनावनापिकार्योचितोनिधिर्नस्यापुपपत्तेर्नतरक्यंकार्यस्यापिसकलपदसमर्थ्य
प्रतियोगिनाकर्त्तव्यंयदुतोसाइस्यान्मलुसनिदंनार्यसर्वत्रकार्योचयोव्यभिचारात्रलक्षव्यवहार

पुनरुच्चिनाभिधायिनानन्नाक्यनेदानुमितिहेतुनानावार्थकार्यस्मैक्यप्रत्ययःलोकेसर्वत्रानुभवारूढत्वादुच्चित
स्वार्थावबोधकनापदानांनियतासंसर्गेनतथात्वेवेदनावार्थेनिरेकिनियोगापरपर्यायकार्यान्वितनार्थेषु
जनकनादनावनतपक्षिनीपदानामितिप्रसज्यतेनयदपीदमन्यान्वितेसामर्थ्यमंगीकृतंनामन्यपदार्थेनु
मानंत्येननदन्वितानामप्यानेयान्नद्यादिविषयनापदसामर्थ्यस्यापद्यतइतिनतन्याय्यंनदेववक्तव्यं।कार्यान्वि
तगोचरपदसामर्थ्यांगीकरणेपिकार्यांशानार्थंतदतिरेकिणामप्यानेयान्मानंत्रबहुविषयंपदसामर्थ्य
मितिनावार्थकार्यान्वितविषयनेवतदाश्रीयतेतिनवसंसर्गस्यधिगमनसमयेनार्थान्तरेकिणःकार्यस्य
स्याद्गाक्याधिगमनयाअप्रसक्तनयावनतत्रव्यक्तेदायत्नार्थेनप्रयोजकंविद्वानश्रीतानदानेरकिं
णामपिद्रव्यगुणव्यक्तीनांकार्यांशबहुत्वसंपर्कनानुभवसिद्धत्वात्कार्यतां
शेविचारसहनेयदिपुनःप्रयोजकगतगौरवंपरिहारायनार्थमादायकार्यान्वितमात्रंप्रयोजकत्वं

श्रीयेन। आश्रीयतांतर्ह्यन्वाचितमेव प्रयोजकं तत्तोऽन्वीयः। केवलव्यतिरेकानावृच्यनानार्थकार्ययोस्तु
ल्यएवसलमलीकनिबंधेन। प्रयोगश्चात्रभवति। विवादपदानिपदानिनकार्यान्वितस्वार्थनियतसा
मर्थ्यानि। पदत्वात्कार्यपदवत्। यद्वाकार्यनसमस्तपदसामर्थ्यप्रतियोगि। अन्यमतिरिक्तत्वात्तृतीय
विवादास्पदपदार्थान्तरवदिति। नन्वेवंकार्ययदवदितिसाध्यविकलोदृष्टांतः। तस्यकार्यान्वितस्वार्थानिधा
नेनियमानुपपत्तेः। कार्यस्यकार्यांतरासंभवात्। स्वार्थमदेनयासाधारणस्येवार्थस्यानिधानात्। एवंच
कार्यपदव्यतिरिक्तानां। कार्यान्वितेसामर्थ्येकार्यपदस्यतु स्वरूपेन्वान्वितेवनिप्रयोजकत्वेविधेयांगीकार
गौरवप्रसंगादविधेयेन्वान्वितेसत्यर्थमिसकमेव प्रयोजकमुपादेयं। तथाचलोकेतावतार्थपरः पदसम
भिव्याहारोलादणिकृतिपरालंदिङ्नात्रमत्रसचिवंविसरतेत्युन्यायादीपिकायामवर्णतव्यंयत्तुवेदां
तानामप्यात्मज्ञानंतव्यइत्युपनिषदयंसमाम्नानेनविधिनैकवाक्यत्वमास्थित्यकार्यपरत्वेयवर्णनी
येनि। तदपिनमनोहरं। आत्मज्ञानंतव्यइतिहिअलौकिकेनिषेक्तविधातव्या। तेत्रयत्रनिषेनयोअलौ

तिसंज्ञेवेति। अथमात्माद्वीद्वितीयावज्ञावेनाभिकार्त्तीयात्साक्षात्कारूपा। तज्ज्ञा। नावज्ञाध्या
त्मविषयोविधिर्नापुरुषार्थायेत्यत्रव्याविदितपदपदार्थस्यसमभिव्याहृत्याद्यन्यायस्यांतरेणापिवि
धिंश्रुतादेवोपपत्तेः। ननाधिज्ञावनार्थो। नज्ञापिज्ञानप्रकर्षहेतुज्ञावस्याचयव्यतिरेकसिद्धत्वेज्ञा
नाविधेयत्वात्। नापिसाक्षात्कारूपायाः। सत्यलुअल्लब्धज्ञावाज्ञावास्यात्रतत्रोवरोवानःकरणपरि
णतिनेदः। नज्ञावंत्रअल्लब्धज्ञावंज्ञानंवरोनियोगोयुक्तिमोद्वा। तस्यनित्यत्वादकार्यत्वात्रान्यतः करणपरि
णतिनेदः। तस्यानेदसाक्षात्कारूपतयाफलत्वात्रफलेचनिसर्गसुंदरतयाचेतनसमीहास्यादवि
ध्यनुपपत्तेः। तस्मादात्माज्ञातव्यइत्यादि। नविधायकतासंज्ञवादद्वारेणव्याख्येया। सुकंचैतन्ने
त्यात्मस्वरूपप्रतिपादनेनोपक्रमतेनयोपसंहारादर्थतायामेवेदंज्ञात्माज्ञातव्यइत्यादिनाभेक
त्वंनोपपद्यते। संज्ञवस्यचतस्मिंवाक्यतेदस्योपयोगात्रतस्मान्नोधविधिरत्रवेदोतद्धितिसिद्धयप

विसंवादविसिद्धार्थसंगतोपदर्शनानंदादिरूपेऽप्रसिद्धिमानत्वाद्वेदानां प्रमाणांतरविरोधादिति।
तदप्यसारं। मानांतरविरोधे वेदानामेवप्राबल्यहेतुरूपत्वात्। नवास्यहेतोर्मानांतरविरोधस्यसंभवादप्र
सिद्धत्वमानांतरेणानवसायेनास्यतद्विरोधनिश्चयानुपपत्तेः। अन्यथानवमानांतरप्रत्यसिद्धेवेदस्यमानांतर
रूपतानुपपत्तेः प्रेमास्पदतयाप्रकाशनंत्वात्। अस्तिहिमानंमानत्वेनस्वसंविदितप्रमाणत्वमात्मवर्त्तिनीप्रतीतिरू
पमेषाप्रमास्यदनामंतरेणानवसायेनासंभवात्। अनवसायेनस्वसंवेदनवन्नि
श्चयेनवस्तुसाधनत्वावेनप्रेमगोचरतानिरूपाधिकत्वात्। नस्वसंवेदनविरोधिरूपतोरोधयंतंकिंस्वरूपंरोधयेत्किंवा
र्थंअन्यथारूपाभेदेनस्वपरानंदयोरविशेषात्। नैरंतर्यवासनास्वाभाविकप्रेमास्पदनाकथंतदर्थतयाऽ
न्यत्रसकलमपिप्रेमास्पदनावनुभवेत्। तदेषपरमप्रेमास्पदनावःपरमानंदनावमैरंतर्यासनिनावक
ल्पनेनसिद्धः। अथाविस्यात्रैरंतर्योपघातेनदुःखादर्थांतरन्यत्रनयासमानत्वंतिज्ञार्थिनेनपुन

रात्मानमानंदरूपमभिमन्यमानः किंचाऽममात्मावेदानिशानंदरूपः अतिनीसेनतर्हि आणनन्मण
त्रेणापिप्राप्तप्रापणीयमितिनकश्चिदपिमोक्षायोगिष्येनेति सैनदोषनहृद्यतथादि जनवचनप्रामवि
योगप्रसन्मनोदुःखादस्यनर्थानदेवदुःखनोनोक्षं लुदुःखंदुःखनयतमहेतुःअन्यथेनस्यादितस्यत
थानावप्रसंगादितोगोस्यनयहेतुःसवसाक्षात्कारोनचपरब्रह्मिन्यस्तुःखेसहनिवेदसत्यं सएवम
मनिकूलत्वसनुभवः तथाहिमलनिकूलमनेदिसनुनेवचनभयंतप्यतेजमास्यदपरिपंथ्यर्थश्च
अनिकूलजनीयनइत्युपपन्नआत्मनत्रैमानिरुपाधिकः तथाचार्यपरिशेषतःआनंदःप्रकाश
नरूपनिसुक्तोनयेमसुक्तिसंसारयोरविशेषेननकश्चिदपिमोक्षायोगिष्येनअकारामानोपि
पयमानदोऽनाघनिर्नाम्याविद्योपदर्शितनिजनामरूपप्रपंचमयनयाविज्ञेकतनःस्मृ

नरमनवभासमानोऽनवभासतइति सोसारिकदशायांयथा खलुनिर्विकल्पिकायांसंविदिभासमा
नोवपिसामान्यविशेषौनभासेतइवविवेकानध्यवसायात्स्वयमेवसामान्यविशेषोहवस्तुनीज
तिपद्यमानेऽप्यसतुपयनुसन्निधायानंतरमनिहितंप्रमाणपाशयणेकिंतुवस्त्यंतरातुसंधान
रूप्यतयासामान्यविशेषोहवस्तुनीनप्रतीयेतइति। तथानिर्विकल्पकेनसामान्यविशेषोहवस्तुनी
प्रतिपद्यमानेनापिनयोनेदानप्रथेतेत्याक्यनइति। अक्षसाक्षात्कारोन्नतिनिखिलाविद्योपपल्ल
वस्तुपरिनःप्रान्योनमानपरिस्पुरद्परमानंदलावेसुकाविनिनेदसिद्धिः किंनआनंदप्रकाशाख्य
श्चेवंसोसारिकविविधदुःखसंतप्तस्यतद्दुरविद्यानंदप्रकाशास्यस्वमरूपनभविश्वासंक
र्थंसंसारनिमोक्षयोरविरोधः। किंतुमापत्याक्यः यच्चेनास्यस्वप्रकाशस्यकेनचिदानरहा
स्यंपरिहितंकेनचिन्नापलप्स्ये। सेनदनशक्तेहमेवनस्येवात्मस्वलुपमात्रानखलुविवादपदमेव।

दाहरणं। अथापि स्वप्रकाशमानस्याप्रकाशानुपपत्तेरावरणाद्ययोगइत्युच्येत। तत्कथंतर्हिसामान्य
विशेषोस्वप्नावलिंगोप्रकाशमानानपिआपातुभायांसंविदिनप्रकाशेतानतत्रास्वेनमप्रकाशः किं
तुस्फुटतरप्रकाशाभावइत्येवनान्यथाप्यर्थेनाप्रकाशःपरमप्रेमास्पदतयासुखप्रकाशोन्यएव
त्रतस्मादद्वैतानंदस्यैवब्रह्मवेदांतप्रमाणकमितिमहानयं। व्यासोहोअद्वैतवादनामितिजयमेवतेषां
कामोस्त्विति सिद्धं। इतिनिगलितदेहेमानसंकल्पकानांनिरतिशयसुखात्मन्यद्वितीयप्रकारो
नहुपरमतत्कार्यवेदतेरोपिमार्गेणमितुमलमसुस्थितस्वगतिज्ञानहानेः। इतिसिद्धार्थवादः।
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीराम ॥ ॥ ॥ ॥ अथकथमिदंकार्यात्मापदंसंग
सयोगः। अवतिसैकार्यसंदर्शनादेवहिप्रवर्तकबोधमनुमायअनंतरंतन्नाक्षेपेव्यतिरेकानुविधायितयातत्रशक्ति

तस्य प्रवर्तकबोधवत् दासीयप्रवर्तकबोधदृष्टांतेन कार्यगोचरेणानुमानात् तत्त्वं ग्राह्यमन्यथा
विधायितया तत्र शब्दशक्तिवत् समाकलनं नि। स्यादेतत् तत्त्वात्मन्यपि कार्यबोधस्य प्रवर्तकत्वं प्रसिद्धं
येनदृष्टांतदृष्टेन परस्यापि कार्यगोचरेण बोधः प्रवर्तकः स्यात् यदुच्यते हि प्रतिपद्यं नवादिनः
निनावक्ष्यमाणं बोधमेव प्रवर्तकमाश्रिताः केचित् तत्र बोधः अपरः फलसाधनतां न बोधः अपरस्मा
च्छब्दान्न यथा तथास्तु। तत्प्रदेशो ग्राह्यहेतुत्वमेव व्यवहारे लिंगादिर्ग्राह्यः एव प्रवर्तकमन्यते केचित् न व्यापारमनभिधेय
प्रदर्शितेहेतुमात्रस्ते अपरेषु न रुचिधेयं नेदिधानमेवात्र कथमविनार्थप्रवर्तकनिर्णयः कथंतरां कार्यनि
योगनैरर्थक्यमध्यवसायः तस्माद्विचार्य निर्धारणीयमिति। सत्यं तत्र शब्दतत्त्वव्यापारयोः प्रवर्तकयोस्तावद्
नितुल्यीयानेवात्र यथा प्रियदर्शिकेत्यत्र प्रत्यक्षनिर्णयेनप्रत्यक्षतावदेवनायदनिधानत्वं। सर्वत्रदृष्टानुसारिणी
कल्पनाप्रसरति। तथाचयदन्यदाप्रमाणं तन्निबंधने व्यवहारे वेतनप्रवर्त्तहेतुतया बालः कल्पयिष्यति

नचनैर्मानानरनिबंधनेव्यवहारेराद्दतव्यापारयोः प्रवृत्तिहेतुत्वेकल्पयेयुः अथनिदर्शनंवा धादेर्वेदिनेत्यादेर्वैकारिणस्तत्तत्प्रवर्तनेनरादृतनरव्यापाराध्यवसायमात्रेणैवाख्यादिध्वनेरपिसमयवशादनुविधेयघटपटादिप्रायवाह्यरूपार्थावबोधनस्यादेवप्रवर्तनेसमयसंबंधनरव्यापारानंतरेध्यवसायेपिप्रवृत्तेरदर्शनान्न किंचलिंडादिशब्दानांप्रवर्तकत्वेसंकेतस्याभिप्रायनियमेनप्रवृत्तेरनेनैवदर्शयतेअसंबंधप्रक्षणापेक्षायास्तुदूरनडलौडादिशब्देनास्माकंदृष्टस्वरूपमात्रमेवप्रवर्तकमित्यिच्छासहसंप्रकटनमात्रेणनरव्यापारस्यवक्तृनिष्ठेयस्यप्रवर्तकतायास्तमनिष्टसंबंधप्रक्षणानंतरंहानूचानिधेयस्यप्रवर्तकताध्यवसानेनसमधिगतप्रवर्तकतावस्थेवराद्दव्यवहारेराद्दानिधेयतेमाप्रवर्तकोपपत्तेःएतेननिधाथापारएवानिधेयतयाप्रवर्तकइत्यपिपराहतंकेवलस्यव्यापारंब्रुवंतोलिंडादयोव्यापारानरेणब्रुवंत्यादिश्चिन्नेनैवव्यापारेणानिनतावद्व्यापारानरेणअनवरुद्धानरानिनैवविषयविषयिणोरेकत्वेनोपपन्नेनोस्वर्ल्लुलुप्ते

वायुत्वीस्पर्शने व्ययोऽकाऽऽयुत्व्यस्मात्मानेनास्पर्शहुमदेनोनिनवनिधाव्यापारेनाम्प्रामाणिकः
नचैवंधीप्रसवान्यथानुपपत्तेर्वार्थकल्प्यमानःकथमेवामाणिकेनदयुक्तेनथासत्यन्यत्रान्यथाशङ्गोवरुणो
वाहुपपत्तेःअनन्यत्रान्यस्तुशब्दाद्यर्थेनिर्दिश्यविषयदृष्टाःकिंचायमनिधाव्यापारस्यदर्शनेरणनिधाव्यापारात्
रमेतनरेणानिधेयाःकिमर्थएवतथानस्याद्वेत्यनिधाव्यापारोनरकल्प्यतेत्यनिर्दिष्टेवअनवस्थाकथायमनि
धाव्यापारोननावलम्पर्शदोनस्यन्तर्यहुविधाचिनयाःविनोविनुनाशुगोवाद्रेस्पर्शनावेनासंनवाद्वअस्पर्श
गनद्रव्यपरिमाणेसंनिधानेचप्रामाणिकानाम्प्रस्पर्शदाप्रयत्नरूपत्वेननेकोपारंनेयानस्यात्तेननेवाद्दोष
नुपपत्तेःनवान्योव्यापारःसिद्धेलोकेयविकल्पनञ्यादङ्गनकावस्थानोजनेकावस्थामतिद्वायसूत्रमिदं
व्यापारोनपुनःप्रस्पर्शप्रयत्नयोरन्यतरइतिसंक्षेपरीत्स्नणीयोहेतोनयवाक्यविवादास्पदंगतेरेवंविशेषे
नानल्पेणस्तादशेतिन्यायेस्तुकिमनिधायनरकल्पनागुर्व्यसनेनेतिनस्मादनिधाव्यापारस्वप्रवर्नकइ

श्रीः
॥५०॥

स्यय्युक्तो कृत्यनाऽनर्थवत्वाऽकार्यपरिवोधयोरपिप्रवर्तकत्वाऽवः पराकरणीयः तयोरपिश्रुतापिप्रवर्तकत्वा
दर्शनाऽप्रवर्तमानापदेशादोव्यभिचाराऽनापिफलसाधनताप्रतीतिःप्रवर्तकाऽस्तादोव्यभिचाराऽनोस्खलि
धिगतेपिनभिसाधनेपिनोऽनादावतीतेवर्तमानेवाप्रवर्तिनापिनाविव्यभिचारसुडिकाविदारव्यभिप्रवर्त
नुपलंभाऽनरागस्तुयद्यपिनंप्रवर्तकःतथापिनशब्दार्थःसखल्वप्रवर्तकोनप्रतीतःकेवलव्यतिरेकानुप
पत्तेःप्रतीत्यपेक्षायामपिनस्यमानसावसेयेत्यनान्यलन्यायोन्तशब्दगोचरत्वानस्मात्रशब्दार्थइतप्रवर्तक
निरूपणेकार्यमेवाच्यरूपान्निरूपकाःअषादिष्यपिकार्यमेवानुवर्तमानेप्रवर्तिदेतुनालंडनेनथाहिप्रवर्त्य
पुरुषोपेक्षेयाज्यायसावेकोप्रतिपद्यमानंकार्यंअषइतिव्यपदश्यतेसमेनामंत्रणादीनेनाध्यषणमिति
कार्यमेवनलंडुपधिनेदेनअषादिव्यपदेशगोचरीनाचरतीतितथाऽकार्यमेवउच्चकृतोऽन्यायःसम
कनीयसोप्यवर्त्यपिक्षयोभेदोअषादिव्यपदेशगोऽकानस्मात्कार्यमेवअलंडाधपधिनेदेनप्रवर्तकोको

र्यवकृतिसाध्यप्रसाधनं नदेवचकृते प्रसाधनंयद्धिकृत्यकृतिःप्रवर्तते। तत्रकृत्यत्ययव्यतिरेकानुविधायितया
कृतिसाध्यतावदनुमानसमधिगमनीया। प्रधानतानेतत्प्रमानसाधनेया। कृतिःप्रयोजनतादिसा। प्रय
त्नेयकृतिःसत्प्रमानसाधनेयंरतिविशिष्टप्रयोजनत्वाद्धिपितत्प्रतदनुसेयंरतियुक्तेनप्रत्यक्षानु
मानार्थाकार्यमवसीयते। नथोक्तं कृतिसाध्यप्रधानंयत्र तत्कार्यंकृतिधायतेतद्यमानेनरेणावेद्यते
नयाकवदिनि। तथानालिखितसाधनतेवकार्यतेत्यपिप्रत्युक्तं। कार्यतादिकृतिसाध्यतारूपा। साधन
तानुफलोपायतानदेवंदहनतुहिनवद्विसदाकार्यं। कथमेकतार्थाकायुक्तिमती। किंचबलीनस्यप्र
यत्नेमानस्यवलिखितसाधनतासमस्तिनचनकार्यनयाध्यवसीयते। साधनतानिरेकिणश्चसुखस्य
स्तिकार्यतासर्वतस्वनिदाधश्रार्थरछुसुरतारंनपरिश्रांतशरीरसुधामरीविभंडलंमन्यतएवसमीनापा

येनपुनःकार्याकारं तदन्याकार्यंनतदन्यावसाधनेनेतिजानीमः तदेवाहु फलसाधनतानामयास्तेवेवकार्यंनाकार्यंनातिसाध्यंफलसाधनतानुनःकारणंफलोत्पादेनचित्रेतेपरस्परमितिनतस्मात्रफलसाधनतानिरेकिणःकार्यस्यैनप्रवर्त्तकत्वादुपपन्नमस्यैवेतिवपरत्रापिप्रवर्त्तकतायास्तस्यैकार्यप्रतीतमानीत्याद्यनेनवाधितेइत्युपपन्नएवकार्यंद्रव्यंद्रव्यंक्रियध्यवसायनत्वायोपोद्घातार्थोस्तिकादेकार्यंलिंगायिचनिनरूपदानंयेनतदन्यत्वेस्वार्थंलिंगाद्यत्वंश्रुत्यस्तुनिरूप्यवसीयतेनदेवंस्वाकिंस्वव्यवहारसमधिगनप्रवृत्तिहेतुत्वेकार्यंतत्तुत्वेसंत्रवोहेदंपिंडादिप्रभृतेकार्यप्रतिपाद्यंकार्यमेवंप्रतिपाद्यंतेनबकार्यमचिंतमछिद्येयमितिस्थितोस्यामग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामइत्यादिवाक्यंपुरुषाधीनानुसारेणस्वर्गकामपदेननियोज्यतयास्वर्गकामःस्मर्यमाणोयंतत्रलिंगं

श्रीः
॥५१॥

यज्ञकार्यं बुध्येत सन्नियोज्यः यतश्चाह स्मानियोज्यः सन्कार्ययः स्वकीयत्वेन बुध्येतेति सच्चकर्मसंबंधात्साध्यत्वेन स्वर्गविशिष्टसन्निन्वकार्यनियोज्यतया चेतियदेवनस्यकाम्यमानोपायनामनुनचेदसु
स्हतेनवक्रियाक्षणेनगिनीकालांतरानाविफलानुरूलनांगउमलमिति क्रियातोनित्यमप्रवमेवमानत
रावर्द्धलिहादयः कार्यमवगमयंतिनत्रमानांनरात्रवत्वादप्रवमितिगीयतेनदादस्मा क्रियादिनित्यंकार्यवर्द्ध
मानांनरेनैतत्र अनोनानांनराद्रवमप्रवमुनिधीयतेनिनदेवकार्यतयागम्यमानंस्वात्मनिपुरुषंनियुंजान
त्रियोगइनिव्यपदिश्यतेनदादस्मा कार्यंचेनियोज्यत्वेस्वात्मनिप्रेरयनसेा नियोगइनिमीमांसानिस्तांतरन्धी
यईनिनवफलजनकतयाऽफलत्वादप्रवंस्यप्राधान्यप्रच्युतिस्वाद्फलनियोज्यत्वाभावेफलानुरूलनावत्व
वनात्रस्वर्गवत्यथारवत्वात्मनएवसंविधानस्वर्गिगर्तादासुस्थोपकरोतितथेनायमपिएवबलात्कल्पयति
रवबाक्यात्सारणाद्रवंपर्यनेप्रस्तुतानुरूलबुसनिरपिकामर्थवत्वंतुसाद्रवी कृतनिर्देश्यमा

त्रवेदवाक्यविमर्शः इति। तथा वैदिकवाक्यशेषानुसारेणादौ यत्नकार्यमेवयत्नाद्यादिपदनिर्णीयते। तथैव वैदिकनियोज्यनिधायिस्वर्गकामपदसमभिव्याहारेणाग्निहोत्रादेर्नासत्पूर्वकार्यान्निधायकत्वनिर्णयेनोपपत्तेः। तदेवंसंनियहसंज्ञवादुपपन्नमसत्पूर्वकार्यत्वे निष्प्रामाण्यमाम्नायस्येतिसिद्धं। अत्रोच्यते। यत्तावत्कथमिदंकार्यमनीत्यारभ्यवाक्यसमाकलयतीत्यनभिज्ञेनोक्तं। युक्तेनायंविधिस्वसाध्यनिष्पत्तैकलक्षः सिद्धेयदपिनसिद्धेयद्वादिनिवादानुपन्यस्यनिराकृतं। तत्रफलावबोधपर्यंतानोपपत्तेर्फलनिराकरणमस्मादेरुभयवेच्छिन्नं। कस्यचित्तुकुलमाचरेत्रप्रतिकूलमाचरेदित्यकुलसाधनानुष्ठानेनिरपिनप्रत्यक्षेनिश्चितेसम्यगेतस्यास्वासन्यत्वयत्वेनिरवसितेप्रतिहेतुत्वानसत्यंयकदाचिदप्यनवसितश्रेयःसाधनानांव्यापारेप्रवृत्तेःप्रेषादयोपिहिंसादिनोपायनाद्यनुशंधनेवप्रवर्तकाः। अनुविधेयेषादिपुप्रवृत्तस्यावाद्ययुक्तंनेत्यादेव्यक्तिचोदनानिर्नन्दद्यगमं। यनाधिकृतस्साधनेनाधियःप्रवर्तकनानास्तिकिंतुकार्यस्य

वसेयत्युक्तं नेनेत्यनुपपन्नमेवेत्यत्रेदमुत्तरं कर्तव्यधीजननेफलसाधनताप्रतीतेरुपकारिता यत्तव्याहस्म एके
उक्तमेवैकेत्यादिरूपेकर्मयत्रकार्यतोद्देशेत्रफलसाधनतानन्तरकारणंतत्रकार्यतेनिजथास्तनावेनेवकर्मणिउक्त
साधनेउक्तनोनिमेषुकार्यतावगम्यफलसाधनतावगमनिबंधनइतिवा अन्योप्याहस्म एकोपायताधिय
द्विमेदकार्यनिनिबुधास्तत्रप्रवर्तनेनृणांकोपायताधीर्नएवक्लेशादिरूपस्यकार्यतेनिर्वर्तनेकोपायताधिय का
र्यतोधीजननेपिउत्कर्षोपायेतादिपर्यनुयोगायदपिमतेदृक्कर्देश्यतेवेष्टोपायस्यनताद्याकारव्यवस्थिका हि
विधाखल्वेषोपायधीर्नताद्याकारोकार्याकारत्वंतत्रकार्याकारायाःप्रवर्तनेकार्यधीनत्वंनिमित्तीयतेनेत्ये
वमिष्टोपायतानधीर्यत्रकार्यनचिष्टोपायतानधीर्साध्यमितिसंपन्नंइष्टोपायताकारोल्लेखादेवहिकार्यता
पर्यवसानेवघनेनिसाध्यत्वमुक्तंयथास्वरूपकधीवेद्यत्वेप्यालोचनीयं किंधीरूपेनिनजेनावर्तीवेदवस्तुव्यहता
स्मन्मनोपहृविवेकालिलक्षणसाधनतानुद्याद्याकारादनिसाध्यनेकार्थसमवायीचनिनत्रकृतिसाध्यनेन

कार्थसमवायिनीप्रवृत्तिहेतुरूपेयनेनपुनःसमीहितसाधनतामात्रंसिद्धेस्तोन्यतोधानस्मिन्नजनमेस्तनव्यापा
रेणप्रमासीत्रअन्यथायजमानसमीपिनाकारीरीनवस्ववप्रहणशोपितसस्यानांक्षिवेलानामनिहितोपा
यप्रतिपत्तयेतत्रापिप्रवृत्तिःनापिक्षतिसाध्यतामात्रंफलेव्यभिचारात्रअतएवोक्तमाचार्यवाक्यस्यतात्प
कर्तव्यंकार्थसमवायिनीसमीहितसाधनताविधिरितिनवक्षतिसाध्यतामात्रातिरिक्तीकृत्यहेत्वनानास
प्रमाणपथमवतरतीतिनिरूपयिष्यामःनचेहितसाधनतायाअपिप्रवर्तकरागोत्पादेहेतुत्वेनान्यथासिद्धा
त्प्रवर्तकताध्यवसानेमेवंविधस्यासद्ग्रहत्रनभाहिरागमात्रेणप्रवृत्तिहेतुःहितसाधनतावछिन्नोवा
गःनतावत्स्वयमुपस्थःफलरागेव्यभिचारात्रयत्पुफलरागएवसाधनेप्रवृत्तिहेतुरितिनन्यत्नःस्मान्यशृंगे
पिवेदन्यजप्रवर्तकत्वादनिप्रसंगइत्रसाधनत्वेनिश्चयस्तानिप्रसंगनिमेत्तंनत्राप्यनवसितेफलसाधने
सस्यपिफलरागेत्रस्तुपलक्षणमात्रंस्मरणेनतदधिगमेफलरागःप्रवर्तकइतिनेहिप्राप्तावविवेकेनहित

दर्शनप्रवृत्तिरिति स्वानुभवसिद्धत्वात्रसर्वप्राणिनो रागप्रहत्येयोगपद्यानुपपत्तेर्नात्र समीहितसाधनताज्ञा
नरागसुसाधनसदकारित्वप्रवर्तकमित्याश्रयणीयं अन्यथा सनिकारणयोः क्षुत्येकार्थप्रयत्नेपाठयपपत्तेः
रागप्रहत्योर्युगपदुत्पादप्रसंगात् नात्र भवतः सत्यपि समीहितसाधनताध्यवसाये रागोत्पत्तिमुत्तरकालं प्रवृत्ति
संदर्शनात् क्वचिदनुत्पादेनाद्ययव्यभिचारसिद्धेः रागस्यापि प्रवर्तकतानेतन्मात्रस्य प्रवर्तकतावेकालादोष्य
भिचारात् नन्वेवं सत्यनुमानावच्छिन्नस्य प्रवर्तकतायां नहि किंचिदवद्यं पश्यामः अनुमानमपि रागस्य प्र
वर्तकतां परामर्शः किंपुनरवश्याश्रयणीयाश्रेयःसाधनतायाः प्रवर्तकतेत्यतावदुपपादयामः नन्वनु
मानमपि वेत्क्षुद्रागस्य प्रवर्तकतामपहाय समीहितसाधनतायाः अपि रागावच्छेदेन प्रवर्तकतां क्षिपेन्नैवं मंगो
ऽरुणो नैवमस्त्विति वाहतः नस्मात्रहानिसाध्यतदर्थसमवायिनीश्रेयःसाधनतारागावच्छेदेनप्रवृत्तिहेतुता
मवलंब्येतिसिद्धेन चैवमधिकहानिसाध्यतदर्थसमवायिनीविरोषणश्रेयःसाधनतेत्यनेनसमीहास्पदत्वेन

प्रवर्त्तनिहेतुरस्तु चेतनसमीहावत्। नैवं। अचेतनस्यापि समीहाविनिवृत्तिसिद्धेः। चेतनसमीहयैव तत्र व्याप्तिरपीति नैवं। अस्तिहि निदाघनिशीथिनीषु सुरतारब्धपरिश्रान्तसुदरीसमीहास्पदस्य सप्तर्षिसुधामरीचिमण्डलोदयस्य प्रवर्त्तकतायां निवारः। तस्माद्विषयस्य कृतिसाध्यतादृग्व्यापारसामर्थ्यादिवत्समीहितसाधनतासंहेकारिज्ञानेन प्रवर्त्तनाद्युपपत्तेरवश्यं मृगणीयं। यदपि कृतिसाध्यतायाः कालोपबन्धाद्विघटनिलक्षणत्वं निबन्धनदासद्वारेण कर्थंचित्तत्रान्यथासिध्युपपत्तिरिति वर्णितं। अत्रुनामप्यमिदधाः सर्वथापि तावत्तत्र सा सा तत्र तत्रावश्यं कृतिसाध्यतायाभ्यस्यत्वप्रवृत्तेरुपयोगः। किंतुनन्मात्रस्य अचिन्त्यस्य कृतिसाध्यतायाभ्युपगमेपि न परानिमतसिद्धिः। परानिमतंहि प्रधानं नामपर्यायं लोत्युद्देश्यं नोपहितमर्यादमेवतत्र कार्यमनियतमाहुस्तत्कृतिसाध्यं प्रधानमेवेत्यनुमानं। यदपि परार्थस्यप्रवर्त्तकतायामपि नतस्य त्रैरूप्यं प्रपादितं। तत्रापि विवादएवापनुन्नाद्यर्थस्यतत्प्रवर्त्तकतिरूपणे कार्यमवश्यमनियतं नन्वमनोज्ञं उन्नीतन्यायेनश्रेयःसाधनस्येव तत्रापि वाच्यं। प्रपादितमपि कार्यमेवानुवर्त्तमानं प्रवृत्तिहेतुरिति प्रतिपादितं। तदपि प्रेक्षन्यायप

सिसृक्षवोयदेवसमीहितंप्रसाधनत्वेनदेववकार्यबुद्धेगोचरस्तिलक्षणवर्त्तमानयोःसत्यामपिसमीहितसाधनतायां
कार्यधीगोचरत्वानावानावेभावेफलत्वस्यापिसुखस्यसाधनतांविनापिकार्यधिगतेरस्तिश्रीशिरमरीचिमंडलादो
यसत्यामपिसमीहितसाधनतायांनाप्तिकार्यतायांधीरितिनिवेदितंभवतःसमीहितसाधनतातिरिक्तमेवैककार्यबुद्धा
वबनीनापिफलत्वस्यावेभावःअतोनवरंकेनचित्साधनेनुस्यादेदनपक्षेस्यादादीवदुत्पत्तिनत्रनाप्यनिलो
मगोचरनाकार्यधीयदेतुधाकरमंडलेत्यनिवारणेनतस्यादेवैकव्यक्तिनिवारेपिफलनत्रसाधनयोरनुवर्त्तमाननेनदं
तिरेकिणमेवैकंवनाकारगोचरयतिगोबुद्धिरिवैकाजात्यादिछेनुनदंतिरेकिणंगत्वाकारमितियुक्तमुत्पश्यामः
सवायमाकारःकार्यपदवेदनीयकृतिप्रधानताकृतदेवतानावेनिर्णीयनोतद्गोचरत्वेयबुद्धिमनोमात्रजन्यत्वेन
यानादिस्वप्रवृत्तिसंतानाविर्भावमानसवेदनीयंप्रधान्यंप्रवृत्तिहेतुर्गीयतेतदिनदंदखिलमप्याकारांशमेवधर्मि
णानानिनस्वल्पियंममेदंकार्यमितिधीःकिंवन्नित्यापरंवैकंकार्यलक्षणंसकलमानसप्रत्यक्षप्रवेदनीयतयासा
सिमाक्षनिर्णीतयाचाप्रथनदृतिनेषांवंचेनार्थव्यवस्थापयितुमलंप्रमाणानावानावादुपहतत्वादीवाऽनि
दपा

र्यनानर्थक्यान्नासौ प्रवर्त्तिहेतुः फलेऽनिवारितान्वयफलसमवायित्वेऽवश्यं तत्साधनेऽवश्यं प्रवर्त्तिहेतुरिति वाक्यं
नोपपद्यते न्यक्षेणैव तत्र प्रवर्त्तयति अनिष्टप्रसंगात् न तत्साधनेनेत्येवमिष्टप्रसंगात् इत्येवमेवं भवत्
प्यनधिगतेन तत्साधनेन फलकार्यतानधिगमेऽपि प्रवर्त्तनानुपपत्तेर्नान्यथा सत्येवं तदधिगमे फलकार्यतानधिगमः प्रव
र्त्तिहेतुरिति चेदेवं तर्हि प्राप्तप्राप्तविवेकेन तत्साधनतानधिगमेऽवश्यं प्रवर्त्तिहेतुरित्यत्रमनिषाबाल्यतया
सुनिसाध्यतामात्रस्य समीहितसाधनतानिरूपितमन्यत्पश्यतोऽवश्यं प्रवर्त्तनानुपपत्तेरसिद्धिर्नवरं तत्र
साध्यतामात्रं प्रवर्त्तकं तत्रानिष्टोऽप्यस्त्विति राद्धं नीतनीयाद्यकार्यस्य प्रवर्त्तकत्वानवेतत्प्रसंगनिवृत्ता
विपरीतस्वर्गादाप्रवर्त्तसंगनिवृत्तेर्विनसर्वपदानीतदधिनस्वार्थानिधायित्वमध्यवसानुरक्तनरनिधा
नानिहीनायत्वपि चित्रलोकलिङ्गादीनां कार्यानिधायित्वमधिगतानथापि कथमप्रवर्त्तानिधानसत्त्वोपदर्श
नेविदेन नीयानन्तरमेवस्वर्गकामयदसंबंधाद्देवप्रवर्त्तिरोधानिधायित्वसिद्धिर्नोपपत्तसाध्यस्वर्गनिष्ठां

साधनानिमनेष्यामेयादिद्वयेपिसमानःप्रसंगःनवपरमाण्वंत्यस्यद्वर्णामेवसाधनत्वेनामेयादीनामनित्यत्वादर्शनेनसंशयज्ञाननिश्चयवान्नचासन्निवाक्यार्थयथास्वमुससंशयज्ञानिप्रत्यायुयादीनाकारणत्वमवगम्यहेमीज्ञानयनेनमामेयोत्पत्तिकक्यावगतोपरमाण्वंसाधनेनावाधिगम्यतेधिकारवाक्यसन्निधिसाम्नानांनहुसन्निवाक्यानांअधिकारानुवादकनात्रकार्यनिर्वर्तनशक्तीनांजागन्येवाद्यंतरत्रयत्नकनानाश्रयणादामेयादीनामेवचदधिकाराद्यंत्यधिगतविषयकरणनावानांतदनुपपत्तेसान्निध्यश्रमेवावांतरव्यापारनयोत्पत्यद्वयोनीकरणान्नतस्मात्रयथानवामेयादीनामुत्पत्यद्वयोवांतरव्यापाराणांपरमाण्वंसाधनत्वंतथोस्मन्मतेत्यद्वयोवांतरव्यापारायाएवक्रियायास्वर्गोतुकलनेनसाध्यत्वंविशिष्योपिसएवक्रियाफलंनव्यनामनबोधनत्वयोयत्कामःसतदुपायमेवक्रियामधिगछतिनातुपायमेवयत्कांनकंयागादिगमानामपिनोजनादीवत्तत्साधनेकार्यधीदर्शनात्रयदाद्रियागादिकामजनेकष्ठ

द्वारत्यासनेषु कश्चिन्नोऽयमेतावित्यनेनैवविशेषणेननियोज्यविज्ञानेऽप्यनुयेषांनिवृत्तयेयेषामकामस्य
कर्तुस्तेनैतत्रनोऽनेनग्रामसाधनोऽयमेतत्रग्रामगमननिबंधनाप्रवृत्तिरिष्टनियोगनिबंधनेनैवयदि
नैमन्यतेकाम्येषुकामनिबंधनाप्रवृत्तिरितिनदसन्नपरस्परन्यायात्कामनिमित्तप्रवृत्तिविषयत्वे
उपायतासिद्धिःनुपायत्वेसिद्धतन्निबंधनत्वप्रवृत्तेरितिनकुतरद्वंस्यप्राधान्यंनदासस्वामिनि
दत्तेनैतवपिनोऽनेनेहोदितत्रप्रयत्नोयेननसमवायिनोऽत्रस्वामिनःप्रयत्नेस्वार्थबुद्धि
रयंगर्दासोपकारायप्रवर्तते गर्दासोऽपिस्वामिलक्षितसिद्ध्यएवस्वार्थेप्रवर्तते गर्दासस्व
नीयस्यार्थस्यनियोज्यःकामनियोक्तव्यश्रुयात्तथाचकाम्यादृष्टोनास्यकर्तृप्रवृत्तौ गर्दा
सस्यैवकाम्यादृष्टनचास्यार्थमेवनियोक्तव्यश्रुयात्नपुनःप्राधान्येनस्वामीवज्ञेयनंतरमत्रास्ति

येन नरकनिवृत्तिनिमित्तोऽन्यनियोगस्यनवेत्याअतिसंदेवेनरकार्थमेवस्वर्गमाक्षिपति।नानियो
गस्तिनरकस्तुतादर्थ्यसंभवःस्वर्गस्यस्वतोविरोधेनतदनुपपत्तेःकिंकोथिनहिवेननव्या
पारोनदितरस्यनादर्थ्यनमाप्यतानथाचिकीर्षितस्वर्गार्थःस्वर्गसाधनीव्यापारस्यकीर्ष
णावरीनावविरहिणीनियोगमवतादर्थ्यनव्याप्तानतिक्रमतेनियोगार्थतास्वर्गस्यनवेत्ति
वानियोगएवस्वर्गकीर्षणावरइतियुक्तोऽसुखस्यासुखसाधनस्यकानस्यतत्कावासंभवत्वे
अतःस्वभावविपरीतासंभवेत्तेनियोगार्थस्यनास्वर्गस्यासंभविनीनस्वस्तुत्यर्थंनास्वर्ग
कल्पनेतिसंतशरीरिणशरीरस्यापकर्षेउपपद्यतेनोदहनस्यदहनकल्पनामारचयंतीत्यलमति
प्रपंचेनकिंतुअसामर्थ्यादेवनरकनाशशीलानांक्रियाणांफलानुकल्पनासंभवेनस्वर्गस्य
मविशिष्टनियोज्यान्वयायोग्यतायांकथमनवसितस्वर्गनिकल्पिकादिरश्वमेवनोभयत्रनच

चेष्टाकालान्तरनयाशालिकामपि नात्मेत्यनुमेयते। सास्मृतेरन्यास्मृतिः पुनः
पूर्वविज्ञानसंस्कारमात्रजेत्यनुभूयतइति नवनाविन्यपेक्षापिनिरूपणपद्धतिमध्यासेनयवाच्यम
स्मृतिहिलिङादेः सामर्थ्यानिरायावदिक्स्यत्यनाद्दीतसंबंधापिजनयत्यर्थविलक्षणविषयमवबोध
मिनोस्वत्वसतिबलवद्बाधकोपनिपातेऽप्यसतिकेशराक्षसानमतिसंबंधेपेक्षाबाधनंनितिसप्रत
वादिकाद्याक्यादपूर्वाधिगतेरिलिंकत्यतृतियेत्रनातस्यैकवाक्यसंप्रतिपत्तत्वात्। किलुनोमतांतर
गोचरतायामश्वेतोहनिसकृत्वेरनालंबनतत्रपदसंगतिनयपदार्थस्यप्राधान्यनगुणत्वेनवा
कार्यचयसंबंधेनान्वयपावाराद्यधिकरणादिपदद्दष्टांतविधानमप्यसुंदरमेवासुक्तो हिलिंगसिद्धदीर्घसु
कादीयवादिपदानांवाक्यशेषादर्थनिर्णय। अत्रतेनुच्यतेश्रुतयालिंगतस्त्वाश्रुतेस्यमानो
तरनोदनाधिगमान्नलिङादेस्तदर्थतानिर्णयसंभवान्। नानरतरत्वं। तुनादिकरणवदङ्
सापेक्षतत्रस्मात्रस्वर्गकामादिपदसंबंधमानानरागेश्वराद्दीविधानसिद्धलिंगादीनामिति

नत्रसिद्धनेतद्विवादाध्यासितलिङ्गादयःनमानांतरापूर्वकार्यलिंगादिनः।तत्रापटहीतसंगतिग्रहस्य
उक्तसाधनंनउक्तसाध्यंयथालयबाध्यविवादास्पदंपदार्थोनरंनथासितस्माउक्तसाध्यानिनवायमसिद्ध
हेतुःसंगतिग्रहणस्यानंतरमेवनिपुणनरनिरूपणादितिपदपिंडरतोप्रत्यक्षकरणोमनस्तत्रलिङ्ग
दीनांप्रत्यक्षत्वाविरोधेसंबंधग्रहणान्निरधिष्ठानस्यतस्यासंभवादपारंपर्यवेदपुरुषाश्रयणंवि
फणाध्यफणादीनांवासंभवाद्विरोधाच्च।पर्य्यवसाननान्यरवाश्रयःपरिकल्प्यतेसर्वनियोगः।नचार्थो
यांत्रादिभ्योलोकलिङ्गादीनांसंबंधग्रहणाद्विधिनिमंत्राणांमंत्रेणाधीतसंप्रदायादिस्मरणाच्चाश्रा
यांमादपौरुषेयत्वाभावेनप्रमाणत्वेनाविरोधोनःकथंलिङ्गादिप्रतिपादितप्रवर्तनाविरोधो
स्यत्वसर्वत्रानुगमानवादेऽस्मिन्नुनाप्यसंभवत्यनेकाविधानुपपत्तिकल्पनायाअयुक्तत्वाच्च
पर्यवसाननवेदप्रवर्तकांतरकल्पनाउच्यतेविरोधाभावादीनांव्यभिचारात्।प्रत्यक्षतावत्प्रवर्त
वविरोधःशब्दार्थःनउक्तः।प्रवर्तकउशब्दार्थःसर्वत्राव्यभिचारेनइतिनवास्यशब्दस्यव्याप्तरावा

अधिष्ठानवानयोरकार्यपरत्वनयात्। कार्यपरत्वस्यचलोकेविरोधाधिष्ठानत्वयाकृत्वात्रलिङादेश्यन
कार्यपारतंत्र्यात्तदप्रतीतावपिप्रतीतेःपरस्यहिपरापेक्षस्वरूपत्वनत्वराप्रतीतिःप्रतीयतेयथादीर्घवद्धि
प्रतीयतेचलिङादेयकार्यप्रतीतावपिनस्मात्परतंत्राहिनभद्रेयमावविरोधभाजःएवंलिङादेस्त्ये
प्रतिपत्तेप्रहत्यभावविरोधःकश्चिन्प्रवर्तकःनचैवंसतिलोकिकल्पनाप्रसंगःलोकेरागादेरा
प्रवर्तनावविरोधस्यान्यथासिद्धप्रवर्तकत्वप्रयोजकत्वेनकृतत्वात्। रागादेरपिहिप्रवर्तकभावविरो
धेनेवप्रवर्तकत्वंनस्वरूपेण। केवलस्यव्यभिचारात्। सत्त्वमपिनतुविषयस्वान्यथासिद्धेविरोधाग
वेप्रवर्तकत्वदर्शनात्। सत्प्रवर्तकभावविरोधिनयोगोनप्रवर्तकोनसन्नासन्नोभयात्मापिनैरपिनाशयाःअनु
सधीयमानायाःप्रवर्तकत्वेदर्शनात्। सतुसत्यपिकिंचित्प्रवर्तकोरागादेरनुस्मर्यमाणप्यप्रवर्तकः साह
यात्तस्यादिप्रतिषेधवत्नात्वमपपद्यतेनिमित्तकिंचिद्धुद्धेतस्मान्नियोगएवप्रवर्तकःस्वका

लक्षयविषिक्ष्यादेकसमधिगम्यः कार्यरूपोऽर्थस्तिनदपिनविचार्यमाणंनानुरोधचे नथाहि। प्रदर्थि
शेषापरपर्यायप्रवर्तनाभाजमाणानरेसिद्धसंगतिग्रहणसमयुद्गनिनत्रानुवादकालिङोदयोयसुधि
शेषःसन्लोकिकविशेषानरासंधकानुवेदपरिशेषानुमानगोचरःप्रसक्तप्रतिशेधेसत्यन्यसं
गत्रहिष्यमाणंसप्रत्ययपरिशेषइतिनदुदस्यानकर्मराद्धकगोचरोनियोगइत्यस्यालंवनि
दानतानिरूपणेपरिशेषादपिप्रत्ययःसाधनत्यस्यलोकिकस्यकर्तव्यतेकार्थसमवायिनःसनपना दे
स्वप्रहनिसंनत्रवसिनप्रहनिहेतुगावस्यसंनवादलोकिकविशेषकल्पनानुपपत्तेरपपादितत्वेन
त्रादृश्यःप्रत्ययःसाधनतायाःप्रहनिहेतुत्वेनथावपरिशेषोपपत्तिनदुर्लानसकल्पयितुन्नाकल्प
सिद्धलोकिकादपीतिनवांतरेणपरिशेषसाद्धाछिङादिरवानुप्रतिपादयन्नासकल्पवान

वसितसंगतिः। सर्वत्र हि परिच्छिन्नप्रमाणानरेणवाक्यवाचकयोः स्वरूपसंगतिरध्यवसीयते। स्वनि
योगस्यप्रमाणानरपरिच्छिन्नत्वाद्विकृतावेरनाश्रयणात्। नचतिङादिन्यपरिच्छिन्नानियोगेनतत्र
र्थसंगतिग्रहणंपरस्याश्रयसंगतिरेवतं। नचतिङादेरर्थमहिमायद्यमग्रहीतसंगृहीतसंगति
रपिहनयस्तोकिकोर्थस्तस्यवेधंसंबंधसापदेनोलक्षणपदधर्मेणकेनप्रसंगेनिरूप
दनोलक्षणावाक्यधर्मोपनेयोवाक्यधर्मोह्ययमनवसितसंगतेरपिस्वार्थावसायहेतुनानामप्रति
पाक्यार्थमानेयनेवाक्यानांसंगतिग्रहणायोगाद्। अतएवसर्वाहिनसाधनानांविधिपक्षेवदस्यप्रति
पदपदार्थेषुभेतुनादेकस्याप्यन्योन्यैकवाक्यार्थगावरप्रतीतिसंभवनात्। नचनियोगपिवाक्यप्र
मेयत्वेयनायमनेरणापिसंगतिग्रहणंप्रतीयते। पदार्थमात्रसंसर्गोहिवाक्यार्थः। पदार्थार्थे
वासंसृष्टाः। नचनियोगःपदार्थसंसर्गःतिङादिपदमात्रार्थतोप्यपगमात्। नचानुमानेनतत्र

रलिङादिपदसंसर्गनिरपेक्षसंसर्गानवगाहिनोऽर्थपदार्थोपि नाप्यनेवंपदानरार्थसंसृष्टनयावाक्यार्थइति
नाविषमानीतरगोचरः नापिवेदगोचरइतिदोहनोर्थनपस्त्रिनिमोगाभार्थदिकर्थविन्नपदधर्मव्यक्त
मपरिहारायसंगतिरालोचितनत्रात्रामानीतरगोचरसानदादुरुसमाजनवसामंडनमिश्रः पदस्वध
र्मव्यक्तमेदन्यसिद्धार्थनान्यथेतिनवप्रवर्तनामात्रेसमवसितेसंगतिरवलिङादिनाकलितविरो
धायालस्यासहक्षुभशक्यत्वात् तांबोधयत्तेवतत्रापर्यवसितप्रमाणव्यापारमदधारमणिविरो
धनियोगमवछिनत्यपर्यवसानदुष्यतिसाध्यतेविकल्प्यासुदुष्यत्वात् सहिप्रवर्तनामात्रेजैवाक्षेव्याहृतः
प्रथमतदपर्यवसानोदननरनियोगगोचरयत्र किंवापर्यायमेवानतीतनियोगोप्रवर्तमानो
नानवदाद्यपदमुख्यानिस्म्यव्यापारानुपयत्तेअथानरः नथापिवक्तव्यंकिप्रवर्तमानोनावनियो
गोप्यस्त्रिपदसामर्थ्यनवेतियच्चलितकार्यपर्यालंपरथापदधर्मव्यक्तमेत्रसंगतिस्तेयदिना

स्त्रिव्यादेर्नहितत्रासमर्थंतदपिबोधयतीतिचेन्नबोधमंतरेणप्रवर्त्तमानाबोधोमेवंवासुमान्बुधत्रकि
नश्चिन्नानमाधिकानांअप्रामाण्यप्रसंगाद्वेदिकस्यपदसंदर्भस्यैवनिरंजकत्वंनिदानींवेदप्रामाण्यका
तरनयान्यापरिरुद्धमर्थमंगीकुर्मःनहिप्रयोज्यानुवृत्तिप्रमाणंप्रमाणानुवृत्यैवतत्रतत्रयदिसूत्र
ऋणाप्यनुयाःसरणप्रकारेणविधानरेणापिवेदप्रामाण्यमुपपादयिष्येनश्श्यामःपरित्यक्तामंत्र
नश्यदिवाक्यामलदोपरिनोश्यामःप्रामाण्यंचनपरित्यक्ष्यामःश्वाक्यनेत्वलाकावसितोत्रयःसाध्य
नामवाधांतरसंसृष्टानवसिताकारणाकल्पयतूप्रमाणनापपादयिष्ये।अथापिस्याद्याग्यनराचि
तप्रतिधानंक्रियास्वरसनुरालूकालांतरतोविस्वर्गादिसाधनयोग्याकर्थंतदचितप्रतिधीयतेनवाप
वंव्यवधानेनयाग्यतापवमपूर्वस्यैवाकल्पितत्वात्रअनभिहितहिविरोधिसाधनतावेकिंतुपपो
दयिष्यतेपूर्वमपूर्वकल्पनोस्यादोनेयादयःपुनरापतनःपरमापूर्वसाधनतावयोग्यतावैधुर्यंहेतुप
रिहरस्यात्वेननत्रसाधनतयाश्रुतेनिरुद्धेपश्चात्तुक्रमतोविनाशादिरासिध्यर्थंकल्पितेछवुच्य

वधानमगीकृतं। इदंतुयोग्यतावसायावश्यंचयः कारणंनरालंभ्यवधानमिनिदेनसरामूर्तिकोशलनिरहवि
हस्तनं। न्यायसंपादनोनरकालंलक्षिनाभिधानं। नवा गोयाचनुष्टोनानेनरमेवप्रमाणपूर्वस्यासादयोग्यतानिष्या
यिकीनथाप्यपोनेनोविरोधस्तुल्यमात्रेणाचिनाभिधानेपशूनरेनसमानमिनिमेनोलभ्यंयत्तुलिङादी
नांप्रहस्यनावविरोधेप्रवर्तनापदार्थयिसंगतिग्रहणमिनिदेनाकलिनसंगतिग्रहणंतुनाभिधेनवालो
हिंसाप्रतिसंबंधस्यनुमानप्रवर्तकत्वायोक्तत्वेकार्थसमवायित्वंसमभिहिनसाधनतायामेवदृष्टसा
रेनपरप्रवृत्तावपिकल्पितकारणनानार्थासंगतिमवगच्छनुसहतेऽनेनचुप्रवर्तमानाजरदग्निनि
यनुबद्धुभिश्चलोलसंशितेहेनमाज्ञादिविद्योषणानिषांचपरस्परेव्यभिचारात्प्रत्ययनावविरोधस्यसर्व
त्रानुवृत्तत्वात्तन्मात्रेणवाक्यंसंगत्यनेकाभिधानरात्किंकल्पनायांयुक्तलोप्रदत्यनावव
विरोधज्ञाप्तार्थइतिनेदप्यनेनप्रत्युक्तंमंत्रानावादेवाऽनौ। प्रेषादिविषयेहिसमीहितापायसं
वाऽविरोधेनैवप्रवृत्तिगोचरोनतुनविधेयप्रेषासुप्रदत्यनावात्तुतथावसमेहिंसासाधनतायाएवसर्वत्रप्रवृत्ति

कार्याएकत्वं न कथं प्रकर्त्रेकत्वं वदन्तं कथंनरावपरस्पर व्यभिचार्यनेन प्रवर्तकत्वानिधानेन किंकल्पनाप्र
रायसंपरिहरणीयानुवन्नप्रयोक्तेकाचेष्टाकथंनमंत्रप्रवर्त्यत्वाव विरोधसंगनिस्वकार्ः एतेननदर्शितं
यदादुस्मिन् प्रेषादीनांविद्यानांव्यभिचारादनेकत्वे किंकल्पनाप्रसंगाद्व प्रेरणायाएवसंबन्धो वक्तव्यः किंकल्प
नाभिधानप्रेरणामात्रंवलिङादीनांसंगतिरवसीयते तथात्वंसिद्धेप्रवर्तनाभिधानसामर्थ्यंलिङादि
श्रूयमाणस्यामेनबोधयतिनानासोविद्यानांवक्तव्यः निर्विद्यानस्यसामान्यस्यसंभवादपरस्पर
वेदपुरुषाश्रयाणांप्रेषादीनांविद्यानांमर्मज्ञेनाद्दिन्यएवकश्चिन्न प्रवर्तनाभिधानंकल्पयतेनवासौ
नियोगस्तस्मिंकालत्रयविकल्पस्यस्वच्छप्यकल्पस्यप्रेरणासंभवान्नवान्योपिकश्चित्स्वतंत्रस्वसंबन्धस्य
प्रतिहेतोरनोक्तानुसारिलक्षणोवेदप्रेषादिपुरुषाश्रयएवलोकेप्रतिहेतुर्दृश्यतेनस्वतंत्रसंतोवेद
विलिंगादिन्यःकश्चिद्दृष्टएवोपलभ्यतेकस्यचायंधर्मइतिविशेषेवृद्धस्यसंनिहित्यात्तद्धर्मत्वंनिश्चीयते
यदिनार्थस्यात्तथार्थतानादरेणनेतव्यंतुपलक्षयतेनथापिनस्यादिष्यतेनआश्रयत्वायोग्यत्वात्तेनधर्मतांप

नकरद

स्त्ते

वर्णेऽन्यान्यानतिक्रमेण प्रवर्तको विषयस्वभावो लोके दृश्यते सर्वेषां रागादीनां विषयव्यतिरिक्तस्वभावमपश्यतां
ममायं व्यापारस्तावत्स्यात्लाघवादाश्रयणीयो व्यापारव्यतिरेकेण हि व्यापारान्तरमस्य कल्प्यते निर्व्यापारं
नादृष्टकारणादर्शनान्न व्यापारवत्त्वेऽपि व्यापारान्तरनैरपेक्ष्यान्नापरं किंचित्कल्पनीयमिति कल्पनालाघवान्न व्यापारवत्त्वमेव लिङ्गादिनिश्चीयते सामान्यद्वारेणावधारादृष्टकृत
व्यापारनिश्चानेनतु स्यादेतन्नानुपपन्नं यस्मात्खल्वपि सामान्यनिश्चितं विशेषं
स्यादयत्यवगमयति दृश्यमपि प्रवर्तनामनिदर्शयति विशेषं स्यादर्शनीयत्रावश्यं नतु प्रवर्तनयसंपन्नं दृश्यं
पारेण नप्रक्षादृष्टकारिणः प्रवर्तनेनतस्यानतु विधेयत्वान्नवाकोभावश्येसलिलादिनादनलवत्यं
पारेणतुनाप्रवर्त्यनेनलिङादिभिर्निणीतं सर्वेषामपिप्रवृत्तिप्रसंगादितिनेतत्सारं लोकिकानामदेशव
द्विषयसमवायिसमीहितसाधनत्वबोधनेनस्यातु विधेयत्वादोषकारिनदोषस्यातद्दोषकत्वात्
निप्रसंगाद्दसंगोनन्वाद्दनेनयंत्रप्रवृत्तेरुक्तेनैवप्रकारेणान्यस्यहनारंभवान्नसिद्धं द्यालावेना

प्रवर्तकत्वमिति । एतस्मिन्नपि दिग्देशप्रेषणादिपरस्परव्यभिचारिप्रवर्तकत्वे देसिद्धप्रक्रियत्वनागोरव
परिहरायानुवृत्त प्रेषणमात्रप्रवर्तिकेत्यादि । नथमनुज्ञा प्रेरणामात्रे संगतिग्रहणप्रसंगः । लोकावस्थिति विशेषसं
नवाच्चिन्नेयसामान्यसंनवाद्वा प्रेरणाऽनुज्ञानिषाधव्याप्यस्य विशेषाभयर्थं । नचकापिक्षापा
रःशब्दस्यानरूप्यनरूपणनिबंधनादादिनै अनिष्टाशङ्कादर्शनेऽपि प्रेरणा समीहितसाधनतावबोध
कत्वनेवास्य प्रवर्त्यपुरुषात्तविषयतेमा प्रवर्तकत्वप्रामाण्यं । नचैकेनैव समीहितसाधनतेवद्वयनि
हेतुरिनिप्रकारनेदेनज्ञानेपि दिनेस्यान्नैस्मान्नायमपिसमंजसपक्षानिक्षेपक्षमः पक्षद्वयेसमंजपरी
क्षकाः तदलमनया स्वल्पद्धिनो कथया निबध्यमानया प्रस्तुतमनुसरामः प्रवृत्तावविरोधः प्रवर्तनेक्ष
ज्ञा प्रवर्तनेषिन संगोत्र सामीहितप्रवृत्तस्तावविरोधिनी । नचैस्वा प्रवर्तनोत्थसिद्धिः नप्रवृत्तावाविरोध

प्रवर्तनाङ्गं नहि प्रवर्तनाया अप्रसक्तावविरोधः निवर्त्यस्य अप्रसक्तावेनविरोधः सत्यत्वस्य
सक्तायां प्रतीतौ वा स्यान्न नाप्रसक्तायां अप्रसक्तावएवतत्सक्तास्तुपगमात्र तत्र्यावसक्तौ नदयेगा
त्र नखलु अप्रसक्तएव प्रवर्त्यते नापि तस्य अप्रसक्तावेनविरोधः अप्रसक्तावएव प्रवर्त्तेकुतोपनात्रग्रहन
अप्रसक्तादेन अप्रसक्तावेविरुद्धात्ति प्रवर्तनाया अप्रसक्तावविरोधः निवर्त्तनाया विपरस्परव्यतिरे
कि प्रवर्त्तकविरोधगोचरत्वं किंकल्पनातपपन्नः प्रवर्तनातनिसामान्यतत्कल्पनेस्यान्नचुनः पुनः प्रव
र्त्तनाधर्मत्वाव दिरोधः अप्रसक्तावविरोधतत्कल्पनावकार्शअप्रसक्तावविरोधाप्रवृत्तेरागादिसमवा विप्र
वर्तनाप्रयोजकेसत्यविरागादिषु विषयस्यान्यथासिद्धोविरोधानावेअप्रसक्तयत्वंदूरेनाप्तोसोबहिरंगइति
चेन्नतथापिविनिवर्त्यनिवारेसामान्यात्तनिप्रवर्तनायामेवास्वरासन्नत्वेनतस्यातत्कविरोधनेवोपयोसि
द्धेविषयेविरोधानावाद्रागादेप्रवर्तनानावः किंतुसिद्धविषयरागस्यैवानावात्रसखल्वसनयाअवर्तकस्य

नाभ्यनिनीषयैतेनवान्न विषयान्यथात्वविरोधीप्रवर्तकत्वेनोक्तोयोनरूपयामातःयावीयंयत्रिनाभ्यसंविदनिनो
विषयान्यथात्वविरोधीरागोनित्यापिसंविदनिनश्चसिसंविदेवनिनश्चस्वार्थसंविदनागतत्वंस्याज्ञानत्वेवंसतनेनिष्प
दिमतंनसंविदनेदोनासतिनिमित्तनाभिन्नसंविदोनार्थविदोपिसंभेदकोपोधोविरोधश्चनेदानेदयोरपराधो
नापतातश्चनदलमनिवापलेनवार्थोयत्पुनर्नेनपिपतिरिपित्रोज्ञायाश्चसंधीयमानायाःप्रवर्तकत्वमितिजदप्या
दिद्यपिसमीहितसाधनतायाएवरागाद्धिज्ञानायाप्रवृत्तिनाप्रतिपादनेनपरास्तंयत्पुकाप्तजयविक्रमनियोग
इतिनेदंनवानुवादोव्याच्छष्टीकिमर्थतःकालत्रयविधिरेवंवाक्षनुनिमत्तदिभाद्यकल्पनारविषाणसा
म्यापातःकालतिरेकिणोहिकार्यस्यसनाकालसंबंधव्यासासवाकालात्मनोनियोगाव्यापकोव्यावर्तमानःखे
यामपिसत्तांव्यावर्तयेत्तदनउद्यधर्मजुनरास्मिन्घटादिन्योविशेषःकश्चिन्नअयमत्रार्थसंग्रहःप्रमाणांत
रप्रसिध्यप्रसिध्यारत्नोकिंकृतियागार्थनोयागःस्तिद्दीनांत्नाकावस्तुनामवसमीहितसाधनतांविदंक
वाक्यंसदनेष्टप्रयुक्तोयदर्थानरसंस्पृष्टोलोकिकोकारणंजिदधीत्यपदानापायतेवविध्यर्थानदानिंद्द

नमात्वार्थ। अनेनैतेनोपायेनैवंविधिरिष्टोमनीतिरितिनदर्वनिधिवाक्यनामप्रसमी।दिनसाधनार्थेनत्यसि
द्धार्थपर्यवसानान्नकिंविदपिवेदिकंवचनंपरानिमनकार्यपर्यवसायीतिसिद्धंनदर्वप्रयोगमधिरोहतिवेद
सिद्धार्थएवप्रमाणंजमाणवान्प्रत्यक्षवच्चपरानिमनकार्यंवपरोक्षस्यसिद्धदृष्टार्थानपुनर्नियमनादि
एवंवदुलकालभेदसंधानेनिदर्शनान्नविलंबवर्णनेनमानेनअनेकांनिकेनेतुल्योऽयमेवतस्माद्वि
षदमन्त्रोपि। इतिगल्लिनकंलोकसिद्धत्वेऽसिद्धंसविधिकंपदरात्रोमाननावप्रमाणान्नप्रतिहतपरशुके
आनेनानिप्रपंचान्नकिंतुविगलितनेदंदृलिवेदानवान्नः॥ ॥

॥इतिकार्यतावादः॥

नन्वानंदादिशब्दानामेकार्थ्यानुपपत्तिर्नशब्दानांनंदनिष्टत्वेवदानानामसुरक्षसन्न। इहखल्वविशे
षमानंदंब्रह्मेत्यादिषुसंदर्भेषुनानावन्नविशेषानंदादिपदानामेकार्थ्यंनथासतिपर्यायत्वेसंदर्भप्रयो
गायोगान्नखल्वपर्यायाणांसंदर्भप्रयोगयुक्तिमान्नयथाऽपर्यायाणांप्रयोगोहियोगपद्यनेष्यते।

पर्यायैक्येन तयस्माद्द्रव्यस्यार्थेन सहता पर्यायत्वेनतः सर्वपर्यायाणां प्रतिनियतनिमित्तायदपिमतं विज्ञानादिस
त्रात्मापरापरसामान्येवादिलक्षणसामान्याधिकरण्यलक्षणसामान्यनिधानमुखेनैकमानंदद्रव्यंकिंअपरसा
मान्यद्रव्यंत्रिकोऽत्रलक्ष्यतेलक्षयतीतिनदपिदुरापाविर्हितंनोखल्वलक्षणात्रयेणाप्यखंडपदार्थवि
ज्ञानादिपदानांवृत्तिःसंनिधीयतेयेकेनपदेनलक्षितोर्थस्तस्यापिपदांतरेणलक्षणार्थंनिष्प्रदिनत्वे
येकमप्यविरोधायिनःसाधनस्यसाधनन्यायतिपादनेनिन्यायेनपदार्थानराध्ययनमनर्थकमाप
द्यतेनथाचविज्ञानानंदादिपदयोरकार्थ्यानुपपत्तयत्रयाश्रयणीयमतदानंदादिगुणैकलक्षवेदांतवे
दनीयमितिनिरस्तात्मनोगुणागुणिनोथाश्रयेणिनानंदादीनांभेदलक्षणनिरूपितेनिनथासनिगवोश्रयश्र
गुणगुणिलक्षणस्यैवासंभवात्नानावदनंदादिदर्शनवसाम्यात्गुणगुणिस्वरूपकल्पनात्मार्थनिरूपेत्रयाश्र
गुणागुणिलक्षणोपपन्नेरेकमेवाद्वैतमितिसांख्यादिकल्पनादातस्यश्चनिरनुपपन्नेवेतिसिद्धं ॥अत्रसमाप्तिः॥ ॥७॥

वादिनस्तुनेदोजिल्लस्यदाहरणेन। नोक्तंतुनेदस्यनेदानरमस्तियेननूदाहिन्नइत्यर्थानिरेकोवर्ण्यते। तस्मात्सर्व
नत्रसिद्धानोयमखंडवाक्यार्थइतिसिद्धएवंचविज्ञानानंदयोरकाथ्यानुपपत्तावचनयाकपयमेनदानंदादिगुण
कंब्रह्मवेदानवेदुनीयमित्यप्यपास्तंएकमेवाद्वितीयंनेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुतिनिषिद्धत्वात्तदप्रतिपा
नानंदादिविशिष्टगुणगुणिनावेब्रह्मणः। तस्यतदापत्तेस्त्वाह। नखल्वत्रगुणनेदमेकस्मिन्नवतत्तस्यनइस्य
कमास्तुदृष्टमनवनत्तनेदनदनावयोरकोपाधावुपपत्तिःयतनिशीपधशृतिर्गुणगुणिनावश्योपपद्यतनावतिना
वयोरेकत्रानुपपत्तेः। नहियत्रवेऽनेत्रेत्रयतदेनावासुकेनाद्रेतस्मादखंडार्थपर्यवसायीनिबृत्तानानेदा
दिपदानांनिसिद्धएवंचनत्वमसीत्यपिजीवब्रह्मतादात्म्यबोधनपरंवाक्यमखंडार्थनिष्ठमेवासायदेवदत्ते
इतिवाक्यवत्। तत्रहिपदत्रयस्यैकस्मिन्नेवदेवदत्तेपर्यवसानंनवसीयतेजथाचप्रत्यक्षेणिशोपानधिगतमेक
त्वंपरस्परंप्रत्यगात्मतापादयन्नाक्षेपोयंदेवदत्तेइतिनेवतत्तनदेशकालयोरनेदंकालयोस्तदवच्छिन्नयोर्वि
दत्तस्वरूपयोरर्थप्रत्यगभिज्ञानंतिकिंतुसायंअवच्छिन्नस्यद्वयापत्तिमप्रत्यगिशोपावरोधमानरणेप्रत्यगात्म

तात्पर्यपरस्मेविशिष्टाभिधायिपदान्यां स्वार्थैकदेशपरित्यागेनैकदेशलक्षणयाप्रतिपादयति तथातत्त्वमसि
वाक्यमपितत्पदंत्वंपदयोर्विशिष्टांशपरित्यागेनशुद्धचैतन्यलक्षणयाजीवपरमात्मनोरात्म्यपर्यवसायेनोपपद्यते।
तथाचप्रयोगः। तत्त्वमसिवाक्यंअखण्डार्थनिष्ठंअवाक्यत्वेसतिसमानाधिकरणोक्तसाक्षात्पदवद्इ
तिवाक्यवन्नेति। तस्मात्त्वंपदंत्यादिवाक्यान्जीवपरात्मनोऽकाण्ड्यगोचरंशान्तंसिद्धंमोक्षनिर्वर्तनं॥
॥७॥ ॥इत्यखण्डार्थवादः॥ ॥७॥ ॥८॥ ॥ननुनोकर्मभोक्तानाम। केचिद्दुःखतरा
धरनावेननिरंतरोत्पादक्लेशादिदोषदूषितवेधर्मेनविरुद्धलक्षणमोक्षइतिनदोहस्म। प्रदीपस्येवनिर्वाणं
विमोक्षस्तस्येतायिनइति। अपरेपुनर्जीवनाप्रकर्षपरिलक्षपरिशुद्धविज्ञप्तेर्नान्। अपरेतुबोधादिनिखिल
वेधरोधिकृणाछेदेनक्षेत्रज्ञस्यस्वरूपावस्थानं। अन्येतुप्रवित्तीनांनिखिलानांक्षेत्रज्ञस्यसततोच्छेदलक्षणं।
मनोबुद्ध्यहंकारशरीरादिलक्षणपरे। प्रकृतिपुरुषविवेकदर्शनात्तद्विवेकनिष्ठोपुरुषस्यस्वरूपेणावस्था
नमेकेषां। नित्यनिरतिशयसुखात्मकव्यक्तिनिरोधस्वाक्षेदलक्षणमेवायेषां। सपुनरविद्यात्मकमेवेति।

नदाद्धुस्मा अविद्यासमये मोक्षः सा संतानदाहेति । नतावदाद्यकल्पप्रेक्षावतां निर्मनस्कत्वनि । नथास
निमोक्षस्यपुरुषार्थत्वाभावात् । नथा सद्धि संतानोच्छेदलक्षणो मोक्षः संतानिनोपुरुषार्थः किंतु संतानस्य । नतु
वेसंतानिनो । नेथोस्वरसपरिनिर्वाणेनमोक्षफलसंबंधाभावात् । नापिसंतानस्य स्वोच्छेदस्य पुरुषार्थ
त्वात् । कोहिनामस्वतः प्रेयसः स्वात्मनउच्छेदंकामयते । नचसंतानिन्याः निरिक्तः संतानोनामानुभवाभावात्
यस्यचमोक्षोध्रुवकल्प्यते । नचसंतानिनएवसंतानः । नपप्रत्येकंसंतानधीगोचरत्वाभावात् । प्रयुक्तदोष
उपगाढ्यते । नसंतानिनामेवहेतुफलत्वात् संतानः । नस्युर्नलक्षणभेदात् । नचनानात्वमत्यंतक्रमेणस्वरूपस्य
परिनिश्चयात् । सालक्षणनिर्देशप्रत्यक्षं । तद्यस्यलक्षणंनाभिलापः । नथासंवेदनंस्वसंवेदनमेवप्रत्यक्षं न
चतस्यवैनरात्म्यकल्पयितुंनिर्विकल्पंतदधीनंनिरूपणमपिहेतुफलत्वंसमाकल्पयत् । अतएवनकस्यचिद्वे
नप्रतिबंधः संवेदः यस्माद्धेतुमलमानंतस्यध्यवसायः । तथापिवैकल्पिकाध्यक्षंसंतानस्तत्वान्यसत्यानिधी

व्यक्तस्येव बंधमोक्षाविति चेन्न तस्यापि बंधदशायामिव मोक्षदशायामप्यनिष्टप्रसक्तिः कल्पनायाः सर्वेषां
तुल्यत्वात् एकमेवाकारं मोक्षनाडमात्मद्रव्यत्वान्न अद्वैतमिति चेन्न दूषणाभावात् नहि सर्वनाडीनां
क्षीणत्वं सर्वेषां मोक्षप्रसंगात् तथा सति निर्मूलतानुपपत्तेः नवा नरेणापि कश्चिन्मूर्खस्यात्मनेयमकल्पार्थं प्रवृत्तिः प्रेक्षावतामित्यसमंजसमेवं सति निर्लेपसमस्तार्थपक्षेऽपि
शुद्धचित्संतानोत्पादेपि प्रवीनसंतानोच्छेदात्मनः स्यकश्चित्पुरुषार्थः परिशुद्धचित्संतानपुरुषार्थरहितेन
तथापि यस्यप्रवृत्तिर्मोक्षायुनस्यकश्चित्पुरुषार्थरहितस्यापि मोक्षः मोक्षदशायामपि संतानकल्पनार्थं क्लेशपरिकल्पनादुर्धीर्वासनानोच्छेदकल्पनानत्यपरिभावनावशाद्धि वासनाच्छेदः सर्वेषां
वासनानां नोच्छेदात्रिनिर्मोचयरागादिवासनां तथा संसारानुबंधएवेत्याचारांतरमपि
एवंचायं मोक्षप्रकारः नहिनायं मोक्षप्रकारोनपुरुषार्थः ध्रमंतु नेष्टः खेदएवपुरुषार्थरहितेन
पुरुषार्थरहितः कुतः पुनर्निखिलदुःखोच्छेदात्पुरुषार्थविनाभावेन तथाचसमस्तयफलोत्मोक्षायप्रेक्षा

वनी प्रवृत्तिः उक्तहिंसादिव्यसनानिदुःखानिसम्भवफलानि नित्यअशाश्वतानिस्वरूपेणनिवृत्तिरूपेण
निवृत्तिरूपेणनित्यदुःखपरिहारमात्रप्रवृत्तिः कचिद्दृष्टेश्वरीकृष्णादिदुःखपरिहारेऽपिहिदुःखेसतिनिरवद्यसुखापनोगा
संभवात्नादृष्टसुखापनोगार्थएवेष्टत्वात् किंचनदुःखाभावोऽपिसंवेद्यपुरुषार्थः विशानदिविरामगुणोछेदेवनसंवेद्यमितिनपु
ंधवस्थानमात्मावस्थंविरामसुखंवयामः यथाचदुःखाभावोपिना वेद्यपुरुषार्थनयष्यनाहिपुंधवस्था
र्थसंज्ञोदृश्यनेसुधीरिनियदर्पिनंअसंवेद्यमानोपिदुःखाभावःसोपुरुषकृदुःखाभावएवपुरुषार्थइतिनदर्पिनपुंधो
तत्रसंवेदनाभावप्रमाणाभावोऽन्यस्यस्वत्वाभावःसंवेदनगम्यत्वं संवेदनाभावःकेनगम्यतेयदिसंवेद्य
नेनागम्यतेकथंनदुःसंवेदनाभावःनयाचसर्वसंवेदनाभावनतस्संबंधोलिंगस्यप्रतिपत्तुरभावेनहिलिंगनेपिने
सुखस्यसंवेदनाभावावगतिः किंचसुखनाहमस्यास्मितिसंवेदनंसुखंनसंवेदनंसुखस्यास्वसंगत
वा पूर्ववदनेनापितस्यसंवेदनंपरमसंवेद्यायनभागसुखंतवः स्वार्थपुरुषार्थोदुःखाभावमात्मनिमि
ज्ञानेसुखंचरमशरीरस्यकर्मनिर्मूलंवेद्यायनभागसुखंतवः स्वार्थपुरुषार्थोदुःखाभावमात्मनिमि

नायदृष्टान्तः दुःखस्मृत्यनुपपत्तेर्नावदनुवादोऽसमनुमायमिदुःखोहमस्वाप्समित्यनमर्थसुखेनाहमस्वाप्समिरूप
वरनेनिवेदनास्मृत्यनावस्यअनुवादोनावसिद्धेऽनेर्कोनिकेसोरसुखानुवसस्मृतेबाधकाभावाद्यस्मा च्चा
चेष्यसेवेद्याद्दुःखानावेपुरुषार्थः किंतुप्रतिनासमानपरानंदएवनिनमोक्षस्यापिसुखवेद्यत्वेधुर्यपुरुषार्थ
तोपपत्तिश्चतथाचसत्कोवरंस्वात्मोक्षेदवद्धनतत्प्रत्यायनंप्रतिक्षिः नखलुस्वरूपसनाप्रत्यंतप्रतिनोसोऽनावा
रशिष्यतेननुनेरागाद्यनिवर्तनास्वात्मोक्षेदार्थमप्रिप्रवर्तनेनचतत्तरारीरादेर्थाप्रवृत्तिरिनिवार्यानदनि
रिक्तात्मप्रतिपत्तिरूपत्यनामात्मोक्षदात्रिसंधिनेवप्रवर्तेश्मर्त्यप्रवृद्धगदाद्युलितनिस्तिलसुखानुषंगादुःख
मयीस्विमिवमूर्तिमुद्वहंतसथाप्रवर्तेनासंसारिणःपुनरदिकामुष्मिकलाभसंभवनत्साधनेप्रवृत्तेरन्ने
पुनर्निखिलसुखोच्छेदरूपमोक्षेयथाकांक्षादुःखहानायनायुक्तसुखंदुःखात्मकंवरानहिकश्चिदपदार्थस्तोमोक्ष
सिध्यप्रवर्तनरूपानत्स्माद्विज्ञानादिविशेषगुणोच्छेदलक्षणोपिमुक्तिर्नयुक्तिमतीनिसिद्धानाप्रिवस्तुथर्थः मि

ध्यमपरिमाणनिराकरणादेवपुरुषस्यसतनो धर्मगतिलक्षणोपिमोक्षःपरलोकाद्याः किंसतनो धर्मगति
र्मोक्षोमयेष्यते बहुलायासहेतुत्वेन प्रस्तुतानर्थप्रसक्तिप्रसंगनिरासायशरीरादिलोलानेष्यतुक्षणा
नवश्यस्यादिवत्सर्वेषुनानुमानस्यकार्यलिंगाविशेषेऽपिकस्यचिन्नियमःस्वाश्रयापेक्षयम्॥ प्रकृतिपुरुषयो
श्चकदर्शनाद्वपुरुषस्यस्वरूपावस्थानलक्षणामुक्तिर्नपुरुषार्थपक्षमवलंबतेनखल्वनरणसुख
साक्षात्कारमन्यस्यपुरुषार्थत्वेवेदनानवानंदरूपःपुरुषोन्यगतायनसएवप्रकाशमानःपुरुषार्थस्या
त्र किंचयस्यबंधस्तस्यैवनदुःखाद्यात्मकोमोक्षोनवेत्र बंधश्चाज्ञाननिमित्तःयस्माद्धर्मगमनमधर्मगमनमबंधश्च
द्वस्तुधर्मणोज्ञानेनचापवर्गोविपर्ययसंज्ञायादिप्यनबंधःपरेराग्यात्प्रकृतिलयःसंसारोराजसात्रागाद्रएष्यादि
विधानोविपर्ययान्नाद्रुपयोसर्गःसत्त्वोद्रेकान्नरागादिकृद्बुद्धेरवस्थाविशेषोनपुरुषस्यतिकथमन्यगतनानो
नदिनापुरुषस्यबंधमोक्षावुपपद्येतनहितस्करापराधाद्वंधनंबंधोन्यस्यसाधुक्तंनाद्यासुक्त

नान्तस्कराणामोक्षरनि। स्यादेतदुपचारेणैव पुरुषस्य बंधमोक्षावुच्येते मुख्यतस्तु प्रकृतेरेव बंधमोक्षौ।
यस्मादुक्तं रूपैः सप्तभिरेवं बध्नात्यात्मानमात्मना प्रकृतिः सैव च पुरुषस्यार्थमभिप्रयत्य कैवल्यमोचयत्येकरूपेणेति नैष।
निमित्तमात्रत्वेनोपचारादुपपत्तेः नह्यस्वस्वामिनावनिमित्तौ सर्वथादासीनत्वेस्वस्वामिनावेष्येतां प्रसिद्धौ विपर्ययेणतु राजादिदृष्टांतेनस्वतन्त्रस्यैव स्वतन्त्रस्योपकारकस्यैवन्यायादर्शनबुद्धिर्नैवमत्यंतमेव
स्वभावनिर्मलस्यकिंचिदुपकारकेनुत्रात्मनोनिर्नकीर्वदात्मानंदज्ञायत्यवापकारिकेनिजेनैवनदस्ति
नर्तकीद्विरंगस्यस्वात्मसाक्षात्कारेतत्रणाद्भावेआनंदविषयोऽनयैनजगत्कृपकारिकानबुद्धि
पूर्वकंकिंचिज्जनयतिनतस्यसर्वथानुपकार्यत्वान्नवनर्तकीवप्यदृष्टांतःकस्यचिदात्मानंदैर्यमुत्पाद्य
निर्दृष्टवत्यसुखान्निर्लक्षिणःपुनरुत्पाद्यस्वयंवीर्यतःकृतार्थउदासीनात्मनोनादासीनस्य
दृश्यदर्शनमपिस्यान्नयोग्यत्वात्तदृशनिसर्वदातत्संगादनिमोक्षोयोग्यतानयात्मनदर्शयतान

कस्यापि नदर्शनं नचपुरुषविशेषायेदमयानस्यायमयानयंयो विरोधान्नखल्वेकस्यापेनीलमन्य
स्यानपनीतयाग्यनानेदप्रमाणंनेदृदर्शिकंपुरुषलक्षनविन्यासनावुनद्विछेदव्यवस्थायाग्यनानकाय
नियोजिनीनचनुद्धिःपुरुषेचनावेनिर्मलेअनाद्ययानिरायद्विचिदपूर्वेजदर्शनमुपलक्षनयनी निर्मथ्यो
ग्यतयादृश्यानर्नकीनुपपदीनास्वसंवेदनसाक्षात्कारेलक्षनयेनानवदृश्येपकास्किवेस्कंनदेवंप्रकृ
तिजनितोमकारानिरूपणानतस्यापुरुषस्यस्वेस्वस्वामिनावोपपद्यनिष्ठेनिष्ठानिष्ठानुपपत्तेश्यनतावत्
स्वस्वामितावःप्रकृतिपुरुषान्यानिष्ठःस्वयमनन्तस्वभावनहिपुरुषपुरुषानिरंकुशनियन्यान्यभावंते
थानिष्ठानथावप्रकृतिपुरुषयारनुछेदासंदन्तुछेद्यःस्वस्वामिनावश्चनतामेवानुपपत्तेदृष्टदृश्यभावविप
र्यवेकावपिसमानन्यायाकिंवपुरुषभोगश्चेत्सधानप्रवृत्तिःसकलैकृदाद्युपलक्षनवरितार्थत्वान्नपुनस्त
दर्थप्रवर्तनमनेनविकारश्चेनादृष्टविकारदर्शनार्थप्रवृत्तावनिर्मोक्षश्चनथाचभोगार्थवप्रवृत्तिरनिन

पुरुषविमोक्षार्थं प्रकृतिप्रवृत्तिः स्यात्। तत्तस्यैतस्य मन्त्रगीतस्य वत्सविवृद्धिन्यायेन सारस्य यथा प्रकृतिरशस्य
पुरुषविमोक्षनिमित्तं प्रवर्तते तद्वदव्यक्तनिमित्तस्य रूपस्य तद्विरोधात्। एवं वा पर्यायमेवं निखिलपुरुषस्यो
गार्थप्रधानप्रवृत्तिरपवर्गार्थवत्तो न स्यात्। अवतनत्वादयं नुयोगः इति चेन्न मुक्तानपिकदाचिद्
बन्धो यात्। यादृच्छिकप्रवृत्तेर्नियामकाभावात्। न स्यादविवारितरमणीयुएवायमपि पथा॥ ॥
२ दंडसुत्रमन्यामदे॥ ॥नित्यनिरतिशयसुखात्मिव्यक्तिनिरोधदुखाकदलक्षणोमोक्षः। सर्वाविद्यारूपस्य
एवेति। एकमेवखल्वपराधीनप्रकाशानंदरूपमनाद्यविद्याचित्रानाद्वितीयमपिसद्वितीयमिवसांसारि
कधर्मैः कलुषितमिवजीवव्यपदेशभाक्त्वमासते। तथावानीदिरविद्यसंसारः। निखिलक्लेशाभावात्तयरि
शुद्धपरमात्मस्वरूपादयाधीनसदरूपमयएवमोक्षः। नदादरूपमोक्षेविद्यारूपमयोमोक्षः संसारउदाहरणमि
विद्याविद्ययाहविरोधस्यसिद्धः। युक्तिरकस्मादविनिरूपमपिकिंसर्वासनात्मविद्यानत्वनेविद्याच्छि

नत्रि। सर्वस्यवास्यहेतावनासस्यलविद्यामयत्यमथसादयादि नं। अतश्चायमपितत्वविद्याविनिवर्तनीयनियुक्तं।
तत्वाद्वैतात्मरूपमेवेयनेकागमयथोक्तनयनिरणाथितथाबाह्यात्मविद्यावशादेवाश्रयाविद्याविनिवृत्तिनि
श्रयसमितिचेदुच्यते। अपरःपुनराह। स्यादेतदेवंयदहैकस्यविरुमाणस्यगोचरेनवेतदिहोत्तरत्रचत्यक्ष
मवैव्यापारमपरिस्फुटन्योन्यनेदमेकमेवतत्वंसाक्षात्करोतिनिःसपत्नाद्वैतवादिरूपंरूपतयारूपसंवरसंत
विधिमात्रपदीपःयाविदधातिनपुनःसर्वमेकमेवरूपंयथादि। रूपधारावाहिनीबुद्धिरुथात्तत्वयविरस
मपिरस्यतःस्यादेतदेवंवत्प्रत्यक्षणसाक्षात्तत्वमद्वैतंनतत्वेदंवमितिसर्वप्रतिपत्तेरविद्वांयद्यपिकश्चिम
यविकल्पनसामान्यमवस्तुनिस्थांपयत्यासतांयोमद्वैतसामान्यरूपत्यास्तमात्रमवस्तुचोमिनिसाधितं। तद
विगतनआसद्वल्पं। तथाहि नविद्वत्रयमात्रंवस्तुसत्यं। सर्वत्राद्वैतप्रतिपत्तेरविद्वांयसामान्यस्यापकाद्वैत
रूपत्वात्तत्रापिसामान्यविशेषात्मकंएकंस्यद्वैतरूपविरोधात्सामान्यनिर्देशाद्वैतपरस्परंसंबद्धंहवस्तुनःप्र
त्यक्षसमवायःगादनेनथाप्रकृतसंतानाद्वैतसिद्धिःनचागमादेवाद्वैतसाधनीतस्यकार्यकविषयतयागमेनिनि
तगोचरप्रमाणत्वानुपपत्तेः अविद्यावत्त्वाच्चस्यप्रमाणमागमइत्यपिनवाच्यं। नचानेकपदार्थतत्संस्थाधिय

भासकं जगदिदमिति सिद्धमद्वैतं। तदयुक्तं। तथासति हि नानानृतनामाकारापोह्यप्रकाशादनेदप्रकाश्यस्यापि नानापोह्यत्वेनाद्वैतं। अथविधायमाकारप्रपंचोऽविद्याध्यासेनैवनानिनदपि खल्वनेदं। सदात्मादिप्रकाशेनसहानिन्नस्वदसदात्मनआकाराइत्ययुक्तं। तथाचसत्यप्रकाशात्मनस्तेकथमिवप्रकाशरूपं किंवप्रकाशात्मनएवप्रकाशःसंबंधोप्रकाशादेवासिद्धः। तस्मादेषोपिमहायनिकमस्तुप्रकाशयस्वादिनामाहएवकिंमत्यनर्थसंनंप्रपंचकथमविद्यापिदर्शयितुमलं। नखल्वसत्र्स्यशिरोविद्याकिंखेपद्मरूपेवा तस्मान्नाविद्याकल्पयामः। आत्यंतिकस्तुदद्याछेदोनिरोधएवमोक्षपरिस्तयनिबंधनसाद्दोनिमुक्तोधर्माधर्मवद्रोहेतोर्हिजन्मनिमुक्तस्यनपुनर्जन्मसंबंधसमुद्भवानिनिखिलंखल्वेवंबंधमुक्तेरभ्युपेयते। कर्मणश्चात्मीयसात्मवदपरापरजन्मप्राप्तिनिस्यत्यागदोषपरिहारयः। निःश्रेयसकर्मोपायत्वेनश्रुतस्यदमदयागकर्मणात्मज्ञानेनअपुनरावृत्तेनयष्टतज्ञानविधायकशास्त्रार्थेनबाधाअविद्याक्षणमपुनरावृत्तेरावृत्तिसत्ववादिनश्चपर्वपक्षसंक्षेपः॥ ॥तदेतदखिलमप्याकूतंरामंथायमानेनलक्ष्मणेन

मठा॥ यत्रावदेतज्जिघृक्षितान्नावेद्यत्यक्षस्वाक्षिहिनं। विधिमात्रावसितव्यापारमपिप्रत्यक्षरूपकृत्यनयारस्वरस
नयापरस्वरव्याकृत्यस्वतावमवविधत्ते नपुनरकाकारमेकाद्वैतानथाहि। रूपकारवाहिनीबुद्धिस्तथायदिरस
पिस्यान्नदामिथ्येतप्रत्यक्षादद्वैतमिति। तदेतद्विधायकस्यप्रत्यक्षस्यव्यवच्छेदकत्यमपाकृतंयद्विरस्मानिरश्ल
देयनिरूपनिनिहेतुनाविपश्चित्ते नचवयंवस्तु नःप्रत्यक्षादद्वैतंसिद्धंक्रमठानरवत्वेनरणहेतावमर्तुतद्धर्मस
निरूपणमद्वैतमर्तव्येमंजसासाक्षात्कृतंमतं। नाक्षिद्वैतावमर्शःप्रत्यक्षस्यकृतेनवदोनकवेद्यमवद्वि
तंवदविदःप्रतिमनाःविदामतंहिस्वसंवेदनमविलोक्षिद्यवेतासमानमपिविमृष्टनिखिलद्वैता
डंबनेवेतदतरणवदोनमध्यवसायेनयथाकृतंसर्वप्रत्ययवश्ववाअल्परूपव्यवस्थितेःप्रपंचस्यत्रचिलय
राष्ट्रेनप्रतिपाद्यते॥प्रविलीनप्रपंचेनतद्रूपणगम्यरामानानरस्यैनिनतमात्मायकनिर्धर्मतितस्माद्व
दांतंकवेदनीयमद्वैतात्मतत्वंइतियुक्तं। वेदांतानांत्रपरिनिष्ठितगोचरत्वंप्रमाणांतरस्यपरिपदियदि
वेदमगादिनिवाक्यादात्मनःप्रमाणमागम्यतेवाक्यंचजनकंपदार्थस्मिन्स्वार्थेधियंरकर्थंप्रतिपद्यते

मवगासयेदिति। तदप्यसंबद्धं। सतलस्यकाक्वाक्षेपानुपपादयद्भिरस्माभिरथस्तादेवनिरस्तं। यद्यपिनेतिनेतीतिनिखिलोपाधिनिषेधादद्वैतसिद्धिमाशंक्याहिनायंस्वत्वधर्मिसंकल्पितयाप्रत्यक्षसिद्धत्वात्। सोऽस्त्वनाबाधादकेनचित्प्रथमेसंबद्धुमयोग्यःअक्तिनाशीतिहिनिर्देदपिमंदानदरजतमित्यस्याप्यनिषेधप्रसंगात्। सत्यंतुनुपाधावप्रसक्तस्यरजतस्यनिषेधानुपाधिप्रसक्तिस्यरजतादेरथस्तादेवाभिहितं। यद्यपिनेत्रोन्मीलनकारणयानुपाधावप्रसक्तस्यनिषेधानतथापिअन्धीकारणादेर्डवारितास्त्येवसतिलक्षरूपस्यादिस्वाक्षिविरोधःनत्वहिसिद्धनिषेधानिषेधयितुनुनःअमितनिषेधएवेतिनवप्रमितिरेवासद्धिःअपितुप्रतीतिःसावानाद्यनिद्यावासनातोभवतिप्रपंचविषयेतिततोनवतिप्राप्तिःनवानिवार्यतिनिषेधोरजतवन्नवतस्वाक्षिविरोधइतिविरोधमशंक्यप्रत्यक्षादिसिद्धाप्यद्वैतागमस्यचास्तिप्रमाणस्यजनयेदकत्वादित्यावदितं। किंचविरोधश्चाम्नायस्यबलवेनकुतोनस्या

पुनरत्रानेदरत्नत्रमिनिवन्नप्रत्यक्षादिविरोधेमदार्थनिश्चयायोग्यत्वादाम्नायार्थनिबोधादिदित्रे
चहिनार्थसमर्पकस्यूरेषानेदसलिलमपिउमरीक्षिमाजमित्याद्याद्यवचनप्रमाणस्याद्यप्रतीतसर्वादि
सारूपाकारविरोधेनाप्रमाणस्यार्थनिश्चायकत्वानुपपत्तेरित्यनेकान्तिकत्वमेवेत्यु
क्तमत्रसमानमनदत्रापिप्रतिपादितंहिप्रपञ्चस्याप्यसत्त्वंपरैरभ्युपगम्यतेन
स्मादद्वैतागमवाक्यानांनगौणीनलाक्षणिकीवातत्परेणापिनुख्यतयानेयुक्तेवागमवद्वैतसिद्धि
यच्चनद्वैतस्यप्रकाशरूपत्वंद्वितीयंतेवेदमाद्यवचनेदप्रपञ्चस्वरूपरहितंनथासतिनानानानाना
कारूपाप्रकाशरूपत्वंप्रपञ्चस्यापिनास्तथापनेनहितेनिनदेनदनाकलितेपरानिप्रायाणा
गलगलेनं नहिवयंनदप्रपञ्चस्यतेद्वितीयानेदंवर्णयामश्चकिंतुनास्त्येवाप्यसन्नानाप्यसिन्नानासिन्नश्च
कितर्हनाद्यविद्यावित्तासितइतियदपिप्रपञ्चस्याविद्याध्यासत्वंतिनासमारोप्यत्वंहिनादृष्टस्य

नहतं। सदात्माहिप्रकाशस्वेनसत्तानिषारोपित। सदाकारणं अनेदानुपपत्तावप्रकाशात्मानस्वेक
थमिवप्रकाशेरन्निति।तदप्यनुचितं।विदात्मनएवैकस्यतथात्वे।थानथाविवर्त्तमानस्याप्यविवर्तिरन्नम्
येरन्कोरवशासादपत्तेः।यदप्यप्रकाशात्मनएवैकाश्रं संबंधिप्रकाशादेवसिद्धतिसंयंतथेवनव
कायान्यथाह।सएवतुसंबंधोमायामयइतिक्रमः।नखलुसंबंधोनामसंबंध्यतिरिक्तसन्मात्रावा
निरूपणपदवीमारोहति।अनिरूपितस्यसंबंधिन्यासंबंधांतरकल्पनेऽनवस्थापातात्।असतिनुसंबंधां
तरेतत्संबंधइतिनेदंधानिरूपणानुपपत्तेः।अननिरूपितवस्तुनोस्वैकवलेनसंबंधानामकश्चनयोग्यो
यादनाश्रयोगादिविकल्पानुपपत्तेश्च।नतावज्जडाजडयोःसंयोगरूपःसंबंधःसंविदोऽजडाया
अद्रव्यत्वात्।संयोगस्यद्रव्यमात्रानुनिष्क्रियात्वाच्चासिद्धयाःसंवित्संबंधःसमवायश्चा
दास्यमपिद्वैकविनवद्विरूपयोःकथंस्यात्।विषयविषयीभावस्यापिनतत्तत्संबंधज्ञानीभ्यांतादृ

ना संबंधांतरस्यावेनाकेथंबस्तानागतयोस्तस्मवः नखल्वस्तिसंनवोनास्तिसंबंधोसंबंधश्चास्तीतिनचीत
रेणसंबंधमस्तिसंविसंवेद्यमानिरुप्यनिरूपकनावेशनिबंधस्तेनथानसन्निश्चयसाधसिनिमनापिपरिणत
नालफलकालिम्नानिरुप्यतेनस्माछिदात्मनएवेकस्यानिनाघविघावशादविद्यानिरूपणीयायमत
दाकारावशोस्वरूपनिश्चयस्तेनथासत्यपिमहायानिकपक्षानुप्रवेशेअल्पवादिनोमहायेनिन्यास्ट
दनाधिनानहिवयंनोलाघाकारंविचिमन्युपगछामायेनमहायानिकपक्षानुप्रवेशः क्रियतेधुनि
चाविक्रीडितमस्मीकनिनासाकारंप्रपंचमत्यस्मदेयदप्यत्यंतमसंतप्रपंचंकथमविद्यापिदेवेनु
मस्मीनखल्वसदव्यतिरिक्तेसतिधर्मिनदध्यनाकल्पितपरवचनस्यानिनानखल्वत्यंतमसंतंप्रपंच
मविद्यादर्शयतीतिकुतायनायमनुपपत्तेनः किंतनिर्वाच्यसाकारप्रपंचमवनासयसविद्यत्यसदूपतिद्वि
नाव्यग्रहणरूपवाद्येस्यपक्षस्यदेवनिरस्तावकाशोनस्माद्दिनीयात्मतत्वाविद्यानिबंधनत्वंससारस्य

नमाह चन्द्र ब्रह्मणो विशुद्ध विज्ञानकार्य स्येयमविद्या युक्ता ब्रह्म कारणकार्ययो परस्पर श्रयत्वा दित्यधि
यमाद्यनुपपत्ते। स्यान्मतं जीवानामियमविद्या भ्युपेयते नित्यद्रव्यमुक्ता विकल्प्य सदृशत्वात् सखलु परमात्मनो
व्यतिरिक्तेन किंनोवा यदाद्यपक्षस्तत्र दूषणमाह अनेन जीवेनात्मनेति जीवपरमात्मनोरभेदात्त्य
क्तेत्याद्यपक्षस्य परावीनपक्षेतुप्राचीनदोषानुषंगो दुर्निवार इति स्यादेतन्नात्यंतिको जीवात्मनः परस्मा
न्नेदएवनेदः पुनरनाद्यविद्याध्यस्तः तथात्वन्नष्टनिवृत्तिरोधोनाप्यविद्याश्रयाजीवाः तस्याजीवाश्रयत्वं वि
नोत्पत्तेर्नेमनीषिणः श्रद्दधते परस्पराश्रयायेतार्ह अविद्याधीनोजीवविनाशोजीवाश्रयाविद्या
निवृत्तौयोग्याद्यनाविद्यायांपरस्पराश्रयदोषइतिमायायांकथंदृष्टांतोपपत्तिरित्यत्रतु कानामपिसास्या
दृष्टांतोपपत्तावेवब्रह्मणश्चसाकिंनस्यादृष्टांतोपपत्तावेवयद्युच्यतेनसाधुकानामनिनापिपरिकल्प
त्याश्रुत्यकानावेत्र मुक्तानांव्याघातोद्वैतथाब्रह्मणोविद्यामकल्पत्वेजीवाश्रयत्वंनकल्प्यो

श्रीः
११२२।

प्रतीतिसिद्धत्वात् । अतोयथासोऽग्निनासनेनथात्युपगम्यतेनोपपत्तिःकाचिदुच्यते अत्यंतिनुनसाप्रति
पत्तिनाप्युपपद्यतइतिविशेषणंदद्यत्तीकाजीवविघातोत्पित्सुस्वआयुष्यस्यप्रतिपत्तासन् । प्रतीत्यनुसारित्वे
उपरमार्थिकएवायंजीवविनिर्गमः पारमार्थिकंचाविद्यास्यत्वमित्यत्युपगंतव्यं । तोपपत्तिर्ज्ञायतइतिब्रुवाण
स्यायेनिश्चित्यकल्पनाव्याघातश्चेदमेतावद्बीजांकुरवदनादीजीवविनिर्गमोलविद्यातनोरनान्यात्वा
यत्वनिमित्तंद्रव्यसंज्ञनोऽहीनत्वंघट्यात् । व्यक्तिनदनबीजांकुरयास्यात्कार्यकारणत्वंनविरुध्य
जीवेसुसर्वासुतनवकोटिष्वेकस्मात्तुमपसियतइयोनिष्वजस्यजीवस्यशरीरादारविनाशोनिर्मा
णप्रदेशफलंतत्र । जन्मांतरकृतस्यतत्रैवाहारविनाशस्यानुमानमेरंपरायातस्वजनितस्यवनानाश
रीरअयोगप्रतीतेः । अन्यथाचकृतप्रणाशाप्रसंगात् । तेनाविद्याकृतोजीवविनि
र्गमोजीवाश्रयानाविद्यसंज्ञाकनिर्वर्तनपरस्यात्रयपरिहारः । अत्रवजीवस्याद्यनादित्वेनत्रल

अनित्यत्वेन। अनित्यस्यवस्तुनस्तिरस्कारस्यकालतोनियमादनादित्वेऽप्यविद्यायानस्तद्विनाशस्तिरुपपत्तेः तस्मादनादिनिधनेत्वेनतत्त्वमेवंअविद्यायाश्चनिवार्यत्वं। तत्रयोक्तानुपपत्तिः कथंसर्वस्यअज्ञत्वाऽविद्यावत्त्वंअविद्यावान्सर्वज्ञइतिव्याघातात्। नैवंसर्वाविद्यासंसारिणिस्वविद्ययाचविमुच्यतइतिश्रुत्यास्यतथैवमोक्षव्यवस्थोपपत्तेः। नापिगुरुशिष्यव्यवस्था। यदिह्यस्यनाविद्यकस्तदाशिष्यः सैवेत्यादिवाक्यायदिनोसन्ना। कस्तदागुरुः आत्मैवरान्नावद्वानचौनरेणगुरुर्विद्योत्पत्तिः आत्मैवाचार्यवान्पुरुषोवेदेतिश्रुतेः। अस्त्यवमायाविरचितोगुरुशिष्यभावइतिचेन्नैवं। तस्यमिथ्यास्वेगुरोर्मायाऽयोगात्। शिष्यस्यतदुपपत्तेः। नचशिष्यात्माविद्याकल्पितोगुरुरितिवाच्यं। तस्यकल्पितस्यस्वतुल्येनविद्यावत्वानुपपत्तेर्गुरुत्वानुपपत्तेः। स्वप्नवदुपपत्तिरितिचेन्न। तथाहि किंस्विद्विद्यावत्त्वयास्वप्नगुरुत्वेनकल्पितः आत्मानंप्रत्यक्षपदिश्यतेन। जानीयाद्वास्वयंनदुपदेशात्। नेतरदिहाप्तीयतेन। तत्किंसिद्धंनीलंदृष्टविशिष्टं

मोः - 1307 -

नकिमिदानीं चदविद्याविरचितस्यगुरोः अज्ञनिवेत्रदंनममविद्याविरचितस्यकिंनस्यात्पथाउत्पंचगु
रुरुपदिश्यवान्नतथाचमयिमह्यमुपदिशासीन्नित्थंवक्ष्येशिष्यांतरेभ्यःनत्वयादित्वमुपदेष्टव्यश्चदविद्याविनिर्मि
तमुपदेष्टापित्वंमदविद्याविनिर्मितोयुक्तः गुरुरविद्यामाछिष्यस्याविद्याछाद्यसत्यंचदविनिर्मितस्वा
दमिनिवेद्य कथनहिंचदविद्याविनिर्मितस्यगुरोः अविद्याविनिर्मितस्याविद्याप्रयत्नोनंगीकारार्हअ
माहंमगुरुस्यसर्वमिचदविद्याविनिर्मितास्तिपुनःपरमात्मनिवेद्यनकिमिदानींमछिष्यायमयाप्यवमेवाप
देष्टव्यंअज्ञनिवेत्रकथनहिंचदविद्याविनिर्मितोहंपरमात्मासनिनमाछिष्यास्त्यस्यमयापदेष्टव्यंमछि
ष्यापित्वयुपदिश्यादन्यस्मैसापित्वयाचुपदेश्यमेवपरमात्मानिसुनिरूपितुःपरमात्मापदविमर्नास्यात्मानम्
वकल्पितंनतेदंगुरुःशिष्यंनादयसंगतेगुरुहित्वात्मनोमुक्तिर्निश्चेन्नशिष्याणांस्वात्मनःपरमार्थतोमु
क्तादानींकस्मात्तेन्यउपदिश्येरंकस्माच्चोपदिश्यान्नविमुच्यवनवैनांमुक्ताःनप्रयत्नांतरमाचरणीय

मिति चेन्नोपदिश्यते आत्मज्ञानावदपरः कथं ग्रन्थः किमर्थो ग्रन्थपरंपरायां सत्यां कस्यचिन्मुक्तिर्नेति निरूपणीयं यावत्कल्पः कथमधुनेत्यसंसारदर्शनं आत्मज्ञानवान्न यत्नेन कथंतर्हि न विद्वानीत्यप्यस्ति ज्ञानवत्प्रारब्धाभावादमुक्तिर्विद्वानेव मुक्तिर्न विद्यतीति चेन्न विद्यायाः अज्ञानादिनाशपरंपरायामनुसन्धानायोपपत्युत्पादविद्यासंस्कारणाभावान्न प्रयत्नेनासत्यत्वज्ञानेन निर्यत्नेन सत्यत्वज्ञानेन विद्यया पुरुषज्ञदायज्ञानवान्न तस्मादेकएवेश्वरो मोक्षाविद्यया बध्यते च विद्यया च विमुच्यत इत्ययमपि पक्षोऽनुपपन्नः तथा च विद्यावादानुपपत्तौ परिशेषतः परमार्थिकएवायं प्रपञ्चइत्यद्वैतनिरूपणमेतेन ॥ अत्राभिधीयते ॥ ॥ ७ ॥ यत्तावदुक्तं नपरस्यब्रह्मणोविरुद्धचित्रकार्यस्यमविद्यायुक्तस्यकार्यात्मकार्ययोः परस्परंप्रत्यनीकत्वादधिकरणधर्म्यभावानुपपत्तेरिति तत्प्रकार्यात्मकार्ययोः परस्परंप्रत्यनीकत्वादितिकोऽर्थः यदिप्रकार्यात्मतद्भावयोः परस्परंविरोधादिति किमायातंप्रकृ

७८

नानद्विवर्यप्रकाशानावमविद्यामायश्मदेयेनस्वप्रकाशात्मनिअज्ञानिनवेद्यज्ञकल्पितजा
यानाप्यभावःकिंचनिवर्त्तयेवाविद्येत्यधस्तान्नअथाप्रकाशोजडविवक्षितोकथंनहितस्मप्रकाशु
त्रसनीकेनासर्वस्यापिजडस्वप्रकाशासंबंधादेवजनिमान्नानाप्रयथाकल्पितमेवनोनिस्तेनानिस्वं
मिनिताप्रकाशास्वप्रकाशासंबंधोनिरुद्धःकिंतुप्रकाशाश्रयत्वमिनिवेत्रनेनसारोद्दाहरणानावाद्धं
स्वत्वप्रकाशात्मवाद्धिसप्रकाशाश्रयेनत्वनीनिमाप्रत्यदोक्रियेना सर्वस्यापिजडश्रयंवस्यचि
दात्माधिष्ठानतोन्युपगमात्रअथाप्रकाशाद्देनप्रकाशानिरुद्धतेवाजिद्धितःप्रकाशाविरुद्धो
वाविद्यानिनदेप्यसारोअविद्यायाश्चिप्रकाशाविरोधासिद्धयेद्विविदोश्रयामेवाविद्यांतेकल्पने
मेवप्रतिचिद्रूपेणनिप्रकाशाविरोधमसंप्रकाशाविरोधस्यासिद्धवदनिर्धायेनाप्र
काशाविरोधानावेनस्यासदनिवर्त्यत्वानुपपत्तिप्रसंगइतिचामेवंहिप्रकाशोनिरुपचर्व

र्तोपपत्तेश्च यद्विज्ञानमयेन ज्ञानेन नित्यमलिप्तायुक्तिमयेन वाक्यवस्थाप्रबिनामयीमेवमनीषोन्मेषपर्यं
तद्भीतःकरणपरिणतिनिदरूपंप्रकाशांतरमुत्पद्यते। नेतरस्याविद्यानिवर्त्तकत्वेदोषःकाश्चनाय अवलंबमानस्य
र्थप्रकाशस्याविशेषेपिनित्यप्रकाशनिवर्त्यतमःपटलंकेनचिदेडप्रकाशप्रदीपपरास्यएवंचित्प्रकाशनि
वर्त्यमप्यविद्याजडप्रकाशांतःकरणपरिणतिनिदजेत्मसाक्षात्कारविनिवर्त्तनीयेनिर्मलप्रतं। विदात्मप्रका
शएवंजडप्रकाशबुद्धिनिदानुरूपेनिवर्त्तकेकेवलस्यजेसामर्थ्येपिसहकार्यंतरसंपादनस्यनदुप
पत्तेश्चनयाविद्यात्मनस्यांतःकरणपरिणतिनिदस्यअविद्यानिवर्त्तकत्वानुपपत्तिःसन्नीतिरूपपरि
शेषविनोलावर्नावेदुलमुपलंभान्नयथाखलुकर्तेकरजःप्रक्षेपेणबसिरजोतरणिसंदरनस्यमपि सं
क्रियमाणेअनाविलंपाथःकुरुतेनदृतेननिखिलाविद्याविनिवर्त्तकांतःकरणपरिणतेःकूतोनिष्कृत्ते
रानिवृत्तोवानिर्मोक्षःनिखिलाविद्यानकार्यरूपस्यान्मोक्षस्यनिवर्त्तकांतरान्युपगमवाःनवस्थाप्रसं

मात्मनोऽप्रतिक्षिप्तनिःश्रेयसैकहेतुविद्यावान्नसर्वज्ञइतिअस्मिन्नेवविप्रतिषेधः यदपिब्रह्मैवस्वाविद्यया संसरतिस्वविद्यया
चविमुच्यतइतिब्रुवाणस्यबंधमुक्तिव्यवस्थोपपद्यतइतितदसदात्मैवकथंचिन्नउपपद्यते यावद्विद्यादिसर्वात्मि
व्यवस्थास्वप्रवदुपपद्यते विनिवृत्ताविद्यादृष्टश्रुतमिथ्यैवकाविद्याविद्यव्यवस्थानापिदृष्टाश्रुताश्रुतत्वंतरेणविद्या
धर्मकृत्यादिव्यवस्थाप्रमाणंतेनिरूपयितुंशक्याः परस्परव्याघातादितियुक्तंअनादावविद्याविद्यमविद्यावा
दिनस्तदुपपत्तिःपरेषांतुनसास्वरूपेणापिसिध्यत्यनुरूपशिष्यव्यवस्थापिसमानयागदेवायत्नुयद्घुस्नाविद्या
कस्तदाशिष्यइतिनकश्चिदितिश्रेयः कथंतर्हिसोवुयदिदंत्वंनकथंचिदित्येवात्राप्युत्तरंयावद्विद्यमेवदिदं
रुशिष्याद्यिव्यवस्थानिमित्तोपपन्नाभवतुयत्तुयदिनोत्पन्नाविद्याकस्तदाशुरुः आत्मैवतरावद्यात्मानरणंतु
विद्यासत्रिः आचार्यवान्पुरुषोवेदनिष्टतरितितत्राप्यर्थसमाधिरवधार्यतांअनेनरूपाण्यात्मनेदंसमर्थं
कंअस्त्यवमायाविनिर्मितोगुरुशिष्यव्यवहारइतितदप्यसत्गुरोरपिशिष्याविद्याविनिर्मितत्वेनद्वयंदृष्टं
स्यकल्पितस्यजडत्वेनविद्यावत्त्वानुपपत्तेःगुरुत्वानुपपत्तिरितितदपिमंदं अप्रबुद्धविद्यावनंपवनसरिकल्पनाप्रसंगः

यदपीदं तत्किमिदानीं त्वदविधविरचितस्य कुतर्कस्य निराकरणेन तत्रभवादस्मदादिभिरेव श्रमः यत्तु मदविधा विनिर्मितस्य किं
नस्यादिति तत्रत्यदविधायास्तत्रभवदस्मदविधा विशेषणमित्यादि तिक्रमः यथा खल्वहमुपदेशास्मद
विधयेवपश्यामि तथा मुपदेशयानोपेक्षणवदादीन् अप्रामाणिकवादविलसितदर्शनस्य अनाविद्यामू
लतायाअवश्यमेयपीयलोकानचहमर्थालोकाक्ष्यवत्तुमकुर्लोमदर्थाधिरोप्यसंघातमदविध
यवपश्यामि प्रामाणिकलौकिकवादवत्तदर्शनस्यति माछब्दापिमांप्रत्येवमवद्यात् तत्रकुतोवि-
निर्णयइति तत्रैवमवधार्यतमेवहितमनसामिदमुक्तं मदविधाविनिर्मितइतिकेनचिदरिच्छदेन
क्रीडितंवैतन्यंजनिधीयत किंवानिर्मूलनिखिलनदीनतावस्थमश्परिकल्पक्रीडितस्यपरिकल्पि
तलक्षणस्यविधाश्रयौचित्यानुपपत्तेः यद्यपरः सिद्धमेसमीहितं अहमपिखल्वनदवत्क्रीमिनिर्मूल
निखिलनदमकमेवत्रैलक्षण्यनाद्यविद्याविनिर्मितान्नानाच्छिदाप्रपञ्चयन्संसरतीतिनाद्यामस्थे

मेवंकारमनिप्रेत्यमच्छद्वोऽयुक्तःनपुनःपरिछिन्नाकारनवेदपरिछिन्नानामविद्याकथंतद्धि
योःपरिछिन्नयोरन्यथात्ववादिप्रतिवादिनोमदविद्याविनिर्मितस्वमितिमुहुर्मुहुःकोलाहलःनिर्वा
भावान्मिथ्यान्यइतिवादिप्रतिवादिनाविनिर्वपरस्परमित्यंकोलाहलइतिवावेनाप्यविद्यानसंतोर
भेदेषुविनोप्यविद्यास्वप्नेवयरस्मिन्नयमात्मन्यविद्याधीनएकस्मिन्नेवप्रतिनासःस्वप्नजीवित
सनीतिसत्योद्यएवंचसतिसत्यंतदविद्याविनिर्मितएवाहमर्थातिवदियोरोकाकथंतहितदविद्याविं
निर्मितस्वप्नुररविद्याकल्पितस्यजविद्याश्रयत्वानंगीकारादित्येवंपालंन नथत्वादैमछुरंध्यसवाव
त्तदविद्याविनिर्मितास्वपुनःपरमात्मन्यविदियोरोकानरंतविमिदानींमछिष्यायमयाध्वमेवोपदि
श्यंइत्यपलंनोनरोजडमिनंदकथंनादित्वदविद्याविद्याविनिर्मितोहपरमात्मासंत्वमछिष्यास्त्यश्च
मयोपदेश्यंमछिष्याक्वेहुपदिशोदन्यस्येसाधियावदुपदेशमेवपरमात्मनिसुनिरूपितःपरमात्मात्मा

सारीकमुपलभ्यान्तरं निखिलमप्येतदाकाशविभ्रान्तमित्युपदर्शितविधानाः परिछिन्नाविद्यानिबन्धनेन
परिछेदान्तरकल्पनेनप्रसज्येतासारीकोत्तरपरंपराविश्रान्तनिखिलपरिछेदस्यैकविदात्मनोमायाविनिर्मित
परिछेदप्रपञ्चस्यैकेनोत्तरेणाप्रसंगात्एवंचयदपिमनसात्मानमेवकल्पितंनदेशुरुःशास्तीत्यनुभाष्य
तदप्यसंगतंगुरुर्हिस्वात्मनोऽन्यंकिंनिश्चिन्वन्शिष्यायोपदिशेत्स्वात्मनःपरमार्थतोऽनन्यत्व
मुपदिशन्नाकस्मात्कोपदिशन्नपिमन्यतेकथंनापिमुक्तोनप्रयतेतनिवर्तयितुंनोपदिशेत्
रसोपिदिदृक्षणमन्यथायितदप्यसत्यंसंन्यायं नहिवयंपरमार्थतोत्मनोविद्यामुक्तचक्षुरुःस्वात्म
नःकल्पितंनदेहिद्यंशास्तीतिब्रूमोयतोयंपर्यनुयोगःकिंतुविभ्रान्तिनिवर्तनार्थंनाविद्या
विनिर्मितंगुरुशिष्यविभागंकल्पनिकंगुरुपरिछेदज्ञाननिवर्त्यंनिःशेषाविद्याविमुच्यतेऽनि
नवकल्पितगुरुज्ञानेकसाध्यत्वेनयत्नुयोगाभावकः कस्मादयमिष्ठुरुत्तेकस्माच्छास्तीतिमाहेडालोनामन

पुरुषविशेषवचनस्यावस्तुत्वेनाखिलपर्यनुयोगायोग्यत्वात् एवायंपर्यनुयोगः किमनादौप्रपंचपरंपरायासंसृ
ज्यविच्छुकिनोवेतिनिरूपणीयंयद्यद्यकल्पः कथमधुनानःसंसारदर्शनाभासोनराजावाऽयंनरश्
कथंनहिनविध्यनीत्यप्यावेदितोऽनेनसंसारोपलक्षणानुपपत्तिः
परेषामेवंतदनुपपत्तिश्चतथाहिएकस्मिन्नधिकल्पेयेकेचनाप्यनीनकल्पानामानंत्यादनंतान्
मध्यासनोक्तमेणानीनकल्पेष्वेवमुक्तयुपपत्तेःसाऽनंतसंसारोपलंभोनस्यात् नन्वव्यमासनोयावंतो
नसंतिनावंतःकल्पाअनीताइतिनथासत्यनीनकल्पानामिमंप्रयत्नावधारणसंभवेनसंसारस्यसाधिदे
तापसंगात्सकलजीवानांनथावप्रसीनेनजोपलंभेनपुण्यापुण्यरत्नानामप्यकस्मिकंसंसारसं
नवसुखानामपिपुनस्तत्संनवाद् अथनराद्यभिमतिपीड्यनानस्यादेकेकमाषपक्वयनिखिलमाषराश्य
पक्वयवदेकेनपुरुषेणकावनीनानेनकल्पेनाखिलपुरुषसुखरूपवतनःसंसारोनकस्यचिद्भूस्यात् अथाभिप्रायः

नापरिमितानन्तन्यूनानिरेकासंभवतिजीवाश्चापरिमिताश्चतस्मान्नदोषःकश्चिन्नयथोक्तोअतएवाविरुद्धमुच्यमानमुक्तंतत्रश्लोकेजीवानामनन्तत्वादुक्तमित्यनेनन्यूनानिरिक्तत्वेयुज्यतेपरिमाणवत्त्वेतुनैतन्नामसंभवतिनचद्रव्यतोजीवानांपुरुषाणांपरिमेयतायासाधकंप्रमाणंबाधकंसंभवाद्वानथाहिनतावद्दृश्यानांसंख्यत्वेमपरिमेयत्वंसाधकंकस्यचिद्दृश्यस्यसंख्यत्वेसाधनंमाषादिराशिनिरूपणेकोनसर्वेषामदृश्यानांसंख्यत्वंतुसंदिग्धंबाधकंचनापरिमिताआत्मानःसिद्धत्वात्प्रमाणपरिगृहीतमाषादिवदितिचयानीतकत्वेव्यभिचारात्तेषामतीन्द्रियत्वेनसर्वेषामप्रामाणिकत्वेनअविचारितरमणीयत्वाच्चवास्तवापरिमेयतानिराकरणंसाधनस्यसर्व्यभिचारिजातुपपद्येतैवंयस्मान्नजन्तुरस्मिन्नकत्वेदूषणमनीतानंतकत्वेषुनयेकस्यचिन्मुक्तिर्विधीयतेदयाद्विकथंताहङ्नविप्रतीयेत्याशङ्क्याहतेमालंशास्त्रप्रमाण्यादेवतिपरिशेष्यायत्तुरुसंश्रद्दधानो

वान्नोत्पत्त्यत एव विद्यानिवर्त्तिनी। कालान्तिकश्रुत्यसंप्रदायद्वारा तएव नतूपपत्तेः। यथा नकाल्यं
नापि श्रुत्यथापपादितमधस्तात्। एवं चैकस्यैव बंधमोक्षयोर्नाश्रयोऽस्ति इत्यादिका श्रुतयः उपपन्नाश्च
व्यवस्थाश्रुतयस्तिष्ठेरन्। वा संन्यासनेश्रुतिवचनार्थविदर्थवादत्वेनान्यपराव्याख्येयाः। तदेवं ब्रह्मलक्षणविद्या
यास्संसरतिखविद्यया विमुच्यतइतिब्रह्मप्राप्तिसाधनविद्यानतूत्पद्यतेवाश्रयाश्रयित्वमनयोर्नास्ति॥ ७८॥
॥ ॥७॥ ॥इतिब्रह्मविद्याश्रयत्वनिरूपणं॥ ॥७॥ ॥१७॥ ॥७॥ ॥अविद्यास्तमयो
मोक्षइतितावत्समर्थितंतन्मोक्षस्तूपायश्चविद्यायानतुकर्मणा॥ ॥यतश्चाविद्यास्तमयोमोक्षस्त
नकर्मणोमोक्षइत्यपपन्नं। विद्यावहिज्ञविद्यानिवर्त्तकंतत्त्वं नखल्वग्निरौष्ण्यंकेनादिष्वसमुत्पन्न
स्वंस्वसाक्षात्कारेणनिवर्त्तयत्यविद्यांनिवर्त्तयत्यनसहकारिकिंचिदपेक्षते। नचानुपपन्नंतस्यसाक्षात्का
रस्यकर्मणातन्निवृत्तिः। एवंचलोकेलुप्तसारंब्रह्मसाक्षात्कारेणतदविद्याव्यावृत्तेरुपपत्तेः॥

अपि च श्रुतिस्मृति नित्यकर्मणां मोक्षसाधनत्वावगमः तथा हि तमेव विदित्वा अतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय तमेव प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतमानशुः एतावदरे खल्वमृतत्वमिति श्रुतयः स्मृतयश्च यज्ञेन देवा नाकं गता ऋषयश्च तपसा सत्रेण सत्यात्परमस्त्यनृतं विराज्यास्तो तपः ज्ञानादेव कैवल्यं प्राप्येत्येवमुच्यते कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते इति कर्मणां मोक्षसाधनत्वाव्यावर्तनं स्यादेतत्केवलकर्मणां मोक्षसाधनत्वाव्यावृत्तिपराण्युदाहृतानि वाक्यानि ज्ञानसमुच्चितानां तूपपद्यतेऽतः कर्मणां मोक्षसाधनत्वावगतेः तथा वसिष्ठमैत्रावारुण्यादिस्मृतिभ्यश्च ज्ञानसहितस्य कर्मणो मोक्षसाधनत्वावगम्यते तत्र वक्तव्यं अथ नमः शचीपतय इति विद्यासुपासतेऽनेनाध्ययनविधिना यज्ञविद्यार्थतास्येति कर्मविद्याप्रकरणयोर्विद्यावाक्यशेषत्वं सङ्गच्छते ज्ञानयज्ञसङ्गच्छते अविद्यायामन्तरे यज्ञविद्यायामन्तरमृतमश्नुतइति विद्याकर्मणोरन्तरेऽपि कार्य

भेदेनापवर्गोपयोगः प्रतीयते। अथ नावः संसारनिवृत्तिर्बलवज्ज्ञानिनित्यमोक्षः। तत्र स्वरूपदर्शनीयकर्मक्षयकारणसंसारनिवृत्तेर्विघ्नैरत्यन्तविघातमूलत्वेनावश्यं विघातहेतुवाच्यानां कर्मणामुपयोगः। अत्यासन्नया निरवग्रहमप्यविघातनिरोहिनं कुर्वन्नेवासौ करणनैरपेक्ष्यं तत्रैवाविघातनिरुत्सुकोविद्यायाउपयोगः। तदिदमुक्तं विद्यामननमश्नुतइत्यनुपरमाव्याख्यानं देवनाज्ञानमिहविघातहेतुत्वेन विवक्षितं। तस्यकर्मणासमुच्छेदेनैवकथंतइतिनेअकर्मानुष्ठानादयुक्तेरीश्वास्यपरमात्मनएवअकर्मकत्वात्। तथासत्यत्वत्यन्तपसाध्यआत्मासम्यक्श्रोतेनेत्यत्रअलंघयेतनित्यमितितेनेतिअलंविशेषणपुण्यकर्मनिवृत्तिःसमुच्चयप्रतिषेधोनतथावृत्तगवेतास्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरयुध्यचेत्यादिस्मृतिभिर्गदितंयत्प्रपञ्चनं। तत्राप्यहेतुत्वेनैवकर्मणोनिरूपणं। यथाचमधुसंयुक्तंमधुवान्तेनसंयुक्तंएवंनपश्यविज्ञानसंयुक्तंनपश्यतिसंतोष्युक्तंनपवि

वाचविप्रस्यनिश्रेयसकरपरमिति।तस्माद्वानिकसमुच्चयानुसारेणकर्मप्रतिषेधवचनानकेवलकर्मविषय
तेनिर्सापन्नं ॥७॥ ॥एवंप्राप्तेवर्यब्रूमः॥ ॥७॥ ।कस्मात्पुनःसमुच्चयस्त्वनानामविपरीतपर्यसमुच्चया
र्थत्वंलोगलनोज्ञनयोरिवनत्वनमोक्षस्यज्ञानसाधनंकर्मणोपपद्यतेयद्याज्ञानसाधनानीतियदपि
किंचिकेवलस्यकर्म - तृष्यादो - णःमोक्षसाधनतावचनंलोगलनवर्यतोवाक्यनिवृत्तारपर्यणाचर्यलेन
क्षयनीतिनिषेधस्यप्राप्तिसापेक्षतयादुर्बलत्वादितिवद्यमेवंषोडशिग्रहणप्रतिषेधस्याप्यतुल्यब
लत्वेनविकल्पानुपपत्तिप्रसंगात्।स्यान्मतंमोक्षसाधनत्वनप्राप्तस्यसाधनसाधनत्वेनत्यहणा
प्राप्तबाधनेवन्मतेनिषेधस्यत्वसन्नेतेकेवलकर्मविषयत्वसंकोचमात्रंचान्नत्यबोधः।तस्मा
नेदेवमुक्तमितिसत्यमेवंतथापिअत्यबाधएवज्ञउक्तः।शास्त्रेणवंतथाव्यवस्थापदर्शितत्वादेतु
थाहिविदिषंतिनियज्ञेनदानेनतपसाअनाशकेनेतिनियमःश्रूयतेस्मनोबाधमाशंक्यज्ञानेनेतरा-मा

सोऽधिगम्येनोकायेनमनसाबुध्याकेवलैरिंद्रियैरपि। यागिनःकर्मसंवैनिसंगत्यक्तात्मशुद्धयेऽक्षम्याधा
क्षमाणिसंगत्यक्तोकरोतियःलिप्यतेनसपापेनपद्मपत्रमिवांभसा॥ तत्साधनंसाधनभावएवकर्मणामव
सिनश्केवलकर्मणांत्वन्येयोगोसंकारणत्वानावेनहिसाक्षात्साधनंकर्मसाधनसाधनभावनि
योक्तुमुचितोऽकंचेन्मधुविंदनकिमर्थंपवर्तेतेदितिन्यायात्तेनस्माद्यथाशास्त्रंवस्तायुक्तेनिति
र्वेअक्षाद्। सत्यव्यवधानेनसंबंधःकर्मणामपवर्गेकिंतुव्यवधानंकरणापकारानतुसन्निधा इत्यएवत
साधनसंबंधःकुतएतत्। केवलनिंदातुमपुनरिंद्रियसंबंधनतोऽयएवेसादिना हिकेवलनिंदाविधाया
निंदावसीयतेनतएवनविरोधपरिहारार्थानिपरंपरोक्तयनानिकिंतुसर्वथापेक्षितत्वप्रतिपादनपरा
लिष्टयागवत्साक्षात्साधनतानत्वेपरंपरेनत्वनमेवंविदित्यनिश्चयमेवेतिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनाय
सादीनिवेयनानुपपन्नानि। अनुपपन्नमपिनकर्मणोमोक्षसाधनानिविधासहितानिनित्यसाधना

नीलीकेगोबलीवर्दन्यायेनसामान्यवचनस्यानियतस्तेनैर्दोषःकश्चिन्नवकर्मसाध्यत्वेमोक्षस्यानित्य
त्वदोषःतद्यथादेत्यादिदृष्टान्तन्यायेनियुक्तंकर्मसर्वज्ञेकर्मणासुखयोगोलोकारात्रवसहस्राक्षोक्ति
यक्षेसूक्ष्मनरनिःसाधकसद्भावोबाधकाभावाद्वेकर्मसंस्थितमेवज्ञानंमोक्षसाधनमिति॥तदेतदयु
क्तं॥नथाहि॥यत्तावद्यवधानंकरणोपकारोननुत्पत्तिरिनिःनचुचितंकाष्टेनपिक्षत्रियेनजि
गमिषतिदक्षिणेत्युत्पत्तिनिवृत्तयज्ञेनयजेतिदर्शनीत्यत्रापिसंचाय्येज्यायाःकरणसंबंधोउपपन्नो
उनयवादिसिद्ध्यासाधकतमंसाधयतीत्ययंकाष्टादेरिवयागादेरप्यस्तीत्यतोयदादेरपि
करणत्वेनविनियोगावगमान्नकरणत्वमुख्यायास्तृतीयायाःपरिनिष्पन्नकरणोपकारार्थतया
यत्नेनगजसंगात्रस्यन्नमनइहतावद्दृष्टमानापदेशोसाध्यसाधनभावानवगतेरानर्थक्यप्रसंगात्अपूर्व
लक्षणविधानुत्पत्तावुपपन्नोविधिपरमिदंवाक्यंसविधिकंवाक्यंविध्यर्थेनभावनारूपवाक्यार्थेनुत्प

नयएवेत्यादिनाकेवलविद्यानिंदानुपपत्तिरितिनदयुक्तं। आनंदस्यहेयत्वानीयमस्तुलारनेविद्याकल्पना
येकर्मणासिद्धेननानयएवेत्यादिनादर्शनाविशेषनिंदाद्वारेणतस्यैवकर्मसमुच्चयःप्रतिपाद्यतइत्युपगमे
प्यविरोधादपितुपरमात्मःप्रकीर्तनायेत्यनाविद्यानंप्रकीर्तनंतुउपलक्षणत्वेनस्वीकरणीयमितितदपिनेचारा
धकतमार्थटीयामतिनगलयादेवप्रकर्षमाजेनगीकरणेपिविरोधाभावात्नतुनेविरोधपरिहा
रार्थमिपरंपराक्यनानिर्बीजस्वर्गयपेक्षितत्वप्रतिपादनपराणीतिनदप्यहृद्यं।नअपेक्षितमात्रा
जायेपरंपरानिधानानर्थक्यात्।नहिसाक्षात्साधनस्यापेक्षितत्वेपरंपरानिर्धानंतत्रेणसाक्यंप्रतिपा
दयितुंयेननदर्थस्यविपरंपरानिर्धायेनयदापक्षद्यागवत्साक्षात्साधनत्वावानस्युपगमेनन
मेनविद्यानान्यःपथइत्यादिनिवधान्युपपन्नानितत्सत्यमुपपन्नान्येवावधानंतुलिज्ञानसाधनत्व
मितिचेन्नयद्यसाक्षात्साधनत्वान्युपगमेपिनकर्मणिमोक्षसाधनानिविद्यासहितानितुनसाधनान्युक्तोस्य

नीवर्त्तनायेनसामान्यवचनस्यानियतस्यनेरदोषइतिचेदपिसाक्षात्साधनत्वपराकरणादेवपरंपरयाकर्तृत्वस्यकर्मसंस्कार्यांगीकारान्नकर्मसाध्यत्वमेवास्यनित्यत्वानपिकर्मक्षयस्यक्षयःक्षयस्यक्षयोनास्तीत्यादिनिनयेनाक्षयमोक्षस्यचकर्मसाध्यतानाभ्युपगमात्रेणालिङ्गएवास्यसंस्कारः किंवसत्यनलंबनसंस्कारविधिर्विधीयतेनुसरणमत्यादीनांज्ञानसाधनत्वंज्ञानस्यैववात्मलाभेसाक्षान्नेतिमित्यन्यत्रालिंगनयोग्यनाउसरणंज्यायस्त्वाख्यानव्यानेनैवअलंविस्तरेणपुण्यकृदितिचअलंविस्तरेणपुण्यकृन्नामार्गसमुच्चयः मोक्षश्चकार्यत्वेनालिंगनयोग्यत्वेनसिद्धानिनाकार्यवादोरिरस्यगत्यंतरंपक्षोरत्यंतंस्वतंत्रयहुसाधनसाध्यनलविरोधाध्यत्वरोधनकथंनिषेधेनयाश्चतथावेदेश्वरेणयाज्ञानाअजानाप्यमंत्रनासिद्धेनिरोधादिनिजस्मात्तस्मानमेवकर्मसाक्षात्संस्कारेनपुनःकेवलेनेतीतिसिद्धंतथायथाग्निकर्मधर्मरज्वाजलंघपापरंपराजडंदग्धंधर्मज्ञानंसंविदहःशांतिमृच्छतीतिनिर्दोषन्यायागमात्यांमहंनसाक्षात्कारंविनमोक्षइतिसिद्धं ॥८॥ ॥८॥

॥ ॥इतिज्ञानकर्मसमुच्चयनिराकरणं॥ ॥७॥ ॥१६॥ ॥नचविद्यादयेनःसचेत्सद्वितीयत्वमात्मनःमिथ्या
मावेचविमोक्षामूलाविद्याव्यवस्थितेः॥ उक्तमेतदविद्यामूलयोर्मोक्षज्ञानतत्त्वयोर्नहिद्वयोर्यत्नेसकिंसत्यावामिथ्या
वेतियद्यायःकर्त्तव्यःतदाकिमात्मतत्त्वमन्यावासचेदात्मतत्त्वंनियतंनिवृत्तिरविद्यायाःकथंवजनादरात्मनो नि
वृत्तिताःनिवृत्तिर्हिनिवर्त्यसद्भावेहेतुर्कानथावकथमनादिः॥ अविद्यानिवृत्तिश्चविद्यासाध्यानथायकथं
सातेदः॥तस्याप्यविद्यत्वेवायानारंभतेदत्युपगमेवाकथमनादिनोयमज्ञानस्यक्षयः॥ जनादिश्चज्ञानमनित्यं
अथात्मनोऽन्यः॥कथंतेहतापानः॥अथोत्तरः॥कथंपुनरयंमिथ्यार्थः॥यद्यनिर्वाच्यतानतर्हिअविद्याकार्य
दविद्यानश्चअन्यदनिर्वाच्यमितिअविद्याकार्यत्वेमूलाविद्याव्यवस्थितेरनिर्मोक्षः॥अथाविद्यवत्तुअविद्या
व्यावृत्तिरितिगृहनेयंन्यायपदवी॥ अथासतेवमिथ्यार्थः॥सत्वेतुनाकथंकारकव्यापारसाध्यतायदि तु
नानिरुक्तात्मवेदनातदानिर्वाच्यत्वहेतुंअनिर्वाच्यत्वेचनिर्मोक्षःनावस्यक्वचिन्नावोनिवृत्तिःअना

वस्येवस्वभावानवाप्तानंतभावोऽभावोवातस्यानिर्वाच्यताप्रसंगान्नवाख्यिनावानावरूपवस्तुयद्विधानिर्देशिष्ठनवाचोनिर्देशिप्रकारःप्रसिद्धःअनिर्देश्यहुवाक्यंमिथ्यानवेदप्रसिद्धानिर्देशेष्ठअनिर्देशिरेवनाचिकीर्षसत्येनात्मवेदनंकथमविधानिर्देशिर्मोक्षदेति॥ ॥७॥ अत्रोच्यते॥ ॥८॥ ॥सन्नासन्नापिनोभिसदसन्नानिर्वाच्योनिश्चयंयस्मात्तुरुपेदिवलिरित्यार्यव्यवहारेअस्तिनावेदविद्वाव्यवहारलोकप्रसिद्धनतस्यानिर्वाच्यपासुनिःस्वरूपमेवावकरिष्युक्तंतथावनवेत्तायुक्तप्रकारेणनवःपरिशोधनःप्रकाशरूपमेवास्तुयथाखल्वस्फटिकरजतादेस्वरूपप्रसिद्धंप्रकाशरूपानिरूपणाच्चपरिशोधनःअनिर्वाच्य

ना। तथाविद्याव्यादनिरपिज्ञासिद्धपरिशेषात्यर्थप्रकारांतरराहित्यानिर्विकल्पं। नचैवंसत्यहेतुकोनि
र्मोक्षोवा। तस्यासद्रूपतानंगीकरणात्। अनिर्वाच्यताज्ञानाद्धानिर्विद्यापादानत्वेन
अथकथमनिर्वाच्यताज्ञानंसदसल्लक्षण्यादेवअनिर्वाच्यत्वात्सल्लक्षणादेवचानिर्वाच्य
तायाः। अतोनिर्वाच्यैवअविद्या व्यादनिरितिव्यापकंवानिर्वाच्यलक्षणमिति। अतएव
चित्सदिहारालोचनकांतरांतकरणापरमात्मैवाविद्यानिवर्त्तिरित्यादुःउक्तरीत्या
वाचार्यत्वेन। आत्मैवाज्ञाननिवर्त्तिर्नेतिनतर्षप्रायुक्तदोषान्निर्मोक्षनवात्मैवज्ञानका
निर्वर्त्तिर्वेदितृत्वेन। येननन्मात्रादर्थसिद्धः। अनास्रावादस्त्यर्थ। आवार्थस्यापिस्खलितत्व

मवयवादोषः। अथ रेपुनरादुः। अस्तुनामानिर्वाच्यता। विद्यानिवृत्तेरकामोहानिः। अथैवंवदानिः। अनिर्वाच्यतायामविद्यानद्विलासयोरन्यतरतावाप्यपत्तेः। अन्यथापिअविद्यावस्तुनादनिर्मोक्षइतिमाध्व। निवृत्तिमदुपाधित्वेनोपितदुपपत्तेः। अनिर्वाच्यतायाःस्वाश्रयेकत्रतिबंधानिरूपणाद्विनिवर्त्यत्वेनरानंगीकाराद्। अथस्थानवस्थापातोनः। अपुनरावृत्तिश्रुतिर्नित्यत्वेयाद्यं कथमनिर्वाच्यस्यानिर्वाच्यनिवृत्तिरितिचेद्। उक्तमेवयथोपपादितं। अथापिस्याद्। अंतरेणवस्तुलक्षण्यंकथंनिवृत्तिनिर्भावइतिकिमिदानीमत्रापिसोत्तरक्षण्यननन्याभावनरघटनरश्वसयोरपितुल्यभावः। तयाचाभिधेयवादिसलक्षण्यंनांगीकरोत्यनिर्वाच्यत्वादेवानिर्वाच्यावृत्तिंतंप्रसाधयतश्चाऽयुक्तएवायंविधिः। नचानिर्वाच्यतायांनिवृत्तावनिवृत्तिरेवतात्त्विकीस्यादात्मवदितिसांप्रं। आत्मनोप्यनिवृत्तेः। सत्वेमाधिकक्षारः। अतएवोक्तं

UNIVERSITY
PENNSYLVANIA